☛ Numărul 1 se trimite maĭ multor domnĭ ca specimen, **fiind rugaţĭ a se abona şi a respândi publicaţiunea printre amiciĭ d-lor.**

No. I. IANUARIŬ 1875.

B. PETRICEICU-HASDEU

PRINCIPIE

DE

FILOLOGIA COMPARATIVA ARIO-EUROPEA

CUPRINḌEND GRUPURILE

INDO-PERSO-TRACIC, GRECO-ITALO-CELTIC SI LETO-SLAVO-GERMANIC

CU APLICAŢIUNI LA

ISTORIA LIMBEI ROMANE.

Curs ţinut la Facultatea de Litere şi Filosofiă din Bucuresci.

TOM I.

Istoria filologieĭ comparative.

BUCURESCI

Tip. Thiel & Weiss, Lipscanĭ 11

Abonamentul se face numaĭ anual. Preţul **în capitală: 12 leĭ noĭ, pentru districte 14 leĭ no[illegible] Transilvania 7 florinĭ.**

Fie[illegible] inde peste 400 pagine.

Tóte ce[illegible] ese **la autor** (Calea Mogoşóia nr. 172). saŭ **la librăria Socec & C-ie** (Calea [illegible] nr. 7).

B. PETRICEICU-HASDEU

PRINCIPIE

DE

FILOLOGIA COMPARATIVA ARIO-EUROPEA

CUPRINḌEND GRUPURILE

INDO-PERSO-TRACIC, GRECO-ITALO-CELTIC SI LETO-SLAVO-GERMANIC

CU APLICAŢIUNI LA

ISTORIA LIMBEI ROMANE.

Curs ţinut la Facultatea de Litere şi Filosofiă din Bucurescĭ.

The part which language has to perform in constructing the unwritten history of the human race must be the larger and more important.

Limba cată să aĭbă partea cea maĭ largă şi maĭ importantă în construcţiunea istorieĭ celeĭ nescrise a némuluĭ omenesc.

Whitney, Language, X.

TOM I.

Istoria filologieĭ comparative.

BUCURESCI

Tip. Thiel & Weiss, Lipscanĭ 11

1875

PREFAȚIA

Incep prin a mulțumi d-luĭ avocat I. A. Brătescu, carele a bine-voit a lua note stenografice de pe lecțiunile mele. Fără acest concurs, ele n'ar puté să vé‌ḑă lumina. Tot ce am adaus eŭ la lucrarea d-sale, aŭ fostŭ citațiunile. Une-orĭ am supres căte ce-va din desvoltărĭ. Reveḑênd stilul, m'am ferit totușĭ de a face să disparǎ caracterul uneĭ lecțiunĭ orale.

Prima parte a cursuluĭ meŭ, cuprinsă în acest volum, a fost menită a întroduce în totalitatea filologieĭ comparative. Modul cel maĭ nemerit pentru a ajunge la acéstă țintă mi s'a părut a fi istoria sciințeĭ, familiarisând pe studențĭ în trăsurĭ marĭ cu literatura eĭ, cu sfera'ĭ de activitate și cu metoda.

Clasificațiunea genealogică și morfologică a limbilor, precum și ipotesa despre originea graiuluĭ uman, vor urma în volumul II.

Sîm dator a cere scuse lectorilor pentru imperfecțiunea cu care sînt reproduse cuvintele sanscrite, persiane, armene, cuneiforme etc. Caracterele orientale lipsind cu totul în Bucurescĭ, am fost silit a recurge d'o cam dată la xilografiă.

Terminând acéstă scurtă prefață, adaug că dintre scrierile citate voiŭ indica prin abreviațiunĭ următórele patru reviste:

Beitr. — Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen, herausgegeben von Kuhn und Schleicher. Berlin, 1858—1875, 8-o. 8 tomurĭ.

Kz — Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Deutschen, Griechischen und Lateinischen, herausgegeben von Kuhn. Berlin, 1852—1875, 8-o. 22 tomurĭ.

Or-Oc. — Orient und Occident insbesondere in ihren gegenseitigen Beziehungen, herausgegeben von Th. Benfey. Göttingen, 1862—1866, 8-o. 3 tomurĭ.

Sz — Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, herausgegeben von Lazarus und Steinthal. Berlin, 1866—1875, 8-o. 8 tomurĭ.

La finea fie-căruĭ volum se va da un indice analitic şi un indice linguistic.

Bucurescĭ, 15 ianuariŭ 1875. **Hasdeŭ.**

LECȚIUNEA I.

LUNĬ, 14 OCTOBRE 1874, ÓRELE 7—8 ½ SÉRA

IMPORTANȚA FILOLOGIEI COMPARATIVE

I. Dificultățile subiective. Lecțiunea vorbită și lecțiunea scrisă. Defectuositatea accentuluĭ. Demonstrațiunea pe tablă. — II. Dificultățile obiective. Noutatea filologieĭ comparative. Newton și Nostradamus, Liebig și Bernardo Trevisano, Bopp și Gorop Bekan. Nematuritatea unor părți din filologia comparativă. — III. Caracterul algebric al acesteĭ sciințe. Asprimea terminologieĭ sale. *Guna* în limba română. Exemple: *seară* și *noapte*. Necesitatea terminilor tecnicĭ. — IV. Importanța catedreĭ de filologiă comparativă la noĭ maĭ cu sémă. Evoluțiunea sciințelor după filosofia positivă. Rolul filologieĭ comparative în sociologia. Misiunea eĭ după Littré —V. Descifrarea celor maĭ vechĭ monumente. Egiptologia. Limba zendică și cuneiformele. Biblioteca luĭ Assurbanipal.—VI.Opera filologieĭ comparative în limpeḑirea cultureĭ primordiale ario-europee. Care a fost numele și ideĭa ḑeitățiĭ în acea epocă? — VIII. *Doĭna*. Opiniunile despre originea acestuĭ cuvînt. Poesia poporană română vine ea dela Romanĭ saŭ dela Dacĭ? — IX. Relațiunile *doĭneĭ* către irlandesul *dán* și persianul *danah*, către zendicul *daêna* și arménul *den*, către maghiarul *danolni* și către litvanul *daina*. Proces între o gună și o epentesă. — X. Psicologia și logica linguistică. *Nebun* și *reŭ*. *A căuta nod în papură*. *A sbura ca gândul*. Missiunea etnografică și antropologică a filologieĭ comparative. Patriotism în sciință.

Ποδαπὸς ὁ ξένος...;
De unde acest străin...?
Aesch., *Choëph.* 573.

Domnilor,

I. Urcându-se pentru prima dată pe o catedră, orĭ-cine simte fără voiă un fior de emoţiune, chĭar décă ar fi armat de sus până jos, ca un cavaler în faţa turniruluĭ. Vĕ puteţĭ dară închipui gróza ce mĕ cuprinde pe mine, întrat în luptă fără cuirasă, când prevĕd în cale'mĭ o mulţime de pedece subiective şi obiective.

Maĭ întâiŭ, nu sîm orator. Acest neajuns l'aş puté înlătura, până la un punct, scriind lecţiunile mele; dar lecţiunea scrisă, fie căt de perfectă, perde din ţinta didactică a învĕţămîntuluĭ. Cu ochiĭ pironiţĭ în text, profesorul nu póte urmări cu solicitudine asupra ascultătorilor resultatul immediat al cuvintelor sale, şi ast-fel nu scie dacă a fost saŭ n'a fost înţeles, nu scie dacă nu cum-va trebuĭ să se oprescă, să se întórcă, să maĭ limpeḑéscă ceia-ce n'a spus cu îndestulă precisiune. Un ẓîmbet, o mişcare de îndoélă pe faţa unuĭ student, inspiră căte-o-dată un lung şir de desvoltărĭ instructive din partea profesoruluĭ. Punênd în cumpĕnă lecţiunea scrisă şi lecţiunea vorbită, cu tot ce are bun saŭ reŭ fie-care din ele, prefer a sacrifica succesul meŭ personal dorinţeĭ de a fi maĭ util.

Voiŭ vorbi dară, deşi natura mĭ-a refusat nu numaĭ preţiosul dar al frumóseĭ cuvêntărĭ, ci maĭ mult încă! mĭ-a dat un accent provincial, care nu póte fi plăcut esteticuluĭ auḑ de pe malurile Dîmboviţeĭ. Sîm Besarabian. Dacă unuĭ gigante ca Tit-Liviŭ i se ierta a-nevoe patavinismul accentu-

luĭ seŭ, cu căt maĭ puţin e scusabil besarabismul unuĭ obscur pribég din valea Prutuluĭ!

Şi să observaţĭ bine, d-lor, că acest defect e maĭ cu sémă grav pentru un profeşor de filologiă comparativă. Datoria mea este de a reproduce de'naintea dv. în modul cel maĭ corect sonurile cele maĭ variate, adesea fórte cĭudate, dintr'o mulţime de limbĭ depărtate una de alta; ḑic „în modul cel maĭ corect", căcĭ relaţiunea între acele sonurĭ nu se póte apreţia fără esacta lor pronunţare. Nu sîm în stare a micşura regretabilele consecinţe ale acestuĭ cusur personal, decăt numaĭ dóră făcênd demonstraţiunile mele cu ajutorul tableĭ, pe care voiŭ scrie tot-d'a-una cuvintele străine după alfabetele lor respective, însoţind pe cele orientale de transcripţiunea cu litere latine cea maĭ corespunḑĕtóre cu valórea sonurilor originale.

II. Sînt şi maĭ marĭ dificultăţile obiective ce mĕ ameninţă, de astă dată împreună cu dv., în studiul filologieĭ comparative.

Este o sciinţă de tot nouă. Nouă? Cum aşa? Atuncĭ când Gorop Bekan, sînt acum treĭ secolĭ, explica numile proprie ebraice din Biblia prin limba olandesă, susţinênd cu stăruinţă că Adam şi Eva vorbĭaŭ întocmaĭ ca burghermaĭstrul dela Antwerpen, óre nu făcea şi el, bine-reŭ, un feĭ de filologiă comparativă? Nu, d-lor. Sciinţa linguistică actuală sémĕnă cu acele vechĭ nălucirĭ de erudiţiune maĭ puţin decum se înrudesce astronomia cu astrologia saŭ chimia cu alchimia? Bopp e maĭ departe de un Gorop Bekan decăt Newton de un Nostradamus, celebrul zodiaş al regineĭ Caterina Medici, saŭ Liebig de un Bernardo Trevisano, faĭmosul autor al tractatuluĭ despre oul filosofic. Intre astrologiă şi astronomiă, între alchimiă şi chimiă, există o necontestabilă evoluţiune genealogică. Le unesce nu numaĭ acelaşĭ câmp de activitate, ci chiar acelaşĭ procedură. Fără astrologiă nu s'ar fi născut astronomia, nicĭ chimia fără alchimiă, precum stufosul arbore nu nĭ-ar oferi astăḑĭ bogatu'ĭ adăpost de frunḑiş, de n'ar fi

fost maĭ 'nainte un biet grăunte. Intre filologia comparativă şi între alucinaţiunea unuĭ Gorop Bekan nu este, din contra cel maĭ mic nod de filiaţiune. Cea de'nteiŭ nu s'a desvoltat din cea-l'altă prin nesce perfecţionărĭ succesive, ci a resărit dintr'un alt germene, fără nicĭ o umbră de legătură cu tot ce ĭ-a preces, cu tot ce se scrisese pênĕ atuncĭ în curs de vécurĭ asupra diverselor limbĭ, după cum vĕ veţĭ încredinţa în lecţiunile viitóre. Născută în ajunul secoluluĭ nostru, scósă din faşe sînt acum abia vr'o cincĭ-ḑecĭ de anĭ, filologia comparativă este una din sciinţele cele maĭ noue, am puté ḑice chĭar cea maĭ nouă dintre tóte sciinţele istorice. Dar tocmaĭ acéstă tinereţe, ca să'mĭ permiteţĭ a mĕ exprime astfel, este o causă firéscă de nematuritate. Multe particularităţĭ nu sînt încă definitivamente constatate nicĭ chiar în acele, ramure carĭ, ca limbile grécă şi latină, aŭ fost supuse celuĭ maĭ aprofundat studiŭ. Prin controversă de detaliŭ se alimentéză mereŭ controversa asupra unor cestiunĭ maĭ generale. Afară de temelia, afară de căte-va legĭ fundamentale, tot ce remâne maĭ este expus d'o cam dată controluluĭ, şi multe, fórte multe trebuĭ descoperite de acum înainte. Iată, d-lor, sciinţa pe care, cel întâiŭ în România din nefericire pentru mine, îngrozit de greutatea sarcineĭ, eŭ cuteḑ a împlănta în dv. dela înălţimea acesteĭ catedre.

III. Dar noutatea nu e singura ne'ndĕmână a filologieĭ comparative. Este o materiă fórte aridă, pe care nu degiaba o numesc unĭĭ «algebra sciinţelor istorice.»[1] In adevĕr, ea s'ar puté reduce întrégă la ecuaţiunea: A=B şi C=B, decĭ A=C. Pănă şi terminologia linguistică presintă adesea ce-va respingĕtor. Un profesor parisian se scusa nu de-mult de a fi silit să admită în limba francesă nesce vorbe «insolite şi chĭar barbare, ca *vriddhifier*, *gunifier*, *vriddhification*, *cérébralisa-*

---

[1] **Lenormand**, *Les premières civilisations*, Paris, 1874, in-8, t. 1, p. 340: „la philologie comparative, qu'on a si bien appelée l'algèbre des sciences historiques"

tion, etc.» [2] Vrênd-nevrênd le vom întrebuinţa şi noĭ. Tot ce se póte face pentru a maĭ netedî întru căt-va acéstă asprime de fond şi de formă, este de a vĕ deprinde cu ea pe nesimţite, păşind tot-d'a-una dela cunoscut la necunoşcut, fără a lăsa vre-o dată îndărăt un punct nedefinit, o tréptă intermediară sărită. Ariditatea filologieĭ comparative nu este necompatibilă cu claritatea. Să ne întrebâm, bună óră, ce e *guna?* Cuvîntul vĕ sperie la prima vedere prin mister, precum pe un novice înspăimîntă formalităţile impuse la întrarea într'o lojă franc-masonică. Eĭ bine, d-v. înşi-vĕ *gunificaţĭ* mereŭ. Faceţĭ proză fără a vĕ da sémă. Să luâm o frasă: «după *séră* vine *nóptea.*» Iată patru vorbe din carĭ doă sînt cu gună: «séră» şi «nópte», maĭ corect «*seară*» şi «*noapte*». *Ea* în «seară» din latinul *sera*, ca şi *oa* în «noapte» din latinul *nocte*, sînt resultatul uneĭ gunificaţiunĭ. Guna este un *a* adaus către o vocală pentru a-ĭ da maĭ multă forţă. Acéstă învîrtoşare se acórdă anume vocaleĭ celeĭ maĭ importante, aceleia asupra căria cade tonul, maĭ ales atuncĭ când cele-l'alte elemente constitutive ale cuvîntuluĭ tind a micşura acţiunea cea întăritóre a accentuluĭ. Romănesce, de exemplu, finalele *e* şi *ă* în *nópt-e* şi *sér-ă* atrăgênd asupră-le o parte din emfasa silabelor accentate ce le preced, acestea din urmă, *nop-* şi *ser-*, se gunifică pentru a compensa ceia-ce ar perde. Acésta este «guna». Maĭ repet încă o dată: nemic maĭ mult decăt un *a* adaos către o vocală. Adaosul se póte pune, diferind după natura saŭ epoca limbeĭ, înainte de vocala gunificată saŭ după ea, astfel înse ca ambele sonurĭ asocitae să formeze un diftong. *Ai* saŭ *ia*, *au* saŭ *ua*, *ae* saŭ *ea*, *ao* saŭ *oa* etc. sînt d'o potrivă gunificaţiunĭ, întru căt ele provin nu din întâlnirea a doă vocale ca în «n*ea*pĕrat» saŭ în «fă*cea*» din «fac*e*b*a*t», ci se datoresc unuĭ *a* ce se adaugă pentru a întări o altă vocală.

---

[2] **Oppert**, *Grammaire sanscrite*, Paris, 1864, in-8, p. IV.

Negreşit că cestiunea guneĭ în totalitatea limbilor de familia ario-europeă, şi chĭar în graĭul român, cere fórte multe desvoltărĭ, în carĭ nu ne este permis a intra de astă dată, dar a cărora expunere, cu puţină bună voinţă din partea profesoruluĭ, se póte face cu aceĭaşĭ claritate.

Dar, îmĭ veţĭ ḑice, dacă «guna» se definesce în modul în care am definit'o noĭ, de ce atuncĭ să n'o botezăm curat romănesce: *crescere*, *invĕrtoşare* saŭ cu vr'o altă vorbă analogă? Nemţiĭ o numĭaŭ une-orĭ *Steigerung*, dela *steigern* — a înălţa; Francesiĭ: *renforcement*, dela *renforcer* — a întări; toţĭ înse aŭ ajuns în urma urmelor a adopta termenul sanscrit *guna*, care inlăturéză orĭ-ce eculvocitate. Inălţare, întărire, învĕrtoşare, crescere, sînt nesce vorbe cu o mulţime de sensurĭ, şi chĭar în filologia comparativă ele se aplică la un mare numĕr de diferite fenomene, pe când *guna*, neavênd nicĭ un înţeles în limbile europee, devine o expresiune tecnică, întocmaĭ ca *oxigen* în chimiă saŭ *logaritm* în matematică. Ḑicênd că *ea* în «seară» este gună, noĭ sîntem cu mult maĭ clarĭ, decăt dacă am repeta după d. Cipar că: «*ea* e numaĭ «un *e* maĭ înalt şi înălţat din linia de mijloc la linia de a«supra, în carea proprie numaĭ *a* are loc.» [3] De ce «maĭ înălt»? de ce «înălţat» anume la linia luĭ *a*? în ce raport cătră *oa*? etc., tóte acestea se sub-înţeleg în *guna*, dar lipsesc cu deseverşire într'o quasi-definiţiune ca a d-luĭ Cipar, tot atăt de vagă, confusă, necompletă, ca şi «air éminemment respirable» a luĭ Lavoisier faţă cu *oxigen*. Vedeţĭ dară, d-lor, că orĭ-căt de curioşĭ ar fi uniĭ terminĭ, orĭ-căt de tare s'ar striga contra acestor *vorbe dure*, «hard words» după cum le numesce un elenist engles [4], totuşĭ ele sînt indispensabile în filologia comparativă, chĭar cu pericolul de a'ĭ înstrăina simpatia unor urechĭ pré-delicate.

---

[3] **Cipariu**, *Gramatec'a limbei romane*, Bucuresci, 1869, in-8, p. 54.
[4] **Hewitt Key**, *Philological essays*, London, 1868, in-8, p. 249.

«Declinațiunile și conjugațiunile nu pot fi amusante», ḑicea Max Müller la deschiderea lecțiunilor sale publice de «sciința limbeĭ» de'naintea unuĭ numeros auditor în așa numita Instituțiune Regală din London.[5] Și maĭ puțin amusant va fi cursul nostru, de 'ntăiŭ pentru că profesorul e departe de a fi un Max Müller, al doilea — pentru că d'o cam dată nu vom avé a face nicĭ măcar cu declinațiunĭ saŭ conjugațiunĭ, ci ne va preocupa o sferă cu mult și maĭ rudimentară: doctrina sonurilor, elementele alfabetice, ABC.

IV. Față cu atătea dificultățĭ subiective și obiective, dacă nu m'am sfiit a lua asupră'mĭ sarcina de a inaugura cel ntâiŭ studiul filologieĭ comparative în România, causa estĕ, d-lor, încrederea în indulgința ascultătorilor, carĭ vo[illegible]nevoi a trece cu vederea căte ce-va din imperfecțiunile profesoruluĭ, nu din parțialitate pentru mine, ci în favórea necesitățiĭ generalmente simțite de a se funda căt maĭ curând o asemenea catedră și la noĭ, după cum s'a întrodus de-mult în învĕțămîntul superior la tóte popórele civilisate. Ar fi a obosi atențiunea și a pune la grea ispită memoria dv., dacă m'aș apuca să vĕ enumer mulțimea de catedre de filologiă comparativă, căte se află astăḑĭ în diferitele state ale Europeĭ. Ne va ajunge un singur exemplu, maĭ elocinte decăt tóte. Veciniĭ nostri Ungurĭ, al cărora rol pe scena cultureĭ e departe de a fi strălucit, aŭ înființat chĭar dînșiĭ la Universitatea din Pesta o catedră de filologiă comparativă, pe care, negăsind vre-un Maghiar la înălțimea misiuniĭ, aŭ încredințat'o Germanuluĭ Dr. Iosif Budenz, cunoscut printr o admirabilă disertațiune despre sufixul grec *κός*. Dacă o fac strănepoțiĭ luĭ Arpad, cu atăt maĭ mult nu trebuĭ să remână îndărăt odraslele luĭ Traian, maĭ ales când în România s'a lățit de căt-va timp un fel de epidemiă de a se amesteca toțĭ în linguistică, torturànd care maĭ de care sărmanul graĭu românesc, fără scirea luĭ Dumneḑeŭ și a luĭ Bopp.

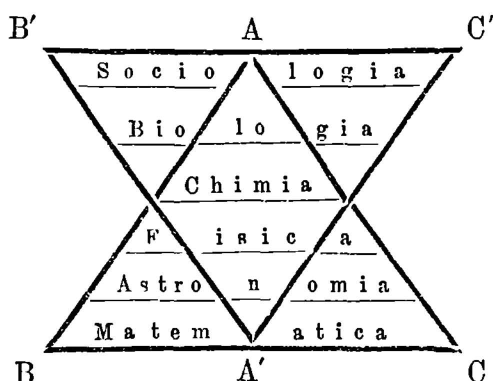
[5] *Lectures on the science of language, I.*

V'am spus, d-lor, că filologia comparativă este cea maĭ nouă din tóte sciinţele istorice. Tocmaĭ prin acésta ea caracterisă eminamente secolul XIX. Văd pe uniĭ din dv. zîmbind. V'aţĭ adus aminte, negreşit, că maĭ toţĭ profesoriĭ rădică fie-care maĭ sus de cele-l'alte pe propria sa sciinţă. Logica, chimia, economia politică etc. etc., fie-care pe rând devine cea maĭ importantă şi cea maĭ interesantă dintre tóte în gura aceluia ce o profesă, după cum amantul crede că nu póte fi ce-va maĭ frumos, maĭ splendid, maĭ sublim decât ochiĭ iubiteĭ sale. Michelet ne spune că 'n evul mediŭ fie-care bréslă de meşteşugarĭ pretindea a fi cea maĭ nobilă şi cea maĭ folositóre. Tabaciĭ din Germania demonstraŭ prin Biblia că cel întâĭu tabac a fost însuşĭ Dumnedeŭ, căcĭ făcuse luĭ Adam şi Eveĭ o haĭnă de pele [6]. Inţeleg dară zîmbetul dv.; regret înse că zîmbetul dv. nu m'a înţeles pe mine. Sîm cu totul departe de a pune o sciinţă maĭ jos de o altă sciinţă. Enciclopedia cunoscinţelor umane este o republică, în care toţĭ guvernă şi niciĭ unul nu domnesce. Nemic nu póte fi maĭ pueril decât a etichetă sciinţele după cum se etichetéză marfa, pretindênd că cutare ar fi de *calitate superfină*, cutare de *a doua calitate*, cutare de *a treia* şi aşa maĭ încolo. Ceia-ce am voit eŭ să constat, nu este prioritatea filologieĭ comparative, ci numaĭ posiţiunea sa relativă în cronologia sciinţelor. Pentru a fi pe deplin înţeles, îmĭ veţĭ permite, d-lor, o scurtă digresiune.

Filosofia positivă, creată de Francesul August Comte şi amendată de Englesul Herbert Spencer, se'ncércă a clasifica tóte cunoscinţele în raport cu progresul omeniriĭ, fie-care sciinţă corespundênd cu o tréptă bine definită pe scara civilisaţiuniĭ, ast-fel că se întemeiază pe o sciinţă anterióră, fără concursul căriĭa nu putea să se nască, şi prepară o sciinţă ulterióră, căriĭa la rândul seŭ îĭ va servi de temeliă. Peste tot sînt

[6] **Michelet**, *Introduction à l'histoire universelle*, notes.

şése classe: matematica, astronomia, fisica, chimía, biologia şi sociologia. Cu fie-care clasă în sus, descresce generalitatea şi cresce complicaţiunea. Cea maĭ generală din tóte, matematica, servă de basă astronomieĭ, deja maĭ complicată şi maĭ puţin generală, care aşterne calea uneĭ ramure érăşĭ maĭ complicate, fisica, de unde se desvoltă apoĭ cu o complicaţiune şi maĭ sporită şi cu o maĭ redusă generalitate chimia, de aci prin acelaşĭ procedură biologia şi 'n fine sociologia. Acéstă evoluţiune s'ar puté caracterisa prin următórea suprapunere de triunghĭurĭ:



Triunghĭul ABC represintă generalitatea şi triunghĭul A'B'C' complicaţiunea, ast-fel că matematica, basa tuturor celor-l'alte sciinţe, posedă un maximum de generalitate BC alăturĭ cu un minimum de complicaţiune A', pe când sociologia, culmea tuturor celor-l'alte sciinţe, posedă, din contra, un minimum de generalitate A alăturĭ cu un maximum de complicaţiune B'C'. Ar fi înse absurd de a susţine că sociologia e maĭ importantă decăt matematica, saŭ vice-versa. Tóte aŭ o importanţă egală. Dacă una din ele stă maĭ sus, totuşĭ depinde dela aceia care se află maĭ jos, ast-fel că ambele d'o potrivă oferă câte o faţă din ceia-ce se numesce superioritate.

Biologia şi sociologia sînt doĭ termenĭ nouĭ, cu carĭ nu s'aŭ familiarisat, póte, uniĭ din dv., deşi cunosc, maĭ mult saŭ maĭ puţin bine, matematica, astronomia, fisica şi chimia. *Biologia*, dela *βίος*-viéţă şi *λόγος*-cuvînt, studiază tóte fiinţele vieţuitóre sub punturile de vedere anatomic şi fisiologic, urmărind raporturile între organisaţiune şi activitate. *Sociologia*, termen cam ibrid, compus dintr'o vorbă latină şi o vorbă grécă, îmbrăţişéză totalitatea sciinţelor sociale: istoria, dreptul, statistica, economia politică etc., căutând legile după carĭ se manifestă natura umană în societate. Resultând din pre-existinţa tuturor celor-l'alte sciinţe, fiind un supra-strat al biologieĭ, după cum însăşĭ biologia este un supra-strat al chimieĭ, sociologia s'a născut după tóte cele-l'alte, corespunḑênd în seria de evoluţiune anume secoluluĭ nostru. Cu atât maĭ adevĕrat se póte ḑice acésta despre filologia comparativă, cea maĭ socială din complexul sciinţelor sociologice, căcĭ nemic maĭ social ca limba, «creatorul şi oglinda societăţiĭ», fără care nu se pot asocia doĭ indiviḑĭ şi s'ar spulbera într'o clipă orĭ-ce comunitate umană.[7]

Acesta este înţelesul în care secolul XIX se caracterisă prin tendinţă filologică. «Spiritul modern — ḑice ilustrul Littré — după ce întemeiase tóte doctrinele carĭ pregătiaŭ marea sciinţă a istorieĭ, a simţit că datele cele maĭ preţióse sînt cuprinse anume în limbĭ, şi atuncĭ filologia, devenind o necesitate şi eşind din taĭniţele erudiţiuniĭ pentru a se amesteca în cestiunile cele maĭ importante, ne-a procurat în puţinĭ anĭ o dosă de noţiunĭ positive, ce se completéză mereŭ, dar care de pe acum a ajuns a arunca o viă lumină asupra tuturor originilor». [8].

---

[7] Cf. **Grimm**, *Über den Ursprung der Sprache*, Berlin, 1852, in-8, p. 30. — **Sayce**, *The principles of comparative philology*, London, 1874, in-8, p. VIII: „Language is at once the creator and the mirror of society." — **Whitney**, *Language and the study of language*, London, 1870, in-8, p. 404: „Speech is not a personal possession, but a social; it belongs, not to the individual, but to the member of society".

[8] **Littré**, *La Science au point de vue philosophique*, Paris, 1873, in-8, p 439.

V. Littré ḑice: «asupra tuturor originilor», şi are dreptate. A pĕtrunde la sorgintea cea maĭ intimă, până unde nu pot străbate cele-l'alte sciinţe sociologice, este marea misiune a filologieĭ comparative. Acéstă proprietate de a împrăştia céţa originilor, a fost farmecul care — îmĭ veţĭ permite aci o mică confesiune — m'a atras pe mine însumĭ la studiul special al filologieĭ comparative. Limpeḑind periódele cele maĭ obscure din istoria română, mi s'a întâmplat adesea a da peste unele intervalurĭ atât de sterpe, încât nicĭ o diplomă, nicĭ un text, nicĭ o remăşiţă plastică nu putea să satisfacă frământările minţiĭ mele. Atuncĭ am recurs cu desperare la limbă, consultând'o după metoda comparativă, şi pe dată se spărgea întunerecul.

Un lung şir de secolĭ privĭa cu mirare misteriósele semne carĭ împestriţéză colosele înfipte în năsipurile Egiptuluĭ, şi nimenuĭ nu venĭa a crede că ele cuprind în sine nu numaĭ representaţiunĭ figurative saŭ ideale, dar şi elemente alfabetice; maĭ mult încă! nimenĭ nu putea nicĭ măcar să viseze, că acéstă milenară enigmă va ajunge a fi citită, întocmaĭ precum se citesce un romanţ ilustrat, în care din când în când gravura explică textul şi se explică prin text. De o dată, pe la finea seculuhuĭ trecut, se descopere la Rosetta o inscripţiune bilinguică, textul egiptén fiind scris cu ieroglife monumentale şi cu aceleaşĭ caractere reduse la forma cea maĭ cursivă, cunoscută sub numele de demotică. Ea avea în faţă o traducţiune grécă, unde se repeta de vr'o câte-va orĭ numele regeluĭ *Πτολεμαῖος*, căruia în textul ieroglific se părea a'ĭ corespunde următorul grup de caractere, încadrat într'un cerc eliptic:



Un nume propriŭ grec, precum este Ptolemeŭ, neputênd a se transcrie într'o altă limbă decât într'un mod fonetic, acest

grup consistă din litere; înse cum să se citéscă? O a doua inscripţiune bilinguică se descopere pe un obelisc la Philae, cuprindênd nu numaĭ grecesce numele *Πτολεμαῖος*, şi un grup încadrat identic în textul egiptén, dar încă un altfel de grup de asemenea incadrat, corespundênd numeluĭ *Κλεοπάτρα* din textul grec. Ambele numĭ posedă în comun consónele *p*, *t*, *l*, carĭ s'aŭ şi găsit, în adevĕr, represintate prin acelleaşĭ ieroglife. In figura, pe care v'am reprodus'o pe tablă, *p* este semnul cel patrat, *t* e semi-luna de desupt, *l* este leul. A fost maí lesne a constata apoĭ că bicĭul saŭ şerpele dintre *t* şi *l* e o vocală, furca de sub leŭ un *m*, cele doă cuţite de cea-l'altă parte a leuluĭ érăşĭ o vocală, în fine cărligul de lăngă ele - - un*s*, Din pipăire în pipăire, numele întreg al luĭ Ptolemeŭ s'a citit cu ieroglife *Ptolmis*. Incă un pas, şi s'a restabilit totalitatea alfabetuluĭ egiptén. Inse dela abecedar până la limbă e departe! Inscripţiunile se citĭaŭ, dar lipsĭa o cheiă pentru a înţelege cuvintele egiptene. Acĭ a întrat în joc filologia comparativă. Fiind cunoscut de-mult, că maĭ tóte cuvintele egiptene, conservate din intămplare pe icĭ-colea în clasiciĭ grecĭ şi latinĭ, se pot explica cu ajutorul limbeĭ coptice [9], care se vorbĭa în Egipt de cătră indigenĭ până 'n secolul XVII şi a remas acolo chĭar astădĭ în us liturgic, s'a început opera de comparaţiune. După o muncă de cincĭ saŭ şése decenie, inaugurată de Akerblad, Thomas Joung şi maĭ ales Champollion [10], sciinţa posedă acum la disposiţiune, din péna neobosituluĭ Brugsch, un dicţionar de vechĭa limbă egiptén ă din 4637 de cuvinte! [11]"

Printr'o procedere analogă, de'ntăiŭ numile proprie din texturĭ bilinguice, apoĭ analisă filologică comparativă, s'aŭ descifrat limba zendică a sectatorilor luĭ Zoroastru şi aşa numitele inscripţiunĭ cuneiforme din Mesopotamia şi Persia.

---

[9] **Wilkins** şi **Reland**, în **Chamberlayn**, *Oratio dominica* Amstelodami, 1715, in-4, pg. 76-124.

[10] **Uhlemann**, *Handbuch der gesammten ägyptischen Alterthumskunde*, Leipzig 1857, in-8, t. 1, p. 25 sq.

[11] **Brugsch**, *Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch*, Leipzig, 1868, in 8.

Acestea din urmă oferĭaŭ dificultăţĭ maĭ marĭ decăt înseşĭ ieroglifele. Sub o aparinţă identică se ascundeaŭ în ele treĭ grafice şi treĭ limbĭ aparţinênd la treĭ popóre cu totul deosebite: asiro-babilonică de gintea semitică, perso-achemenidică de gintea ario-europeă, acadiană de gintea turcofinesă, fără a maĭ adăuga cuneiformele dela Van din Armenia, a cărora descifrare, neterminată încă, indică o a patra nuanţă. Cele maĭ uşóre de citit şi de înţeles aŭ fost inscripţiunile perso-achemenidice, despre carĭ noĭ vom vorbi pe larg într'o altă lecţiune. Şi totuşĭ chĭar în privinţa lor trebuĭ să'şĭ închipuéscă cine-va un prodigiŭ de răbdare şi de sciinţă, o forţă extraordinară de divinaţiune, pentru a demonstra măcar atăta că cele un-spre-ḑecĭ trăsure cu carĭ ele se încep maĭ tóte: 𐎠𐎭𐎶, însemnéză «eŭ» şi se citesc «adam»! Inḑecit maĭ grele de descifrat aŭ fost cuneiformele acadiane şi asiro-babilonice. Astăḑĭ, graţiă luĭ Hincks, luĭ Rawlinson, luĭ Oppert, ele se traduc ca şi ieroglifele. Biblioteca maĭ întrégă a regeluĭ Asurbanipal din secolul VII înainte de Crist, scrisă cu stilet pe tablete de lut în numĕr de vr'o ḑece miĭ şi desmormîntată de Layard în ruinele dela Ninive, cuprinḑênd tractate gramaticale, juridice, istorice, astronomice, pănă şi poeme, împodobesce Muzeul Britanic din London şi se descifréză pe fie-care ḑi de către o pleiadă de asiriologĭ. Vĕ aduceţĭ a-minte, între cele-l'alte, sensaţiunea pe care maĭ an a produs'o descoperirea acolo a uneĭ epopee babilonice despre potop, scrise cu vr'o doă miĭ de anĭ înainte de era creştină [12].

VI. Prin restauraţiunea literaturelor egipténă, asiro-babilonică, acadiană, zendică, perso-achemenidică, dela carĭ şi maĭ multe destăinuirĭ, póte tocmaĭ cele maĭ preţióse, se aştéptă de aci înainte, studiul unora dintre ele fiind abia început, filologia comparativă a rădicat vălul de pe acea

---

[12] **Georges Smith**, *Chaldaean account of the Deluge*, London, 1872.

porţiune a istoriei antice, până unde nu ne conduceaŭ în trecut decăt tradiţiunea biblică şi căte-va fragmente isolate saŭ contradictóre din clasicitatea greco-latină. Dar sciinţa linguistică a mers şi maĭ departe. Ea a întrecut cele maĭ vechĭ monumente scrise. Din dată ce s'a constatat că Indianiĭ, Persiĭ, Armeniĭ, Greciĭ, Italiĭ, Traciĭ, Celţiĭ, Germaniĭ, Slaviĭ, Litvaniĭ, eşiseră printr'un lung proces de diferenţiare dintr'o singură tulpină primordială, filologia comparativă a cutedat a se rădica până la acea epocă de maĭ multe orĭ immemorială, pe când eĭ toţĭ formaŭ încă un grup compact, o unică familiă, o limbă comună ario-europeă, din care aŭ derivat maĭ în urmă cu grămadă dialectele posterióre, întocmaĭ precum şi maĭ tărdiŭ graĭurile italian, român, spaniol, portuges, provenţal, reto-roman etc. aŭ decurs din una şi aceiaşĭ limbă a Romeĭ.

Filologia comparativă s'a întrebat, bună óră: Ario-europeiĭ credeaŭ eĭ saŭ nu într'o divinitate? şi dacă credeaŭ, atuncĭ care să fi fost ideia lor fundamentală despre fiinţa supremă? Pentru a respunde la acéstă cestiune, ea a pornit să caute numele omogen al divinităţiĭ în tóte limbile din aceiaşĭ tulpină. In sanscrita a găsit देव (*daiva* saŭ *dêva*) — deŭ. In zendica *daêva*, demon. Dar óre *daiva*—deŭ şi *daêva* —demon să fie acelaşĭ cuvînt? In tóte ţerele şi 'n toţĭ timpiĭ o schimbare de religiune expunea pe deiĭ din vechĭul panteon a deveni demonĭ în noua teogoniă. Chĭar la Românĭ necuratul „dracu" nu este decăt strălucitul draconе de pe stindardele Dacilor. Impăcată asupra acesteĭ îndoelĭ, dela sanscritul *daiva* şi zendicul *daêva* filologia comparativă păşi înainte. Ea află la Armenĭ pe *dev*; la Grecĭ pe ζεύς, sub forma dorică şi beotică δεύς; la Latinĭ pe *deus* şi *divus*; la Litvanĭ pe *dewas*; la Celţĭ pe irlandesul *dia* şi pe cimricul *dew*; la vechiĭ Germanĭ pe *zio*; la Scandinavĭ pe *tîv*, conservat în pluralul *tîvar*—deĭ. Nu maĭ remâne dară nicĭ un dubiŭ, că

înainte de diferenţiarea Indianilor, Zendilor, Armenilor, Grecilor, Latinilor etc., străbuniĭ lor comunĭ credeaŭ într'o divinitate şi o numĭaŭ *daiva*. Dar dv. sciţĭ deja dela începutul acesteĭ lecţiunĭ că *ai* este o gunificaţiune din *i*. Radicala cuvêntuluĭ *daiva* ni apare astfel în sanscritul: दिव् (div)—a lumina. *Daiva* însemna „luminos". In acest mod filologia comparativă demonstră la patriarchiĭ tulpineĭ ario-europee din periodul cel maĭ depărtat nu numaĭ o religiune, dar până şi caracterul de lumină al deităţiĭ.

VIII. Să luâm înse, d-lor, un exemplu curat romănesc, carele ne va urca în aceiaşĭ epocă primordială. Ce este *doĭna*? „Doĭnele — dice nemuritorul nostru Alexandri - sînt cântece „de ĭubire, de jale şi de dor, plângerĭ duióse ale inimeĭ „Românuluĭ în tóte împregĭurările vieţeĭ sale." [13] Şi maĭ expresiv o descrie reposatul Costache Negruzzi:

„De când eram încă mic,
„Doĭna sciŭ şi doĭna dic,
„Căcĭ Românul căt trăesce
„Tot cu doĭna se măndresce.
„Eŭ cu doĭna mě plătesc
„De bir şi de boeresc;
„Boiĭ meĭ când aud doĭnă
„Ară ţelinĭ şi moĭnă,
„Şi îmĭ samăn cel ogor
„Căntând doĭnele de dor;
„Iar de-aud vre o fetiţă
„Cântând doĭna 'n poeniţă.
„Alerg fuga de-o găsesc
„Şi de doĭna îĭ vorbesc;
„Ea m'ascultă bucurósă,
„Căcĭ e mândră şi frumósă,
„Şi'mĭ dice că m'a ĭubi
„Dacă doĭna ĭ-oĭu vorbi.
„Vě spun drept, orĭ-ce mi'ţĭ face:
„Doĭna sciŭ şi doĭna 'mĭ place..!" [14]

[13] **Alexandri**, *Poesiĭ populare*, ed. 2, p. 223.
[14] **C. Negruzzi**, *Scrierile*, ed. Socec, t. 2, p. 26.

Doïna nu este melancolica elegiă, dela *ἔλεγος* —plângere. Ea nu pórtă haĭnă lungă şi nu geme pe morminte ca

La plaintive élégie en longs habits de deuil...[15]

Scurtă ca şi simţimîntul, ea este simţimînt sub orĭ-ce formă: tristeţă şi bucuriă, amor şi ură, entuziasm şi desperare, pace şi resboiŭ. Dar de unde vine cuvîntul *doïna?*

Scriitoriĭ nostri aŭ emis până acum în acéstă privinţă o mulţime de părerĭ deosebite. După Petru Maior *doïna* se datoresce Grecilor din forma dorică *δην* saŭ *δαν*—Jupiter.[16] *Δην* saŭ *δαν* se întrebuinţaŭ în adevĕr în Beoţia şi pe insula Creta, ca variante din *δευς*, precum şi alăturĭ cu *ζευς* exista variantul *ζαν*; dar în ce mod părintele Olimpuluĭ din Teba luĭ Cadm saŭ dela Cnosul cel cu labirintul luĭ Dedal va fi trecut în Dacia pentru a se metamorfosa aci într'un cântec, acésta este o ghicitóre, pe care nicĭ chĭar Beoţianul Edip n'ar fi fost în stare s'o deslege. Şi maĭ cĭudată e opiniunea reposatuluĭ boier Iordache Mălinescu din Moldova, carele ḑicea că *doïna* derivă saŭ din „donativum", o sumă de banĭ ce primĭaŭ ostaşiĭ romanĭ în dar dela împĕraţĭ după o biruinţă, saŭ din numele „Dunăriĭ", saŭ în fine dela ḑeiţa „Diana",[17] o triplă etimologiă de treĭ orĭ inadmisibilă. Societatea Academică aduce pe *doïna* din latinul „doleo",[18] de unde, după d. Aron Densuşianu, ea va fi decurs printr'o formă ipotetică „dolina", ca şi *moïna* dintr'o „mollina" dela „mollis".[19] Din nenorocire nu numaĭ *dolina* şi *mollina* nu ne întîmpină nicăirĭ nicĭ într'un fel de latinitate şi nicĭ într'un dialect romanic vechiŭ saŭ noŭ, dar e greşit până şi terminul de comparaţiune, căcĭ *moïna* la Românĭ este un curat slavism, însemnând loc spĕlăcit, dela rădăcina slavică

---

[15] **Boileau**, *Art poét.* II

[16] *Lexicon Valachicum*, Budae, 1825, in-8, p 163.

[17] In *Fóia pentru minte*, Braşov, 1842, in 4, p. 93.

[18] *Diction.* v. doina.

[19] Un articol în ḑiarul *Familia* din Pesta din 1869.

my- a spĕla, de unde masculinul *moĭnŭ* şi femininul *moĭnă* — ce-va de spĕlat, litvanesce *maiva*—baltă [20]. Ca să isprăvim o dată cu acest registru de păreri, maĭ adaug pe a bătrânuluĭ Cantemir. El credea că *doĭnă* se va fi chiămat la Dacĭ ḑeul saŭ ḑîna resboiuluĭ, fiind-că acest cuvînt începea tot-d'a-una la Românĭ cântecele lor de luptă: «praeponitur enim cunctis quae fortiter in bello referunt canticis» [21].

Opiniunea luĭ Cantemir, orĭ-căt de arbitrară, are înse un merit. Ea deştéptă o întrebare fórte seriósă: părinţiĭ noştri moştenit'aŭ eĭ puternica lor inspiraţiune poetică dela Romanĭ saŭ dela Dacĭ? Istoria a constatat de-mult, că nemic n'a fost maĭ prozaic ca severa naţiune de soldaţĭ şi jurisconsulţĭ, crescută de selbateca lupóică de pe ţermiĭ Tibruluĭ. [22] Poesia poporană a Romeĭ se póte judeca destul de bine după următorul non-sens, pe care legionariĭ îl căntaŭ luĭ Aurelian:

„Mille, mille, mille, mille, mille, mille decollavimus.
„Unus homo mille, mille, mille, mille decollavimus.
„Mille, mille, mille, vivat, qui mille, mille occidit.
„Tantum vini habet nemo, quantum fudit sanguinis....“ [23]

---

[20] **Fick**, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Göttingen 1871, in-8, p. 155

[21] *Descriptio Moldaviae*, ed. Papiŭ, p. 141.

[22] Cf. **Michelet**, *Hist. romaine*, l. II, ch. 6: „Toutefois, peu de nations me semblent s'être trouvées dans des circonstances moins favorables à la poésie. Des populations hétérogènes, enfermées dans les mêmes murs, empruntant aux nations voisines „leurs usages, leurs arts et leurs dieux; une société tout artificielle, récente et sans „passé; la guerre continuelle, mais une guerre de cupidité plus que d'enthousiasme; „un génie avide et avare. Le Clephte, après le combat, chante sur le mont solitaire. Le „Romain. rentré dans sa ville avec son butin, chicane le sénat, prête à usure, plaide „et dispute. Ses habitudes sont celles du jurisconsulte, il interroge grammaticalement „la lettre de la loi, ou la torture par la dialectique, pour en tirer son avantage. Rien „de moins poétique que tout cela. La poésie ne commença pas dans Rome par les patriciens, enfants ou disciples de la muette Etrurie, qui dans les fêtes sacrées „défendaient le chant, et ne permettaient que la pantomime. Magistrats et pontifes, les „*pères* devaient porter dans leur language cette concision solemnelle des oracles, que „nous admirerons dans leurs inscriptions. Quant aux plébéiens, ils représentent dans „la cité le principe d'opposition, de lutte, de négation, Ce n'est pas encore là que nous „trouverons le génie poétique.“

[23] **Flav. Vopiscus** *in Aureliano*.

Fost'aŭ tot atăt de prozaicĭ Daciĭ? Las la o parte pe Orfeŭ, pe Museŭ, pe Tamiris, miticiĭ fundatorĭ aĭ poesieĭ şi musiceĭ grece, pe carĭ înşişĭ Eleniĭ îĭ recunosceaŭ a fi fost toţĭ din marea ginte tracică[24]. Mĕ mărginésc a cita o singură autoritate, dar care se referă directamente la Dacĭ. Teopomp, scriind pe la anul 350 înainte de Crist, ne spune că Geţiĭ merg în ambasadă ţinênd harpe şi sbărnăind din ele: *Γέτας κιθάρας ἔχοντες καὶ κιθαρίζοντες τὰς ἐπικηρυκείας ποιοῦνται*[25]. Dacă vom pune dară în cumpĕnă natura prozaică a Romanilor şi geniul poetic al Dacilor, va fi legitim a conchide că admirabilele nóstre *doĭne*, negreşit ca gen, nu ca materiă, sînt moştenite dela aceştĭ din urmă. Asfel Cantemir avea dreptate de a căuta pe *doĭna* la Dacĭ, dar n'a avut noroc de a o găsi acolo, şi nicĭ că o putem pretinde dela dînsul, cu un secol înainte de nascerea filologieĭ comparative.

IX. In Transilvania, alăturĭ cu *doĭna*, se aude pănă astăḑĭ *daĭna*, după cum atestă d. Baritz[26]. Acésta e fórte important. In cursul lecţiunilor mele veţĭ avé multe ocasiunĭ de a vĕ convinge, d-lor, că limbile ario-europee admit trecerea sonuluĭ maĭ înalt *a* în sonul maĭ scăḑut *o*, nicĭ o dată înse nu se justifică casul contrariŭ de urcarea luĭ *o* la *a*, afară de unele escepţiunĭ esplicabile şi căte o dată numaĭ părute, bună óră romănesce chĭar în cuvêntul pe care l'am întrebuinţat acuma: «afară». *Afară* vine din «ad-foras» prin intermediul gunificaţiuniĭ «af*oa*ră», ca şi'n *masă* din «mensa» prin intermediul gunificaţiuniĭ «m*ea*să». In *afară* din «afoară» nu s'a schimbat *o* în *a*, ci s'a supres *o* cel primitiv, remănênd numaĭ *a* din gunificaţiune. Forma cea maĭ

---

[24] **Giseke**, *Thrakisch-pelasgische Stämme der Balkaninsel und ihre Wanderungen in mithischer Zeit*, Leipzig, 1858, in-8, p. 26: „Die Musen sind Thrakischen Ursprungs, auch ihre Söhne sind Thraker", — *şi citaţiunile tot acolo* p. 117.

[25] **Theop.**, *fragm.* 244, ed. Didot p. 319.

[26] *Fóia pentru minte*, 1842, p. 101.

veche a vorbeï *doïnă* este dară acea conservată în Transilvania : *daïna.*

O dată restabilit acest prototip, ne împedecâm în *daïna* de diftongul *ai*, asupra căruia cade tonul. Noï scim că *ai* accentat este o gunificaţiune din *i*; înse póte fi şi alt ce-va în limba română. De'nteiŭ, póte să fie un *i* strămutat de aïurï, ca în metatesa *aïbă* în loc de *abiă* din latinul «habeat». Al doilea, póte să fie ceïa-ce gramaticele nóstre numesc un *i* epentetic, ca în *mâïne* din «mane». Dacă e gunificaţiune, cuvîntul se reduce la *dina*; dacă e metatesă, la *dania*; dacă e epentesă, la *dana*. Pe care să alegem? Cum să descoperim adevĕrul? Trebuï să plecâm prin lume, înarmaţï cu tótă rigurositatea metodeï comparative, căutând pretutindenï pe surorile *daïneï*, fără carï dînsa ar remâné în vecï un mister.

Vom începe prin a înlătura ipotesa cea metatetică, de vreme ce «dania», din care să se pótă deduce *daïna* prin strămutarea luï *i*, nu se găsesce nicăirï. Chïar dacă s'ar găsi, ea n'ar diferi de «dana» prin rădĕcină, ci numaï prin sufix. Ne maï remân dară cele-l'alte doă: «dana» şi «dina». Ambele oferă, precum veţï vedé îndată, fórte multe probabilităţï; înse numaï una din ele resistă până 'n fine la tóte operaţiunile analiseï critice. Sîm încântat, d-lor, de a da anume peste unul din procesele etimologice cele maï complicate, în carï judecata se clatină mult timp, când într'o parte, când în alta, până ce decide un singur punct. Sîm încântat, căcï voiŭ puté asfel să vĕ introduc din capul loculuï în tótă gingăşia procedureï filologice, deprindêndu-vĕ a nu vĕ grăbi nicï o dată cu sentinţa, maï 'nainte de a examina virgulă cu virgulă tóte actele dosaruluï.

V'am spus că *i* în *daïna* póte fi o epentesă din «dana» In adevĕr, în dialectul celto-irlandes *dán* e cântec saŭ poem, ïar la capĕtul opus al lumiï ario-europee, în limba persiană,

دنه (danah) însemnéză, printre maĭ multe altele, o ariă cântată de un chor de femeĭ: «vox mulierum concentum edentium» [27]. Ambele forme presupun o temă *dana*, cântec, din care ar veni directamente prin epentesă dacicul *daĭna*. Celticul *d* şi persianul *d* corespunḑênd într'un mod regulat sanscrituluĭ *dh*, acéstă temă ne conduce la rădăcina धन् (dhan), a suna, de unde cântec în sens de sunet, întocmaĭ ca vechĭul frances *sonet*, italianul *sonetto* cântec, din latinul «sonus». Nemic nu póte fi maĭ normal ca acéstă etimologiă a *daĭneĭ*.

Admiţêndu-se înse ca prototip forma *dîna*, noĭ găsim în limba zendică *daêna*, gunificaţiune din *dîna* dela rădăcina *di*— a vedé, însemnând lege, de unde printr'o transiţiune logică posterióră persianul دين (din) şi arménul դէն (den)—religiune. Dela lege totuşĭ până la cântec distanţa vi se pare a fi cam mare, deşi maĭ de-ună-ḑĭ nu sciŭ cine dela Iaşĭ într'o bună diminéţă s'a apucat a versifica codul nostru civil, eram să ḑic codul luĭ Napoleon. Ceia-ce e ridicol în secolul XIX, a fost înse fórte serios în anticitate. Strabone ne spune că Turdetaniĭ în Spania aveaŭ legĭ în versurĭ, νόμους ἐμμέτρους, cu maĭ multe miĭ de anĭ anterióre luĭ Crist [28]. Chĭar aci la noĭ, în aurifera Olteniă, înainte de stabilirea Dacilor locuĭa poporul scitic Agatirsiĭ, care avea de asemenea legĭ în versurĭ, după cum ne asigură Aristotele [29]. Este dară legitim de a conchide că zendicul *daêna* însemna întâiŭ cântec, maĭ în urmă lege. Acésta se potrivesce chĭar cu derivaţiunea sa din rădăcina *di*—a vedé, căcĭ tot aşa elenicul ἀοιδός şi sanscritul कवि (kavi), ambele cu accepţiune posterióră de «cântăreţ», însemnéză propriamente pe «vĕḑĕ-

---

27 **Vullers**, *Lexicon persico-latinum etymologicum*, Bonnae, 1855, in-8, t. 1, p. 914.
28 **Strab.**, III, 1, § 6.
29 **Aristot.**, *Problemata*, 28; — Cf. a mea *Istoria critică a Românilor*, ed. 2. t. 1, p. 199.

tor [30]. Zendicul *aê* repr. sintând guna din *i*, *daêna* coincidă din punct în punct cu *daĭna*.

Pas' acum de maĭ alege una din doă! *Daĭna* este ea epentesă din *dana*, de unde celto-irlandesul *dán* şi persianul *danah*? orĭ fi-va gunificaţiune din *dina*, de unde zendicul *daêna*, persianul *din* şi arménul *den*? Care să fie criteriul de preferinţă? Există câte un argument pentru fie-care din ambele ipotese. In limba maghĭară *danolni* însemnéză a cânta. Dacă Ungurii vor fi împrumutat cuvîntul dela Românĭ, atuncĭ l'aŭ primit sub forma *dana*, şi prin urmare *i* în *daĭna* ar fi o epentesă posterióră seculuĭ IX. Filologia comparativă probéză înse prin maghiarul *dal*, cântec, că verbul *danalni* este un denominativ, a căruia formă corectă e *dalolni*, de unde *danolni* prin dissimilaţiune, pentru a înlătura vecinătatea a doĭ *l* în «da*l*o*l*ni». [31] Intre al nostru *daĭnă* şi maghiarul *danolni* resultă dară o pură asemĕnare de azard. Ipotesa de gunificaţiune se susţine érăşĭ printr'un argument. La Litvanĭ cântecul poporan se chiamă *daina*, de unde *dainoti*—a cânta cântece poporane, *dainotojis*—căntăreţ, *daininiňkas*—poet etc. Identitatea de formă şi de semnificaţiune între românul *daĭna* şi litvanul *daina* e perfectă. In limba litvană înse nu există de loc epenteticul *i*, astfel că prototipul *dana* ar fi acolo o imposibilitate. E posibil totuşĭ ca Litvaniĭ să fi împrumutat cuvîntul gata dela Românĭ. Acest împrumut s'ar justifica prin următórele doă împregĭurărĭ: 1. vorba *daina* nu se află în limbile slavice, cu carĭ Litvaniĭ sînt în cea maĭ strînsă încuscrire; 2. Româniĭ şi Litvaniĭ cată să fi trăit o dată în vecinătate, deşi în relaţiunĭ ostile uniĭ cu alţiĭ, de vreme ce limba nóstră exprimă până astăḑĭ ideia de inimic şi de păgân prin «litfă rea» [32]. Dacă însă *i* în *daĭna* nu e epentesă, ci gunificaţiune, atuncĭ motivele de a admite împrumutul devin slabe.

---

[30] **Pictet**, *Les origines indo européennes*, Paris, 1863, in-8, t. 2, p. 479—80.

[31] Cf. **Boller**, în *Sitzungsberichte der Akademie*, hist-phil. Cl., Wien, 1857, in-8, t. 23 p. 409.

[32] **Alexandri**, passim.

Daciĭ şi Litvaniĭ puteaŭ să fi conservat vorba, fie-care pe o cale independinte, din zestrea comună ario-europeă, cu atât maĭ mult că numirile poporane de cântec nu pré se ĭaŭ dela străinĭ. Orĭ-cât de îndelungată a fost vecinătatea nóstră cu Slaviĭ, noĭ n'am primit totuşĭ dela dînşiĭ nicĭ un termen de acéstă natură. Vedeţĭ dară, d-lor, că argumentele pentru şi contra între *dana* şi *dina* remân pênĕ aci de forţă egală.

Filologiĭ europeĭ n'aŭ cunoscut vorba română *daĭna*. Eĭ s'aŭ mărginit, prin urmare, a cerceta originea *daineĭ* litvane. Johann Schmidt bănuesce formaţiunea eĭ din letticul *di-t*, a danţa [33]. Schleicher ḑice că ea «póte» să derive din litvanul *deja* – plângere, *dejouti*—a se plânge [34]. Ambele aceste părerĭ, nesusţinute prin nemic, isoléză cu totul pe *daina* de restul limbilor ario-europee. Pictet o înrudesce cu celto-irlandesul *dán* şi cu persianul *danah*, [35] dar nu explică pe *i* din „da*i*na", ceia-ce răpesce acesteĭ etimologie orĭ-ce valóre. Albert Weber, un indianist de prima ordine, combate pe Pictet, identificând pe *daina* cu zendicul *daêna*. El maĭ adaugă un fapt fórte ponderos. Deşi în sanscrita clasică lipsesce corespondintele regulat al zendiculuĭ *daêna*, se află totuşĭ în dialectul maĭ vechiŭ din imnele vedice, unde figuréză sub forma *dhainâ*. [36] Fick se pronunţă şi el pentru identitatea litvanuluĭ *daina* cu zendicul *daêna*, admitênd ca prototip comun forma *dainâ*. [37] Iată dară că érăşĭ nu maĭ sciĭ cuĭ să daĭ preferinţă! gunificatiuniĭ saŭ epenteseĭ?

Dosarul trebuĭ revĕḑut. Am comis, póte, vr'o scăpare din vedere. Este adevĕrat că *i* in *măĭne* din «mane» e epentetic: dar acest *i* să fie óre comparabil cu *i* din *daĭna*? In *măĭne*, *căĭne*, *păĭne*, etc. *i* se intercaléză înainte de *n*, acest *n* fiind

---

33 Apud **Fick**, *op. cit.*, 96.
34 **Schleicher**, *Litauische Grammatik*, Prag, 1856, in-8, p. 120.
35 *Op. cit.*, II, 481.
36 **Weber** în *Beitr.*, IV, 278.
37 **Fick**. *l. c.*

însĕ urmat de o vocală móle, nu de un *a* saŭ *ă* ca în „d*aĭnă*". Apoĭ *i* se intercaléză acolo după un *ă* saŭ *â*, nu după un *a* clar. Ore se află în limba română un singur exemplu de *i* epentetic preces de un *a* clar şi succes de un *na* saŭ *nă*? Nu se află. Din contra, una singură din aceste doĭ clausule ajunge pentru a împedeca nascerea epenteticuluĭ *i*. Asfel în *mână* din „manus" vocala ce precede e obscură, dar epentesa totuşĭ nu intervine din causa finaluluĭ *ă*, pe când la plural ea îşĭ face loc în „mâĭnile", fiind-că după *n* urméză de astă dată o vocală móle. Chĭar de 'naintea nasaleĭ labiale *m* în *faĭmă* din latinul „fama" *i* nu este epentetic, ci metatetic, furişându-se prin analogiă din *defaĭmă* în loc de *defamiă* din „diffamia". Aşa dară *i* în *daĭnă* nu póte fi epentesă. Gunificaţiunea a căştigat procesul.

Acum să formulăm sentinţa. Radicala धी (dhi) însemnéză în limba sanscrită a cugeta; în zendica *dî* şi 'n perso-achemenidica 𐎮𐎡𐎹 (dhi) — a vedé; persianul دیدن (didan). Forma participială este *dhîna* saŭ *dînâ* — cugetat, veḑut. De aci gunificaţiunea *dhainâ*, *daêna*, *daina*, ce-va cugetat saŭ veḑut, ĭa înţelesul de cântec deja în acea epocă pre-istorică, în care familia ario-europeă nu se trunchĭase încă în ramura arică şi ramura europeă. Litvaniĭ şi gintea tracică, cel puţin fracţiunea sa dacică, conservă acéstă antică semnificaţiune, transmiţênd'o apoĭ Românilor. Gintea persică, din contra, modifică sensul primitiv al cuvîntuluĭ, schimbând pe „cântec" în „lege", după cum şi latinesce *carmen*, cântec, a căpĕtat cu timpul înţelesul de formulă judiciară: „cruciatus carmina" saŭ „rogationis carmen", pe când exemple contrare de trecere ogică dela „lege" spre „cântec" nu ne întimpină nicăirĭ. Observăm acésta pentru a justifica prioritatea semnificaţiuniĭ de cântec asupra semnificaţiuniĭ de lege. Daciĭ şi Litvaniĭ aŭ fost dară singurĭ dintre tóte némurile congenere, carĭ aŭ păstrat intactă în fond şi în formă pe *daĭna*, una din moştenirile cele

maĭ frumóse ale primordialeĭ limbĭ ario-europee, care ne arată pe străbuniĭ nostri comunĭ, cu mult înainte de cele maĭ vechĭ inscripţiunĭ monumentale, numind poesia «cugetare» şi «visiune», după cum numĭaŭ pe Dumnedeŭ «luminos»!

X. Acésta ne strămută, d-lor, pe terenul filosofic, sub raportul căruia filologia comparativă, sfera fiind fórte grea şi fórte delicată, a fost pênĕ acĭ maĭ puţin studiată, dar unde se astéptă dela ea, cu tot dreptul, maĭ multe revelaţiunĭ positive decăt dela orĭ-ce altă sciinţă sociologică. Urmărind semnificaţiunea unuĭ termin în timp şi în spaţiŭ, ni se desfăşură de 'naintea ochilor, cu tótă plasticitatea natureĭ, psicologia şi logica umanităţiĭ, filosofia cea adevĕrată, cu totul diferită în legile sale de evoluţiune de ceia-ce declamă de pe catedră discipoliĭ luĭ Hegel saŭ umbrele luĭ Schoppenhauer, carĭ călătoresc une-orĭ atât de departe de marginile cele normale ale spirituluĭ uman, încăt un simplu muritor nu maĭ scie cum să deosebéscă pe un filosof de un nebun... *Nebun*, ĭată o vorbă care póte servi ca specimen despre modul cum judecă un popor prin bunul seŭ simţ, resfrângêndu-se apoĭ judecata în limbă. Când noĭ dicem «nebun», indicâm o bólă, o lesiune a facultăţilor intelectuale şi afective, după cum se exprimă mediciĭ. Vorba *nebun* nu implică reutate. In unele ţerĭ, din contra, înnebunesc tocmaĭ ceĭ maĭ bunĭ. Eĭ bine, filosofia nóstră poporană se pronunţă altfel. Descompuneţĭ cuvîntul *ne-bun*, «non-bonus», şi veţĭ vedé că pentru Român, întocmaĭ după scóla aşa numită utilitară a Inglesuluĭ Bentham, este o nebunĭă de a fi cine-va reŭ... *Reŭ*, ĭată o altă vorbă. Latinesce «reus» însemna pe orĭ-cine avea un proces: «reus est, qui cum altero litem contestatam habet, sive is egit, sive cum eo actum est.» [38] Omul cel maĭ bun póte să aĭbe un proces. Aşa credeţĭ dv. şi aşa cred maĭ cu sémă avocaţiĭ. Poporul român e cu mult maĭ

[38] *Aelius Gallus* ap. *Fest* v. reus.

aspru. Formând pe *reŭ* din «reus», el declară prin însăşĭ acésta, că nu póte fi de trébă nicĭ pârîtul, nicĭ părîşul, căcĭ ceĭ adevĕrat bunĭ nu se légă de nimenĭ, şi nicĭ alţiĭ nu se légă de dînşiĭ. Precum Românul află «reutatea» în tribunale, tot aşa limba sanscrită găsesce norma reutăţiĭ în comerciŭ. In imnele vedice cuvîntul *pani*, care însemnéză pe neguţitor, are adesea înţelesul de «reŭ» şi chiar de «tălhar.»[39] D. Teodor Mehedinţĭanu, când ḑicea o dată la noĭ în Parlament că comerciul este o hoţiă organisată, vorbía pe nesciute limba sanscrită. Calomniă! vor striga comercianţiĭ. Negreşit; dar ce să facĭ! aşa crede filosofia poporană, care nicĭ o dată nu caută nod în papură... *A căuta nod in papură*, ĭată nu un cuvînt, ci o frasă întrégă. Un idiotism absolutamente identic exista în limba latină: «in scirpo nodum quaerere.» Fest reproduce versul luĭ Enniŭ:

Quaerunt in scirpo, soliti quod dicere, nodum . . . [40].

S'ar puté admite că legionariĭ luĭ Traian aŭ adus acéstă energică imagine din Italia, deşi nicĭ chĭar sub August ea nu se maĭ întrebuinţa în Roma, încăt avea deja nevoe de a fi comentată. Dar cum óre să ne explicăm o altă frasă română, a căriĭ păreche ne întimpină la Tamisa, şi apoĭ tocmaĭ în India? Pentru a exprime o rapeḑiciune extremă, poesia nóstră poporană ḑice: «sbóră ca gândul». Gândul e considerat ca non-plus-ultra de răpeḑiciune. Eĭ bine, în Rigveda, cel maĭ vechĭu monument al literatureĭ sanscrite, noĭ citim de asemenea: *mano na—aiti*, «el se duce ca gândul.»[41] Ne aducem aminte aceiaşĭ ideă în Shakspeare:

I will be here again, even with a thought . . . [42].

Aş avé să vĕ maĭ vorbesc, d-lor, despre importanţa etnografică, s'ar puté ḑice chĭar monopolul filologieĭ comparative pentru constatarea adevĕrateĭ originĭ a uneĭ naţiunĭ. Adesea o singură literă, un *h* schimbat în *z* saŭ un *k* tre-

---

[39] **Benfey** în *Kz.*, VIII, 15.
[40] **Festus** v. scirpus.
[41] **Schweizer** în *Kz.*, I, 152.
[42] **Shakspeare**, *Iulius Caesar*, act. 5, sc. 3.

cut în *h*, restórnă teoriele cele maĭ voluminóse asupra pretinseĭ descendinţe a unuĭ popor. Ar maĭ trebui să ating măcar în trécĕt rolul antropologic al filologieĭ comparative, maĭ ales faţă cu noul drapel de eróre la modă, rădicat de ilustrul Darwin. Abisul între om şi maĭmuţă este — limba.[4] «Numaĭ prin limbă omul e om».[45] Partisaniĭ luĭ *homo-simia* ar fi datorĭ, prin urmare, să probeze maĭ întâiŭ şi maĭ pe sus de tóte, într'un mod conform sciinţeĭ linguistice, nu printr'o fraseologiă evasivă după o cum face maĭ de curând Häckel, posibilitatea nasceriĭ limbeĭ umane dintr'un goril saŭ un cimpanze... Dar óra a sunat de-mult. Imĭ reserv dreptul de a reveni, póte chĭar adesea, asupra misiuniĭ etnografice şi antropologice a filologieĭ comparative. De astă dată vĕ cer încă o minută, nu pentru a vĕ maĭ obosi prin vr'o lungă analisă pe tablă, ci pentru a preveni printr'o francă declaraţiune pe aceĭ ce vor bine-voi şi pe viitor a asista la acest curs. Vĕ rog, d-lor, să nu vĕ aşteptaţĭ a auḑi dela mine exclamaţiunĭ patetice.

Patriotismul e dreptul cel maĭ scump şi cea maĭ sacră datoriă a fie-căruĭ cetăţén; nu însĕ pentru a deveni în sciinţă o pedică la cercetarea adevĕruluĭ, fie acesta plăcut saŭ urît sub punctul de vedere momentan al susceptibilităţiĭ naţionale. Debutând la Universitatea din Lipsca, Georg Curtius a început prin a spune, în discursul seŭ de deschidere, că filologia comparativă consideră orĭ-ce limbă ca ce-va *transnaţional*.[44] Dacă se ĭértă dară unuĭ filolog de a 'şĭ arăta patriotismul, apoĭ nu în falsificarea realităţiĭ după un calapod premeditat, ci numaĭ în preferinţa, pe care cu tot dinadinsul o va da studiuluĭ proprieĭ sale limbĭ în comparaţiune cu cele-l'alte. Şi eŭ, d-lor, după cum v'aţĭ încredinţat chĭar

[43]) **W. Humboldt** *Sämmtliche, Werke*, III. 252: „Der Mensch ist nur Mensch durch Sprache; um aber die Sprache zu erfinden, müsste er schon Mensch sein".

[44]) **Curtius**, *Philologie und Sprachwissenschaft*, Leipzig, 1862, în-8, p. 9: „Eine jede Sprache ist ihrer Grundlage nach etwas transnationales."

în lecţiunea de astă-ḑĭ, voiŭ cerceta tot-d'a-una maĭ cu drag limba română, dar nicĭ o dată nu voiŭ uĭta că sciinţa e sciinţă. $A=A$ este d'o potrivă adevĕrat pentru umanitatea întrégă. Afară din acest sanctuariŭ mĕ vor puté sgudui şi pe mine emoţiunĭ personale de orĭ-ce natură; aci însĕ, pe acéstă catedră, desbrăcând pe *eŭ* pentru a ìmbrăca pe sacerdote, nu voiŭ cunósce şi nu voiŭ recunósce decăt numaĭ veritatea!



LECȚIUNEA II.

LUNĬ, 21 OCTOBRE 1874, ÓRELE 7—8 ½ SÉRA

FILOLOGIA PROPRIĂ ȘI FILOLOGIA COMPARATIVĂ.

PERIODUL EMPIRIC:

INDIĬ, GRECIĬ ȘI ROMANIĬ.

I. Recapitularea lecțiunii trecute. Diversele numĭ ale filologieĭ comparative. — II. Ce este filologia propriă? — III. Diferința între filologia propriă și filologia comparativă. — IV. Inrudirea între ambele. Originea cuvîntuluĭ *nițel*. Deosebirea de metodă ca singurul punt esențial de separațiune între filologia propriă și filologia comparativă. — V. Existat'a acéstă din urmă la Indĭ și la Grecĭ? Ἄγλωσσος și *mlêccha*. Filologia comparativă în *Pûrva-mîmânsâ* și 'n Platone. Fonologia scitică în Aristofan. — VI. Importanța epitetuluĭ ὁμόγλωσσοι în scriitoriĭ grecĭ. Vocabularul african comparativ al luĭ Eudox. — VII. Slăbiciunea etimologică a Grecilor. Originea cuvîntuluĭ φηλήτης. — VIII. Cine era δίγλωσσος la Grecĭ? Filologia comparativă la Romanĭ. Grecul Tyrannion în Roma. Impărțirea istorieĭ filologieĭ comparative în 2 periόde. — IX. Varrone. Comparațiunile sale greco-latine. Originea cuvîntuluĭ *tigru*. Incapacitatea luĭ Varrone de a recunόsce identitatea în diversitate. Rolul digammeĭ la Grecĭ. Etimologiele curat latine ale luĭ Varrone. — X. Originea cuvintelor *aqua* și *mare*. Ideogramele apeĭ. Importanța limbeĭ române în filologia comparativă ario-europeă. — XI. Meritele luĭ Varrone. Limba monumentelor și limba rustică. *Se resbună*. — XII. Verriŭ și prescurtatorul seŭ Fest. Comparațiunile greco-latine ale luĭ Verriŭ. Originea cuvîntuluĭ *alb*. — XIII. Verriŭ ca părinte al fonologieĭ comparative. Fonologia *à la champignon* în Platone. Rolul intermediar al sonuluĭ *r* după Schuchardt. Confusiunea între *f* și *h* la Latinĭ și la Românĭ. — XIV. Căte-va parodie de filologiă comparativă în secolul nostru: Marle, Helfferich, Lexiconul Budan, Baronzi cu *Slatina*, Societatea Academică cu *dulapul* și *cĭubucul*. Capitanul Fluellen.

Wer fremde sprache nicht kennt, weiss nichts von seiner eigenen.

Cine nu cunόsce limbĭ străine, nicĭ pe a sa propriă nu pricepe.

Göthe.

Domnilor,

I. In lecțiunea precedinte am aruncat o cătătură asupra unor aplicațiunĭ maĭ mărețe ale filologieĭ comparative. Ațĭ vedut că, prin descifrarea monumentelor scrise, maĭ ales a

literaturelor egipténă şi mesopotamică, nestrăbătute enigme pentru generaţiunile trecute, ea desmorţesce nesce glasurĭ amuţite de miĭ de anĭ. V'am arătat apoĭ în ce mod, urcându-se şi maĭ sus pe scara timpuluĭ, ea isbutesce a reconstrui trăsurele cele maĭ caracteristice ale aceleĭ epoce, cu lung şir de secolĭ anterióre celor maĭ vechí remăşiţe grafice, pe când tóte popórele ario-europee formaŭ încă o singură tulpină. Am atins, în fine, însemnătatea filologieĭ comparative în privinţa filosofică, antropologică şi etnografică. Dar vorbindu-vĕ despre tóte acestea, am comis, d-lor, o curiósă scăpare din vedere. Materia ce ne preocupă nu face alt ceva, în ultima analisă, decăt a explica numile a tot ce stă în raport cu cugetarea umană. Limba este nomenclatură. Eĭ bine, fiind vorba tocmaĭ despre sciinţa numilor, eŭ nu v'am explicat propriul eĭ nume: *filologiă comparativă.*

Aş dori a îndrepta acéstă distracţiune; dar observ că lucrul nu este atăt de uşor, precum se pare la întăia vedere. Cestiunea e controversată. Una şi aceiaşĭ în fond, filologia comparativă pórtă d'o cam dată maĭ multe numĭ diferite. Uniĭ o botézā *glottică* saŭ *glottologiă*, dela atticul γλῶττα — limbă; alţiĭ alérgă la o expresiune latină cam barbară: *linguistica;* alţiĭ érăşĭ vulgariséză aceiaşĭ ideă prin *sprachwissenschaft*, *science of language* etc. Tóte aceste numĭ însemnéză pur şi simplu «sciinţa limbeĭ». Dar «sciinţa limbeĭ» este o vorbă elastică, aplicabilă maĭ mult saŭ maĭ puţin la felurite lucrurĭ: la filosofia graiuluĭ, la fisiologia organuluĭ vociĭ, chĭar la studiul unuĭ singur dialect. Numaĭ prin metoda comparativă limba a devenit materiă de sciinţă, şi numaĭ prin acéstă metodă ea îşĭ póte mănţine înalta posiţiune pe care a reuşit să ocupe. Numele acesteĭ sciinţe trebuĭ dară să exprime cu orĭce preţ elementul comparaţiuniĭ. Cum înse? A ḑice: «sciinţa comparativă a limbeĭ», ar fi nu numaĭ necorect, căcĭ se pot compara unul cu altul maĭ multe obiecte, adecă «limbile», ér nu «limba», dar şi pré-lung tot-o-dată, lung şi incomod ca acele porecle spaniőle feudale din căte ḑece cuvinte, de

carĭ altă dată îşĭ bătea joc Cervantes. Aşa este; înse reul s'ar înlătura prin adopţiunea unuĭ ecuivalent sintetic grec saŭ latin, astfel că s'ar ḑice bună-óră: «glottologia comparativă» saŭ «linguistica comparativă». Contra unuĭ asemenea nume eŭ aş avé puţine de ḑis; dar nimenĭ nu l'a întrebuinţat până acuma, şi de aceia — înţelegeţĭ bine, d-lor — nu'mĭ vine la socotélă, chĭar dacă ar fi fórte potrivit, a'l întroduce pe neaşteptate tocmaĭ eŭ, venit cel de pe urmă. Tot ce'mĭ e permis, este numaĭ dóră de a alege pe vre-unul din numile deja cunoscute, justificând apoĭ preferinţa pe care o voiŭ arăta unuia dintre tóte. Dacă alegerea mea a căḑut asupra «filologieĭ comparative», sîm dator a vĕ da sémă despre ceia-ce m'a condus la acésta. Intâiŭ, este terminul cel maĭ întrebuinţat, dacă nu în Germania, cel puţin în Francia, în Anglia, în Italia şi 'n America. Acésta înse n'ar fi încă pentru adopţiunea sa un motiv destul de puternic, căcĭ noĭ, Românĭĭ, ţéră constituţională, scim fórte bine că nu tot-d'a-una majorităţile aŭ dreptate. Există alt ce-va cu mult maĭ legitim în favórea numeluĭ «filologiă comparativă». Dar maĭ 'nainte cată să ne întrebăm: ce este *filologia* în genere?

II. Filologia, după cum arată însuşĭ numele eĭ, nu se ocupă cu *limba*, γλῶσσα, ci cu *cuvîntul*, λόγος, luându-se acesta în sensul cel maĭ înalt ce i se póte da, adecă ca manifestaţiunea artistică a cugetăriĭ.[1] Limba este graiŭ natural; cuvîntul e graiŭ cult. Nu înse orĭ-ce graiŭ cult interesă pe filologia propriă, ci numaĭ cel resfrânt în literatură; şi nu în orĭ-ce literatură, ci numaĭ în aceia care are trebuinţă şi posedă aptitudinea de a fi limpeḑită prin critică. Precum anatomul dissecă corpul mort pentru a puté înţelege pe cel viŭ, tot astfel filologul prin studiul literaturelor mórte ajunge a revĕrsa lumină peste cele viue, pe carĭ ĭ-ar fi cam greŭ a le despica, fiind pline de viéţă, de mişcare, de neastêmpĕr, încât

[1] Cf. **Hermann**, λόγος *und* γλῶσσα, în *Neue Jahrbücher für Philologie und Pedagogik*, 1868.

nu se supun operaţiunil cu atătă pasivitate. Aşa dară sfera filologuluĭ este cultura literară antică. Acéstă sferă i se presintă sub felurite aspecte. El póte s'o studieze la un singur popor saŭ numaĭ la un grup óre-care: de aci filologiă clasică, orientală, grécă, latină, sanscrită, ebraică etc. El póte de asemenea să'şĭ aţintéscă privirea asupra uneĭ singure ramure saŭ sub-divisiunĭ a studiuluĭ filologic: gramatică, lexicologiă, mitologiă, poetică etc. Pe căt de necesară e filologuluĭ cunóscerea cea maĭ profundă a limbeĭ de care se servă o literatură antică, pe atăta de străină îĭ este orĭ-ce limbă necultă. Filologia *Gueugwehono*, adecă a «poporuluĭ din ţéră murdară», precum se chĭamă un trib de Irochesĭ în America nordică, ar fi o absurditate. Póte să existe totuşĭ o filologiă finesă, înse numaĭ dela 1835 încóce, de când s'a desmormîntat din bordeiele Finlandieĭ sublima epopeă *Kalevala*. Şi aci vĕ rog, d-lor, a observa bine treĭ puncturĭ fórte importante: 1. O literatură nu este neapĕrat scrisă, dar numaĭ prin transcriere ea devine accesibilă uneĭ lucrărĭ filologice, ér pănă atuncĭ trec une-orĭ vécurĭ de conservaţiune curat orală, după cum veţĭ vedé, într'o altă lecţiune, despre *Veda* sanscrită şi *Iliada* Grecilor; 2. Literaturele poporane, deşi conservate până 'n ḑilele nóstre, represintă într'o mare parte o tréptă antică de cultură, aşa ḑicênd cristalisată; 3. Ideea de *anticitate* diferă după popóre, astfel că în Francia limba luĭ Corneille şi Racine este modernă, pe când pentru noĭ, Româniĭ, stilul luĭ Cantemir în «Divanul lumiĭ» a devenit de-mult o venerabilă vechitură, deşi Cantemir se născuse maĭ încóce decăt Corneille şi Racine.

In acest mod filologia propriă are o sferă de acţiune fórte ingustă. Ea este restrînsă în cercul literaturelor vechĭ saŭ învechite. Şi acésta nu e încă tot. Chĭar pe un teatru atăt de strîmt o maĭ mărginesce metóda. Comparaţiunile pe o scară vastă îĭ sînt interḑise. Pentru a înţelege pe Platone, de exemplu, trebuĭ să cunoscĭ bine ţéra unde a lucrat şi epoca în care a trăit, dar n'aĭ nevoe de a sci maĭ mult decăt a-

tăta. O excursiune cronologică ce-va maĭ în sus de secolul V înainte de Crist, saŭ o excursiune geografică ce-va în laturĭ de Grecia, étă maximum de întindere ce ţi se impune. Din dată ce veĭ merge pré în sus saŭ pré în laturĭ, căutând pe Platone în Elada mitologică saŭ comentându'l prin Buddha, cele maĭ de multe orĭ în loc de lumină veĭ căpĕta o désă întunecime. Chĭar reuşind în acéstă periculósă întreprindere, nu maĭ facĭ filologiă propriă, cĭ archeologiă saŭ alt ce-va. Nemic maĭ legitim, negreşit, decăt căsătoriele momentane între diferite sciinţe pentru a ajunge la resultat prin forţe comune; adesea chĭar numaĭ astfel se póte descoperi adevĕrul; dar aceste asociaţiunĭ *ad-hoc* nu desfiinţéză totuşĭ firea cea statornică, sferele şi metodele precise ale fie-căria din ele.

III. Nu sciŭ, d-lor, dacă am fost fericit de a vĕ da o schiţă corectă şi clară despre cela-ce este filologia propriă. In orĭ-ce cas, cele spuse, chĭar dacă le-aţĭ fi înţeles numaĭ pe jumătate din causa incapacităţiĭ mele de a le exprime maĭ bine, sînt de ajuns pentru a distinge într'un mod radical *sciinţa literaturelor antice* de *sciinţa comparativă a limbelor*. Deosebirea între ele merge pănă la un fel de opposiţiune diametrală. Filologia propriă studiază şi ea limba, înse numaĭ ca mijloc spre înţelegerea literatureĭ; pentru filologia comparativă, vice-versa, limba e ţintă, ér literatura nu este decăt instrument, ba încă fórte parţial, majoritatea graiurilor umane fiind lipsită de cultură literară. Filologia propriă, crescută în admiraţiunea a tot ce e maĭ frumos şi maĭ înalt, nu póte profana deliciósa limbă a luĭ Homer, punênd'o alăturĭ cu graiul abia articulat al unuĭ Hotentot. Filologia comparativă, din contra, nu se conduce de nicĭ o preocupaţiune estetică. Pentru dînsa tóte limbile d'o potrivă se bucură de cea maĭ perfectă egalitate de'naintea legiĭ. Adesea chĭar se întêmplă că o limbă de tot obscură, vorbită de un mic popor nu numaĭ fără literatură, dar şi fără vre-o însemnătate politică, e considerată ca tocmaĭ una dintre cele maĭ importante. Astfel sînt limbele: albanesă în munţiĭ Epiruluĭ,

litvană în bălţile Rusieĭ occidentale, bască în Pireneĭ etc., asupra cărora filologia propriă rare-orĭ se pogóră pentru a le arunca o privire de despreţ. Eĭ bine, dacă antagonismul între ambele sciinţe e atăt de pronunţat, cum dară atuncĭ să le înrudim prin nume?

IV. Filologia comparativă a devenit sciinţă prin alăturarea limbeĭ sanscrite, care nu se maĭ vorbesce de peste doă miĭ de anĭ, cu limbele grécă, latină şi gotică, de asemenea mórte de maĭ mulţĭ secolĭ, conservate tóte numaĭ prin monumentele lor literare. Inainte de a se fi putut zămisli sciinţa comparativă a limbelor, trebuĭa dară să existe maĭ ănteiŭ de tóte filologia propriă a literaturelor sanscrită, grécă, latină şi gotică. Chĭar astădĭ când, devenită deja o puternică individualitate, filologia comparativă nu se maĭ teme a îmbrăţişa totalitatea limbilor, fie ele culte saŭ neculte, totuşĭ ea nu póte dobăndi nesce resultate de o perfectă certitudine despre originea unuĭ cuvînt decăt pe calea filologieĭ proprie, adecă urmărindu'l în literatură, din timp în timp şi din spaţiŭ în spaţiŭ, sub tóte formele intermediare prin căte trecuse. Vĕ daŭ un exemplu.

Acolo unde Moldoveniĭ dic *puţintel*, italianesce *pochinello*, din latinul *paucus*, **paucinus*, **paucinellus*,[2] noĭ ăştia din Muntenia întrebuinţăm cuvîntul de o origine cu mult maĭ obscură: *niţel*. După semnificaţiune şi după formă, dv. lesne recunósceţĭ din capul loculuĭ că *niţel* este un deminutiv; înse deminutiv din ce? care să'ĭ fie positivul? *nit? niţ? ni?*... ĕtă o întrebare peste putinţă de resolvit fără ajutorul filologieĭ proprie. Pentru a descoperi originea luĭ *niţel*, trebuĭ să alergaţĭ cu orĭ-ce preţ la monumentele literare ale limbeĭ române, şi atuncĭ vĕ veţĭ încredinţa cu mirare dar tot-o-dată cu cea maĭ deplină siguranţă, cumcă acéstă vorbă, abia din doă silabe, este o composiţiune fórte interesantă din patru ele-

---

[2] Steluţa pusă de'naintea unuĭ cuvînt indică în linguistică o formă ipotetică, reconstruită prin analogia.

mente deosebite! Să luâm dar cea maĭ veche tipăritură în limba nóstră, Psaltirea diaconuluĭ Emanoil Coresi din a doua jumătate a secoluluĭ XVI, alăturând maĭ multe pasage din ea cu textul dintr'o ediţiune română modernă a psalmilor luĭ David.

Coresi:	Psaltirea din 1857:
Ps. 8 : înmicşuratai el cu *neşkît* ceva de îngeri...	micşuratu-l'aĭ pre dînsul *puţin* óre-ce decăt îngeriĭ ..
— 16 : doamne de *neşkît* de pa-mînt înparţio în viaţa lor...	Dómne, din *puţin* de pre pămînt împarţĭ pre eĭ în viaţa lor...
— 36 : şi încă *neşkît* şi nu va fi păcătosul ...	şi încă *puţin*, şi nu va fi păcă-tosul ..
— mai bine *neşkît* dreptului decăt bogăţie păcătoşilor ...	maĭ bine este *puţin* celuĭ drept de-căt bogăţia multă a păcătoşilor..
— 54 : *neşkît* suflet...	împuţinarea sufletuluĭ...
— 104 : era *neşkîtă* măsură...	era eĭ la numĕr *puţinĭ*...
— 106 : vitele lor nu *neşkite*...[3]	dobitócele lor nu le-a *împuţinat*...[4]

Avênd romănesce cuvintele *nescare*, *nesce* şi *nescine*, contrase din *nu-sciŭ-care* (nescio-qualis), *nu-sciŭ-ce* (nescio-quis) şi *nu-sciŭ-cine* (nescio-quinam), este evidinte că *neşkit* al luĭ Coresi s'a contras tot aşa din *nu-sciŭ-cât* (nescio-quantum), ér deminutivul normal din *neşkıt* fiind *neşkiţel*, printr'o nouă contracţiune resultă de aci actualul *niţel*. Să mărturisiţĭ înse, d-lor, că fără Coresi, fără literatură veche, fără filologiă propriă, v'ar fi fost absolutamente imposibil de a reduce pe *niţel* la *nescio-quantum*!

Judecaţĭ acuma, căt de grea şi şovăitóre este sciinţa comparativă a limbilor în privinţa acelor dialecte cărora le lipsesce cu desăvêrşire cultura literară anterióră. A=C şi D=G sînt doă ecuaţiunĭ străine una alteia, pe cât timp nu se cunósce o ecuaţiune transitóriă C=D, singură care ĭértă a identifica pe *A* cu *G*. Făra *neşkit* nicĭ o dată *nescio-quantum* n'ar puté fi regăsit în *niţel*. Dacă dară filologia propriă

[3] *Psaltirea*, sine loco 1577, in-4, in biblioteca Societăţiĭ Academice din Bucurescĭ.

[4] *Psalmiĭ*, Bucurescĭ, 1857, in-32.

a fost aşa ḑicênd crescătórea filologieĭ comparative, şi dacă ea nu încetéză nicĭ astăḑĭ de a'ĭ fi cea maĭ devotată sóţă, de ce óre să nu semnalăm prin înseşĭ numile lor acéstă intimă legătură? Este ce-va pré-aristocratic de a separa prin titlurĭ de moşiă pe nesce rude atât de aprópe, botezând «monsieur le marquis de Seignelay» pe fiul burgesuluĭ Colbert. Ar fi maĭ nemerit, pe unde se póte, ca numirile diverselor sciinţe să imiteze pănă la un punct terminologia chemică, în care însăşĭ formula îţĭ arată ceia-ce este şi ce nu este comun în doă corpurĭ diferite. Când vede cine-va HO şi SO^3, — înainte de a sci că cel înteiŭ e apă şi cel-l'alt e acid sulfuric, înţelege deja că ambele se despart prin *H* şi *S*, dar se apropiă prin O. Inse deosebirea esenţială între *filologiă* şi *filologiă comparativă* să consiste óre numaĭ în proprietatea acesteĭ din urmă de a fi *filologiă* × *comparaţiune*? Eŭ cred că da. Este unica deosebire esenţială, de unde aŭ provenit apoĭ tóte cele-l'alte divergințe, din ce în ce maĭ pronunţate.

Am spus, d-lor, că filologia comparativă nu este în esenţă decât *filologiă* × *comparaţiune*. E fórte lesne a constata adevĕrul acesteĭ aserţiunĭ. Luaţĭ orĭ-ce ramură a filologieĭ proprie şi permiteţi'ĭ un moment de a'şĭ întinde privirile prin comparaţiune asupra tuturor limbilor în genere; pe dată dispare scopul literar, căcĭ studiul va îmbrăţişa maĭ multe dialecte lipsite de literatură. Acest scop dispărênd, îl va înlocui, vrînd-nevrînd, ţinta curat linguistică. Gramatica filologică va deveni gramatică comparativă, lexicologia filologică — lexicologiă comparativă, mitologia filologică — mitologiă comparativă etc. Vom avé chĭar o poetică comparativă, căriĭa un German s'a şi încercat nu de-mult de a'ĭ pune temeliă.[5] Să facem acum o verificaţiune inversă. Dacă veţĭ răpi dela filologia comparativă metóda prin care ea se distinge, o veţĭ reduce în aceiaşĭ clipă la filologiă propriă. Ne maĭ putênd compara

---

[5] **Westphal**, *Zur vergleichenden Metrik der indogermanischen Völker*, în *Kz.*, IX, 437 -58.

tóte limbile, ba nicĭ doă saŭ treĭ, ea se va mărgini numaĭ în literatură. Prin urmare, dacă metóda comparativă este singura causă fundamentală a diferenţiăriĭ între ambele, nu există atuncĭ pentru sciinţa ce ne ocupă nicĭ un nume maĭ potrivit, dintre tóte căte s'aŭ întrebuinţat pănă acuma, ca numele de *filologiă comparativă.*

In orĭ-ce cas — şi acésta o recunosc chĭar Germaniĭ, deşi eĭ nu admit de loc termenul «vergleichende Philologie» — în orĭ-ce cas, măcar-că sciinţa comparativă a limbilor se află, maĭ mult saŭ maĭ puţin, în relaţiunĭ de ajutor mutual aprópe cu tóte sciinţele sociologice şi biologice: etnologia, antropologia, filosofia, archeologia etc., înse nicĭ cu una din ele n'o strînge o legătură atăt de intimă ca aceia ce o unesce cu filologia propriă. Istoria sciinţelor în Germania în secolul XIX, publicată maĭ dĕ-ună-ḑĭ sub auspiciele Academieĭ Regescĭ din München, cuprinde filologia comparativă şi filologia propriă, anume cea orientală, într'un singur volum, şi autorul acesteĭ remarcabile opere, ilustrul Teodor Benfey dela Göttingen, mărturisesce că numaĭ prin filologiă propriă a fost cu putinţă vigurósa desvoltare actuală a filologieĭ comparative. [6]

V. «Filologia comparativă», ca şi formulele chemice despre carĭ v'am vorbit cu căte-va secunde inainte, semnalézā dela cea ănteiă privire ceĭa-ce este şi ce nu este comun celor doă sciinţe înrudite. Una e F, cea-l'altă FC. Ambele sînt «filologie», dar numaĭ una dintr'însele e «compa-

---

[6] **Benfey**, *Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland,* München, 1869, in-8, p. 7: „So vieles die Sprachwissenschaft auch selbst „ziemlich oder fast ganz rohen Sprachenbeschreibungen zu entnehmen vermocht hat, „so beruht ihre bisherige eigentliche Entwickelung doch wesentlich auf den Sprachen, „welche durch ausgezeichnete philologische Bearbeitung in ihren thatsächlichen Erschei-„nungen fast oder ganz festgestellt, zur theoretischen Betrachtung wie von selbst aufforder-„ten, ihr Thür und Thor öffneten und den richtigen Weg, die geeignete Methode zur Erfüllung „der sprachwissenschaftlichen Aufgaben mit verhältnissmässiger Leichtigkeit erkennen „liessen. So waren es denn auch vorwaltend Männer, welche in der strengen und „exacten Schule der classischen Philologie ihre Bildung erhalten hatten, die in der „Geschichte der neueren Sprachwissenschaft sich hohe Verdienste erwarben etc."

rativă». Acéstă din urmă singură mĕ interesă în cursul meŭ. Programa ce mĭ-am tras me opresce într'un cerc bine definit, în care mĕ grăbesc a reîntra. Dacă ar fi vorba despre filologia propriă, ar trebui să desfăşur aci de'naintea dv. admirabila perspectivă milenară a progreselor eĭ, începênd dela comentatoriĭ Vedelor în India şi dela exegeţiĭ poemelor homerice în Elada. Un Çâkaṭâyana, un Yâska, un Pânini, un Amarakoşa, un Aristarch, un Apoloniŭ Discol etc. etc. nĭ-ar conduce, printr'o lungă galeriă de corifeĭ, până la Wolf şi Ritschl. Dar pe noĭ, încă o dată, ne privesce exclusivamente filologia comparativă, ba încă numaĭ acea ario-europeă. Rare-orĭ voiŭ puté recurge la linguistica semitică saŭ la cea turanică, în carĭ nu mĕ simţesc a fi destul de competinte. Aşa dară: omul de când óre început'a el, într'un mod cât de rudimentar, a pune faţă'n faţă maĭ multe limbĭ, silindu-se a trage conclusiunĭ óre-carĭ din asemĕnarea lor saŭ neasemĕnarea? Acésta e cestiunea.

Orĭ-ce comparaţiune presupune un minimum de doĭ terminĭ: *A* se compară cu *B*. Să ne facem dară întrebarea: Indiĭ şi Eleniĭ, atât de inaintaţĭ în filologia propriă, cugetat'aŭ eĭ vre-o dată de a alătura una cu alta măcar doă imbĭ? Nu. «Nicĭ o dată — ḑice Max Müller — un Elin nu «şĭ-a dat bătaia de cap de a învĕţa o limbă străină. Şi cum óre «s'o fi făcut, când luĭ tótă lumea i se părea împărţită în Grecĭ şi «în barbarĭ, ér barbariĭ eraŭ privіţĭ ca ἄγλωσσοι, ómenĭ fără «limbă! El considera cu mândriă ca un privilegiŭ de a vorbi «grecesce, şi numĭa cu despreţ jargonurĭ până şi dialectele «strîns înrudite cu limba grécă.»[7] In aceiaşĭ disposiţiune lin-

---

[7] *Lectures*, first series, III. — Pentru istoria în antiritate a ramureĭ linguistice din filologia propriŭ ḑisă şi cestiunile filosofice relative la limbă, veḑĭ: **Lersch**, *Die Sprachphilosophie der Alten*, Bonn, 1841, in-8; **Steinthal**, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern*, Berlin, 1863, in-8; **Max Müller**, *A history of ancient sanskrit literature*, London, 1859, in-8; **Goldstücker**, *Pánini, his place in sanskrit literature*, London, 1861, in-8; **Egger**, *Apollonius Dyscole*, Paris, 1854, in-8; **Kleist**, *De Philoxeni Alexandrini studiis etymologicis*, Greifswald, 1865, in-8 etc.

guistică anti-comparativă, ca să ḑic aşa, se aflaŭ Indiĭ. Pentru eĭ orĭ-ce străin era म्लेच्छ (mlêc'c'ha), cela-ce s'ar puté traduce prin „mormăitor", dela radicala म्लेछ् (mlêc'h) — a mormăi. Ar fi fost un sacrilegiŭ de a pune în paralelă cu nesce „mormăiture" o limbă numită संस्कृत (*san'skṛta*), adecă „perfectă", deşi în fapt acéstă necontestabilă superioritate s'ar fi constatat maĭ bine tocmaĭ printr'o asemenea comparațiune. Indiĭ despreţuiaŭ atăt de mult până şi dialectele indice cele maĭ apropiate de sanscrita, încăt pe unul din ele numĭaŭ *strigoesc*, पैशाच (paiçâc'ha), ér pe un altul *limba şerpilor*, नागवाद (nâgavâda).[8]

In *Pûrva-mîmânsâ*, un comentar la Vede, compilat din observațiunile maĭ multor scholiaştĭ, ne întimpină pe icĭ-colea căte o interesantă notiță despre o sémă de cuvinte barbare furişate în sanscrita; dar aceste excepţiunĭ, posterióre epoceĭ greco-romane, pe de o parte nu sînt vechĭ față cu prodigiósa anticitate a literatureĭ vedice, éră pe de alta — ele n'aŭ în vedere comparațiunea, ci numaĭ expulsiunea acelor vorbe profane din literatura cea sacră a Indieĭ. [9] Un exemplu analog, dar şi maĭ sporadic, ni presintă filologia elină. Platone citéză vr'o treĭ cuvinte grece, pe carĭ le crede împrumutate din dialectul tracic al Frigianilor.[10] Intr'o altă lecțiune eŭ voiŭ avé a reveni asupra acestor treĭ cuvinte, dintre carĭ cel puțin unul, precum vețĭ vedé atuncĭ, n'a fost frigian. Orĭcum să fie, chĭar lăsând la o parte erórea, totuşĭ dela aceste treĭ cuvinte, carĭ şi ele par a obosi pe marele filosof, astfel că, după ce le înşiră, el se grăbesce a încheia frasa printr'un fel de *et-caetera*: *καὶ ἄλλα πολλά*,—e departe până la cel maĭ slab rudiment de filologiă comparativă! In acelaş secol

---

[8] **Lassen**, *Institutiones linguae pracriticae*, Bonnae, 1837, in-8, p. 27.

[9] **Colebrooke** *Essais sur la philosophie des Hindous*, trad. Pauthier, Paris, 1833, in-8, p. 138—41.

[10] **Plat.**, *Cratyl.*: ὅρα τοῦτο τὸ ὄνομα τὸ πῦρ μήτι βαρβαρικὸν ῇ. τοῦτο γὰρ οὔτε ῥᾴδιον προσάψαι ἐστὶν Ἑλληνικῇ φωνῇ, φανεροί τ' εἰσὶν οὕτως αὐτὸ καλοῦντες Φρύγες σμικρόν τι παρακλίνοντες. καὶ τό γε ὕδωρ καὶ τὰς κύνας καὶ ἄλλα πολλά.

cu Platone, nemuritorul Herodot menţionéză în trécăt câte-va vorbe scitice, persice, medice etc., dar nu le compară cu nimica, deşi unele din ele îĭ oferĭaŭ nesce asemĕnărĭ fórte ademenitóre cu însăşĭ limba grécă: bună-óră sciticul πατὰ (ucid)[11] ar fi trebuit să'ĭ aducă aminte pe elinul πατάσσω (lovesc). Tot atât de isolate, adecă fără nicĭ o tendinţă comparativă, ni se presintă cuvintele barbare preserate în ceĭ-l'alţĭ scriitorĭ grecĭ, maĭ cu sémă în Alexandrinul Hesychiŭ, carele înse aparţine deja uneĭ epoce maĭ noue, abia din secolul III după Crist.[12]

In loc de a compara vorbele străine cu cele eline, mândrilor fiĭ aĭ Eladeĭ le plăcea maĭ bine a ridiculisa tot ce venĭa dela barbarĭ. Acéstă ridiculisare devine une-orĭ fórte instructivă. Aristofan, de exemplu, în aceiaşĭ epocă cu Platone şi cu Herodot, scóte pe scenă în comedia Thesmophoriazuse pe un Scit, care pronunţă vorbele grece după natura proprieĭ sale limbĭ. Să'mĭ permiteţĭ, d-lor, a vĕ da o ideă despre acéstă scitizare a graiuluĭ elenic. Voiŭ scrie pe tablă cuvintele cele rostite de Scitul luĭ Aristofan faţă cu aceleaşĭ scrise într'un mod corect:

Scitul:	Grecesce:	
πυλάττω	φυλάττω	
πωνὴ	φωνὴ	φ=π
σπόδρα	σφόδρα	
κεπαλή	κεφαλή	
αἰτρία	αἰθρία	
ἐπιτυμεῖς	ἐπιθυμεῖς	θ=τ
τυγάτριον	θυγάτριον	
τιττί	τιτθίον	
ἐπτόνησα	ἐφθόνησα	φθ=πτ

[11] **Herod.**, IV, 110: πατὰ — κτείνειν.

[12] Γλῶσσαι ἐθνικαί în **M. Schmidt**, *Hesychii Lexicon*, Jenae, 1864, in-8, t. 4, part. 2, p. 152—65.

σκῆμα	σχῆμα	
ἔκω	ἔχω	
καρίεντο	χαρίεν	χ=κ
κάρισο	χάρισαι	
ἀποτρέκω	ἀποτρέχω...	[13]

Aristofan nu credea, negreşit, că prin acéstă parodiă el procură pe nesciute filologieĭ comparative moderne cel maĭ preţios material despre fonetica perduteĭ limbĭ scitice, aşa precum se vorbĭa cu cincĭ secolĭ înainte de Crist. In adevĕr, din tabelul, pe care 'l vedeţĭ, se dobândesce o conclusiune fórte positivă, cum-că Sciţiĭ nu aveaŭ de loc aspiratele *ph*, *th*, *phth* şi *ch*, pe carĭ în cuvinte grece le înlocuiaŭ prin *p*, *t*, *pt* şi *k*. Bietul Aristofan înse nicĭ nu visa măcar că face ceva serios!

VI. Cu tóte acestea, nu se póte contesta un caracter comparativ acelor pasage, în carĭ scriitoriĭ grecĭ, fără a întra cătuşĭ de puţin în amănunte, vorbesc despre alte popóre ca „avênd o singură limbă": ὁμόγλωσσοι. Ast-fel Strabone, contimpuran luĭ Cesar, ne spune că Daciĭ şi Geţiĭ nu diferĭaŭ în limbă de ceĭ-l'alţĭ Tracĭ,[14] între carĭ el pune pe Misĭ, Frigianĭ, Tribalĭ, Bitinĭ etc., întindênd gintea tracică dela Carpaţĭ prin peninsula balcanică şi Asia-mică pănă la Caucas şi chĭar maĭ încolo.[15] Dar cum óre, prin ce fel de procedură constataŭ Greciĭ la barbarĭ acéstă identitate de limbă? Ne-o spune tot Strabone într'un pasagiŭ fórte remarcabil; singurul, póte, în care apare în literatura elenică un adevĕrat germene de filologiă comparativă.

In secolul II după Crist, Grecul Eudox din insula Kyzik, un navigator îndrăzneţ şi neobosit, întorcêndu-se dintr'o expediţiune maritimă în India, unde 'l trimisese re-

---

[13] **Aristoph.**, *Thesmoph.*, v. 1134, 1135, 1137 etc.

[14] **Strab.**, *Geogr.*, VII, 3, § 10 şi 13: τῶν Γετῶν ὁμογλώττου τοῖς Θρᾳξὶν ἔθνους..., ὁμόγλωττοι δ'εἰσὶν οἱ Δακοὶ τοῖς Γέταις.

[15] *Ibid.*, passim.

gîna egipténă Cleopatra, văduva luĭ Ptolemeŭ Everget, a suferit un naufragiŭ pe cóstele Africeĭ. „Impins de vînturĭ spre litoralul d'asupra Etiopieĭ, el a «descălecat pe icĭ-«colea, căştigând amicia indigenilor prin distribuţiune de „grâne, vin şi alte lucrurĭ, de carĭ eĭ aveaŭ nevoiă, în „schimbul cărora a căpĕtat dela eĭ apă şi conducĕtorĭ şi *şĭ-a „făcut o listă de unele cuvinte ale lor : ἀπογράφεσθαί τε τῶν «ῥημάτων ἔνια»*. Revenit apoĭ în patria sa la Kyzik, Eudox s'a decis acum a face o călătoriă în gĭurul Africeĭ cătră India. Din Marsilia prin Gibraltar el întră în Atlantica, navigând, după maĭ multe peripeţie, „până ce a dat peste nesce ómenĭ vor-«bind *aceiaşĭ limbă pe care Eudox o cunoscea din lista sa de «cuvinte: τὰ αὐτὰ ῥήματα φθεγγομένοις, ἅπερ πρότερον ἀπογέ-«γραπται, de unde a conchis că eĭ sînt acelaşĭ ném cu Etiopiĭ : «ὁμοεθνής...»*[16]. Iată dară vocabulare făcute într'adins pentru a recunósce cu ajutorul lor prin comparaţiune înrudirea saŭ neînrudirea popórelor! Eudox începuse în miniatură, sînt acum peste doă miĭ de anĭ, celebra operă a luĭ Bleek : *Comparative grammar of South-African languages*, care abia la 1862 a pus o temeliă sciinţifică studiuluĭ limbelor neculte din Africa. Strabone vorbesce fără nicĭ o mirare despre lista luĭ Eudox, *ἀπογραφή*, ca de ce-va fórte obicĭnuit, ceia-ce ne face a crede că şi'n cele-l'alte casurĭ de identificarea popórelor barbare din causa identităţiĭ limbistice scriitoriĭ grecĭ se întemeiaŭ pe nesce vocabulare analoge. Inse nicĭ unul din acestea nu s'a conservat. Ce n'am da óre noĭ, Româniĭ, pentru a posede din mâna unuĭ Eudox o *ἀπογραφή* a limbeĭ dacice!

VII. Să reducem înse lucrarea luĭ Eudox şi a semenilor seĭ la adevĕrata lor valóre. Chĭar când li se întĕmpla de a studia vre-o limbă străină, eĭ o făceaŭ nu pentru limba însăşĭ, ci pentru trebuinţe practice, fie comerciale saŭ politice. Afară de acésta, cu excepţiunea pasagiuluĭ fórte ecuivoc din Platone, despre care v'am vorbit maĭ sus, Greciĭ nicĭ

[16] *Ib.*, II, 3, § 4.

o dată nu s'aŭ încercat de a alătura propria lor limbă cu vre-una din cele-l'alte, — un punct de plecare esenţial chïar în starea cea maĭ rudimentară a filologieĭ comparative, căcĭ din doă saŭ maĭ multe limbĭ, puse faţă 'n faţă, cel puţin una trebuĭ să ne fie cunoscută într'un mod perfect, şi acéstă cu greŭ póte fi alta decăt limba maternă.

Greciĭ, ca şi Indiĭ, dar într'o proporţiune cu mult maĭ mică, nĭ-aŭ lăsat un bogat material curat filologic, înse nicĭ măcar o presimţire căt de vagă despre sciinţa comparativă a limbelor. Lipsindu-le cu desevêrşire acéstă din urmă, eĭ nu puteaŭ să'şĭ explice nicĭ chïar limba grécă, maĭ puţin norocoşĭ în astă privinţă decăt Indiĭ, pe carĭ în analisa sanscriteĭ îĭ ajuta admirabila transparinţă de composiţiune a fie-căriĭ vorbe din elementele sale constitutive, o transparinţă fără păreche în restul familieĭ ario-europee, precum vĕ voiŭ convinge, sper, în lecţiunile viitóre.[17]

Să vĕ daŭ, d-lor, un singur exemplu despre absurdităţile fórte spirituale, la carĭ împingea pe filologiĭ grecĭ lipsa de comparaţiune. Grecesce sînt doă cuvinte φιλήτης; unul, cu ι scurt, însemnéză pe amic; cel-l'alt, cu ι lung, scriindu-se maĭ corect φηλήτης, însemnéză pe tălhar. Pe acest al doilea, φιλήτης—tălhar, Greciĭ nu scieaŭ de unde să'l derive. După multă bătaiă de cap, dînşiĭ aŭ ajuns la conclusiunea că el nu póte proveni decăt din ὑφέλεσθαι, a sustrage, a răpi, a fura. Tóte sînt bune; dar cum de s'a perdut vocala iniţială aspirată ὑ? Fórte lesne — respunde filologia grécă — ea s'a sustras pentru ca să se arăte prin acésta cu atăt maĭ pipăit că este vorba de un tălhar: ὁ γὰρ κλέπτης ἔνδειαν ποιεῖ οὗ χάριν καὶ φωνῆς ἔνδειαν ἐνεδέξατο.[18] O fóiă umoristică, un

---

[17] **Baudry**, *Grammaire comparée des langues classiques*, Paris, 1868, in-8, t. 1, p 25: „en sanscrit, toute syllabe a sa signification et sa valeur propre; la langue a „conservé la conscience de la composition d'où résultent les mots. Chacun d'eux, le „plus souvent, peut être considéré comme une petite phrase composée de mots élé„mentaires.“

[18] **Steinthal**, *Gesch. d. Sprachwiss*, 342.

Punch saŭ un *Kladderadatsch*, n'ar puté să inventeze astădĭ o etimologiă maĭ curiósă! Limba fură o literă din numele tălharuluĭ, pentru ca astfel să pedepséscă pe acela carele nu se sfiesce a fura pungĭ din buzunările altora! Printr'o asemenea penalitate, mĕ îndoesc dacă tălharíĭ s'aŭ moralisat, dar e sigur că sciinţa nu putea să căştige.

Imĭ veţĭ spune înse: de unde vine enigmaticul φηλήτης, şi dacă era cu putinţă de a i se descoperi originea prin mijlocele de carĭ dispunea anticitatea? Da. Grecíĭ scieaŭ fórte bine din propria lor limbă că η represintă pe un *a* lung, pe care nu numaĭ că'l conservaŭ intact cele doue marĭ dialecte elenice maĭ primitive, doric şi eolic, de unde 'l găsim în odele luĭ Pindar, dar pănă şi'n dialectele maĭ culte ionic şi attic ambele vocale alternă adesea în acelaşĭ cuvênt: bunăóră ληκέω şi λάσκω (strig), de unde perfectul λέληκα lângă λέλακα şi aoristul secund ἔλακον; tot aşa perfectul εἴληφα lângă aoristul secund ἔλαβον din λαμβάνω (ĭaŭ) etc. Sciind dară că η corespunde unuĭ *a* lung, asfel că radicala în φηλήτης, tălhar, nu e decăt φαλ, Grecíĭ n'ar maĭ fi căutat acest cuvînt în ὑφέλεσθαι, dacă le-ar fi fost cunoscută, nu dic maĭ mult, dar măcar limba latină, unde aceiaşĭ radicală cu acelaşĭ sens de «a înşela» le-ar fi eşit înainte în *fallo*, *falsus*, *fallax* şi *fallacia*. Negreşit că comparaţiunea cu limba sanscrită ar fi reversat o lumină şi maĭ întinsă asupra cestiuniĭ, probând că 'n φηλήτης şi 'n vorbele latine corespundĕtóre s'a perdut un *s* iniţial, că forma completă este σφηλήτης şi *sfallo*, că prototipul s'a păstrat maĭ bine chiar la Grecĭ în σφάλλω,[1] a da jos şi a amăgi etc.; dar şi fără acestea, limba latină ea singură, décă nu procura filologieĭ grece în privinţa luĭ φηλήτης adevĕrul întreg, cel puţin o aducea fórte aprópe.

VIII. Comparaţiunea bilinguică este primul pas către sciinţa comparativă a limbilor. Inainte de acest pas nu există nemic, căcĭ — după cum v'am spus — orĭ-ce comparaţiune

---

[1] **Curtius**, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, Leipzig, 1873, in-8, p. 374.

presupune cel puțin doĭ termenĭ. Cu tot geniul lor speculativ, nicĭ Greciĭ, nicĭ chĭar Indiĭ, nu pot figura în istoria filologieĭ comparative. La Elinĭ, a vorbi doă limbĭ — era un termen de ocară. *Δίγλωσσος*, om cu doă limbĭ, însemna pe pungaş. Orĭ-care să fi fost sensul metaforic al aceşteĭ expresiunĭ, adecă om cu doă morale saŭ cu doă fețe, ea nu era menită nicĭ într'un cas a încuragia pe cine-va la studiul limbilor străine. Sciința modernă datoresce Indilor şi Grecilor fórte mult. Eĭ nĭ-aŭ transmis gata generalitățĭ gramaticale, distincțiunea între diferitele părțĭ ale cuvîntuluĭ, o ingeniósă clasificare a funcțiunilor graiuluĭ şi maĭ căte altele. D-v. când ḑicețĭ: «casul genitiv» saŭ «dativ», nu v'ațĭ gândit nicĭ o dată, póte, că nu facețĭ decăt a traduce pe *πτῶσις γενική* saŭ *δοτική* a Grecilor. Dar tóte acestea nu sînt încă filologiă comparativă. Se cere alăturarea unuĭ minimum de doă limbĭ. Acésta se începe abia dela Romanĭ. Predestinațĭ la dominațiunea lumiĭ antice, o dominațiune inaugurată prin supunerea maĭ multor popóre de alt ném pe însuşĭ teritoriul Italieĭ, saŭ maĭ bine ḑicênd chĭar în gĭurul Urbiĭ Eterne, eĭ perduseră fórte de timpuriŭ, din interes practic, acel exclusivism național, acel despreț pentru barbarĭ, acea netoleranță care distingea pe Indĭ şi pe Grecĭ.

Pentru Roman străinul era cel mult un inamic, «hostis»,[20] nicĭ o dată o turmă necuvîntătóre, un «mlêc'c'ha» saŭ un «*ἄγλωσσος*». A învěța o limbă străină, nu era ruşine. Patriarcul poesieĭ latine, betrânul Enniŭ, se lăuda de a avé treĭ suflete, fiindcă vorbĭa treĭ limbĭ: latină, grécă şi oscă.[21] Cultura elină, maĭ cu sémă, devenise în curând familiară tuturor Romanilor de distincțiune. Până şi fanaticul Catone, ba chĭar necĭoplitul plebeŭ Mariŭ, aŭ fost silițĭ să vorbéscă grecesce. Perfecțĭ în doă limbĭ atăt de înrudite ca latina şi gréca, Romaniĭ puteaŭ să concépă ceva în felul filologieĭ compara-

---

[20] **Cicer.**, *De off.*, I, 12: „hostis apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus."

[21] **Aulu-Gell.**, XVII, 17.

tive, maĭ adăugând din când în când, pe o liniă inferióră, căte o excursiune în diverse dialecte italice. Doĭ ómenĭ de geniŭ, ambiĭ din fecunda epocă a luĭ August, represintă într'un mod strălucit fasa romană în istoria comparaţiuniĭ limbilor: Terentius Varro, pe care amicul seŭ Cicerone îl numĭa cel maĭ învĕţat fiŭ al Romeĭ: „doctissimus Romanorum", şi Verrius Flaccus, pe care, deşi nu'l puneaŭ atăt de sus contimpuraniĭ seĭ, totuşĭ secolul nostru este dator a'l recunósce fără excepţiune ca pe cel maĭ mare linguist al anticităţiĭ. Chĭar filologiĭ elinĭ deveniaŭ comparativĭ în Roma. Un contimpuran al luĭ Varrone şi amic cu Cicerone, Grecul Tyrannion, aşeḑându-se în capitala lumiĭ s'a grăbit a scrie un tractat special despre originea elenică a limbeĭ latine; tractat cunoscut astăḑĭ, din nenorocire, numaĭ după titlu: *περὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς διαλέκτου ὅτι ἐστὶν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς.*[22] A ḑice că latina derivă din grécă, este ca şi când s'ar apuca cine-va să dovedéscă prin *barba=barbe* şi *frunte=front*, cum-că limba română e fiĭca limbeĭ francese; dar totuşĭ, bine-rĕŭ, este deja un germene de filologiă comparativă, şi chĭar unicul germene posibil pe căt timp comparaţiunea se mărginesce în doă limbĭ, în loc de a se întinde asupra unuĭ grup întreg. Linguistiĭ anticĭ cunosceaŭ şi eĭ diferite limbĭ, adesea într'un numĕr destul de însemnat, dar maĭ nicĭ o dată eĭ nu comparaŭ maĭ mult de doă în privinţa unuia şi aceluĭaşĭ cuvînt. Vorba latină asemĕnată cu o vorbă grécă nu se punea toto-dată faţă 'n faţă cu vorba celtică, oscă, umbrică etc., deşi acestea eraŭ nu maĭ puţin asemĕnate.

Metoda bilinguică distinge nu numaĭ pe Romanĭ, dar în acelaşĭ grad, cu nesce excepţiunĭ imperceptibile, pe toţĭ căţĭ s'aŭ ocupat după aceea cu studiul limbilor în periodul empiric al filologieĭ comparative. In orĭ-ce ramură a cunoscinţelor umane empirismul se mulţumesce cu puţine fenomene, pe când sciinţa se întemeĭază pe mulţimea observaţiunilor, din

---

[22] **Lersch,** *Die Sprachphilosophie*, II, 104.

confruntarea, cărora cumpĕnindu-le, ea scóte legĭ. Tot aşa în istoria filologieĭ comparative periodul empiric se caracterisă abia prin doă limbĭ; periodul sciinţific, din contra, se distinge printr'o tendinţă din ce în ce maĭ poliglottică. Periodul empiric se întinde dela epoca luĭ August până la ... nu sciŭ, d-lor, cum să vĕ spun. A ḑice până la 1800 — e pré mult, până la 1700 — pré puţin. Secolul trecut forméză nu un period separat, ci ca un fel de crisă între cele doă perióde, un moment de transiţiune, de luptă, când ideele sciinţifice încep deja a se mişca, dar încă nemic positiv. Periodul empiric cuprinde peste tot vr'o şépte-spre-ḑecĭ secolĭ. Să nu vĕ speriaţĭ, d-lor. Secoliĭ sînt ca şi ţerile: nu pretutindenĭ se află locuitorĭ. Un petec de pămînt în Belgia e maĭ împoporat decăt immensitatea Sahareĭ. Ceĭ şépte-spre-ḑecĭ secolĭ din periodul empiric ne vor ocupa cel mult doă óre...

IX. Varrone a trăit maĭ o sută de anĭ şi a scris maĭ o sută de cărţĭ. Era vĕrsat aprópe în tóte sciinţele şi arţile. Archeologiă, strategiă, agricultură, navigaţiune, filosofiă, istoriă, poesiă, el a scris de tóte, «de omnibus divinis humanisque rebus», după expresiunea luĭ Cicerone. Pe noĭ înse ne interesă aci numaĭ tractatul seŭ «De lingua latina». Acéstă operă cuprindea 24 de cărţĭ, din carĭ s'aŭ conservat abia 5, carĭ nicĭ ele nu sînt complete[23].

Comparaţiunea greco-latină jócă în Varrone rolul cel maĭ important: *vitulus* — ἰταλός, *aries* — ἀρήν, *malum* — μᾶλον, *milium* — μελίνη, *taurus* — ταῦρος, *domus* — δόμος, *ovis* — ὄϊς, *nox* — νύξ, *mensis* — μῆνες, *bos* — βοῦς, *novus* — νέος, *edo* — ἔδω etc. Căte o dată Varrone găsesce cuvîntul latin în cele-l'alte dialecte italice. Intr'un loc el recurge tocmaĭ la limba arménă. «*Tigru* — ḑice Varrone — însemnéză la Ar- «menĭ săgétă; eĭ numesc aşa nu numaĭ pe animalul cel pes- «triţ de felul leuluĭ, pe care nimenĭ încă n'a putut să 'l prinḑă «viŭ, dar şi un fluviŭ fórte furios».[24] In adevĕr, dela rădăcina

[23] Cf. **Wilmanns**, *De Varronis libris grammaticis*, Berolini, 1864, in-8.
[24] *De l. lat.*, V, 100.

तिग्‌ (tig'), a fi ascuţit, noĭ găsim pe *tigr-* cu sens de săgétă în tóte limbile persice, începênd dela zendicul *tighri*,[25] deşi acéstă vorbă lipsesce ramureĭ linguistice europee.[26] Comparaţiunile luĭ Varrone sînt înse sigure numaĭ atuncĭ când cuvîntul latin e quasi-identic cu cel străin prin sunet şi prin semnificaţiune. Din dată ce dispare căt de puţin acéstă quasi-identitate, nu-ĭ maĭ remâne nicĭ o busolă, nicĭ un criteriŭ care să'l povĕţuiască. Ast-fel el compară fórte bine pe imperativul latin *ite* (mergeţĭ!) cu imperativul grec ἴτε; étă deja un început de morfologiă comparativă, punêndu-se faţă 'n faţă până şi formele gramaticale; înse acéstă cale nu'l duce departe. Varrone nu póte găsi nicĭ o înrudire la Grecĭ şi la Latinĭ între presintele indicativ al aceluia-şĭ verb: *eo* şi εἶμι; o miopiă tot atăt de curiósă ca şi când ar ḑice cineva că vorba nóstră *guturaĭu* derivă din latinul *guttur*, nu înse şi cuvîntul *gît*, precum nicĭ *gîtlejul*. Intr'un alt pasagĭu Varrone compară pe *providere* cu προϊδεῖν, căcĭ aci, graţiă luĭ *pro* pus în cap, asemenarea între ambiĭ termenĭ este aşa ḑicênd duplă; dar tot dînsul, cu căte-va rănduri maĭ sus, nu recunósce nicĭ o încuscrire între *videre* şi ἰδεῖν. Lipsa luĭ *pro* şi dispariţiunea digammeĭ în ἰδ e de ajuns pentru a'l încurca. Ce e digamma, vĕ este cunoscut, d-lor, din gramatica grécă. Sciţĭ de acolo că acest sunet, care se pronunţa ca ceva intermediar între *u* şi *v*, bună-óră ca englesul *w*, se scriea prin doĭ Γ suprapuşĭ, adecă ca latinul F, de unde îĭ vine şi numele de „di-gamma". Sciţĭ de asemenea că alfabetul ionic n'o avea, fiind conservată numaĭ în dialectul eolic şi'n unele inscripţiunĭ archaice. Totuşĭ în poesia homerică digamma se póte încă restabili cu ajutorul prosodieĭ. De exemplu, când Homer ḑice: τὸν δὲ ἰδών (veḑêndu'l) — alegem într'adins un cuvînt cu rădăcina ἰδ — de'naintea luĭ ι se restituă digamma: τὸν δὲ Fιδών, căcĭ

---

[25] **Gosche**, *De ariana linguae armeniacae indole*, Berolini, 1847, in-8, p. 42. — **Justi**, *Handbuch der Zendsprache*. Leipzig, 1864, in-8, p. 134.— **Lagarde**, *Gesammelte Abhandlungen*, Leipzig, 1866, in-8, p. 201 — **Vullers**, *Lex.*, I, 487.

[26] Veḑĭ totuşĭ o ipotesă a luĭ **Fick**, în *Kz.*, XX, 361.

altmintrea ar fi trebuit să se contragă în τὸν δ'ἰδών.[27] Tóte acestea le sciţĭ deja; ceea-ce voiŭ adăuga acĭ, ca un resultat propriŭ al filologieĭ comparative, este numaĭ că în cele maĭ multe casurĭ prin digamma se înlocuesce la Grecĭ primitivul *v*, pe care Latiniĭ, érăşĭ în cele maĭ multe casurĭ, îl păstréză intact. Astfel latinul *vid* şi grecul Fιδ aparţin la aceiaşĭ rădăcină विद् (vid). Varrone o ghicesce în *providere*=προϊδεῖν, dar n'o observă în *videre*-ἰδεῖν. Cu alte cuvinte, el póte discerne pe A=A numaĭ în composiţiunea *a* + A = *a* + A, acolo adecă unde identitatea devine maĭ palpabilă prin aglomeraţiune de elemente asemĕnate.

Când iĭ lipsesce de tot un termen de comparaţiune, când vorba latină nu se regăsesce sub aceiaşĭ formă şi cu acelaşĭ sens nicĭ la Grecĭ, nicĭ la ceĭ-l'alţĭ Italĭ saŭ pe aĭurĭ în apropiare, Varrone e şi maĭ încurcat. El derivă atuncĭ *pratum* (ţarină) din *paratum* (ceva gata), sub pretext ca ţarina e gata fără muncă: «quod sine opere paratum». *Panis* (pâĭne) i se pare a proveni din *panus* (fuior), fiindcă — ḑice el — pâĭnea avea altă dată forma de fuior. *Lux* (lumina) se nasce din *luere* (a deslega), căcĭ lumina deslégă întunerecul: «ab luce dissolvuntur tenebrae». *Scutum* (pavăza) este *secutum* (tăiat în bucăţĭ), fiind că se compune din bucăţĭ tăiate etc. Precum vedeţĭ, în *lux* el nu maĭ e în stare de a recunósce pe λύχνος (felinar), λευκός (alb), ἀμφι-λύκη (semi-lumină); nicĭ în *scutum* pe σκευή (haĭnă) şi σκῦτος (pele). O schimbare căt de mică în sunet saŭ în semnificaţiune îl face pe dată să'şĭ pérḑă cumpătul. Nu maĭ vorbim despre *pratum* saŭ *panis*, pentru limpeḑirea cărora iĭ trebuia sanscrita. Dar ceia-ce nu se póte ierta nicĭ chĭar luĭ Varrone, este de a nesocoti o identitate atăt de pipăită precum este aceĭa între πατήρ şi *pater*, orĭ între χιών (zăpadă) saŭ χεῖμα (érnă) şi *hiems* (érnă). Pe *hiems* el derivă din *multi imbres* (multe ploĭ)!! Apoĭ lăsând pe πατήρ la o parte, deduce pe *pater* din *patere* (a se ivi), dând

---

[27] Cf. **Hoffmann**, *Quaestiones homericae*, Clausthaliae, 1848, in-8, t. 2, p. 26 sq.

acesteĭ nenorocite etimologie o explicaţiune dintre cele maĭ ecuivoce, pe care îmĭ veţĭ permite, d-lor, de a nu vĕ traduce: «pater quod patefaciat semen, nam tum esse conceptum patet, inde cum exit quod oritur».

X. Pentru Varrone, ca şi pentru toţĭ filologiĭ din periodul empiric, consónele eraŭ ceva, vocalele nemic. El ar fi rîs decă i s'ar fi spus că un *a* nu se preface în *ae*, nicĭ viceversa. *Aqua* (apa) — ḑice Varrone — vine din *aequus* (oblu). Semnificaţiunea şi forma se opun d'o potrivă acesteĭ etimologie. Dela *aequus*, ce e drept, Romaniĭ numĭaŭ *aequor* saŭ *aequora* immensul luciŭ al măriĭ. Vastitatea oceanuluĭ are un aspect de immobilitate. Marea se pare a fi o întindere mórtă. Insuşĭ cuvîntul *mare*, goticul *marei*, celto-irlandesul *muir*, slavicul *more*, grecul *μαρός* în *Ἀμφί-μαρος*, precum se chĭamă în mitologia elenică un fiŭ al luĭ Poseidon, ḑeul oceanuluĭ, — derivă din rădăcina मृ (mar), a muri, de unde sanscritul मरु (maru) — pustietate [28] şi numele *morţiĭ* în tóte limbile ario-europee. Nicĭ o dată înse şi la nicĭ un popor proprietatea de oblu n'a caracterisat pe apa în genere. Din contra, apa este tot ce póte fi maĭ nestatornic, maĭ mişcat, maĭ ne-oblu. Acéstă undulositate s'a resfrânt până şi în scrierea ideografică a popórelor primitive, carĭ recurgeaŭ la ingeniosul mijloc de a 'şĭ zugrăvi ideele. Ieroglifful chinez pentru apà, *c'uang*, presintă zigzagurĭ: ⋘; ieroglifful egiptén, *nun*, de asemenea: ∧∧∧∧∧. Chinesiĭ nu s'aŭ înţeles cu Egiptenii, ci aŭ representat uniĭ şi alţiĭ, fie-care într'un mod independinte, prima impresiune ce o lasă omuluĭ aspectul apeĭ, întocmaĭ precum sórele a fost ideografit de către dînşiĭ d'o potrivă prin ieroglifful ☉ Chiar litera ebraică *mem*, מ. care însemnéză apă, oferĭa de'nteiŭ forma ideografică ≈≈≈ [29]. Falsă sub raportul semnificaţiuniĭ, etimologia varroniană *aqua*=*aequa* e nu maĭ puţin falsă în privinţa formeĭ. In *aequus*, archaicul

[28] **Curtius**, *Grundzüge*, 333.

[29] **Beugsch**, *Hieroglyphisch-demot. Wörterb.*, 737. — **Farrar**, *Chapters on language*, London, 1873, in-8, p. 126. — etc.

aiquos,[30] *ai* — precum sciți din lecțiunea trecută — este o gunificațiune din *i*. Rădăcina luĭ *aequus* cată dară să aĭbă un *i*, care nu se putea sui la *a* în *aqua*. Prin urmare *aqua*, sub nicĭ un punt de vedere, nu póte fi *aequa*. Imĭ vețĭ spune înse că ar fi curios a pretinde dela Varrone cunóscerea sanscrituluĭ अप् (ap)—apă, zendiculuĭ *ap*, perso-achemenidiculuĭ 𐎠𐎱𐎡 (âpi), huzvareticuluĭ *âp*, parsiculuĭ *âw*, persianuluĭ آب (âb) etc. etc. Aşa este; şi chĭar să le fi cunoscut, el n'ar fi înțeles corelaținea între *ap* şi *aqua*, căcĭ — să nu rîdețĭ, d-lor — nu avea fericirea de a sci romănesce. Al nostru *apa* din *aqua* l'ar fi convins pe dată că aricul *ap* nu este nicĭ el alt ceva decăt o modificare fonetică dintr'un primitiv *akva*, operată sub influința regresivă a labialeĭ *v*, care de'ntăiŭ şĭ-a acomodat pe guturalul *k*, adecă l'a prefăcut într'un sunet maĭ înrudit, într'o altă labială, în *p*: din *akva* — *apva*, er după aceia s'a asimilat însuşĭ *v* acestuı *p*: din *apva* — *appa*, după cum se şi află scris în Vede, de unde apoĭ simplul *ap*. Când v'am spus, d-lor, că prin intermediul limbeĭ române Varrone lesne ar fi putut surprinde nu numaĭ identitatea între aricul *ap* şi latinul *aqua*, dar şi prioritatea acestuĭ din urmă, vĕ rugaĭ de a nu rîde. In adevĕr, marea importanță a formeĭ nóstre *apa* din *aqua* pentru a restabili pe un *akva* primitiv, maĭ vechĭu decât sanscritul *ap*, a fost constatată de-mult de catră doĭ maĭstri în filologia comparativă, pe carĭ nu'ĭ amețĭa asupra limbeĭ române vre-o predilecțiune patriotică: Curtius[31] şi Ascoli[32]. Orĭ-cum să fie, Varrone nu putea cunósce tóte acestea. Da; înse el era în stare de a compara pe latinul *aqua* cu vechĭa formă ger-

---

[30] **Corssen**, *Ueber Aussprache etc. der lateinischen Sprache*, Leipzig, 1868, in-8, t. 1, p. 374.

[31] *Grundzüge*, 412, nota.

[32] **Ascoli**, *Lezioni di fonologia comparata del sanscrito, del greco e del latino*, Torino, 1870, in-8, p. 78: „La speciale consonanza, che è tra la forma asiatica e l'*apa* „rumeno o l'*abba* sardo, manifestamente non importa una speciale continuità istorica „fra questi e quella, poichè i due termini romanzi risalgono, come vedemmo, alla fi- „gura latina: *aqua*. Ma si può domandare, se ad un antichissimo *akv* non rivenga alla „sua volta, per analogo processo, l'*ap-* indo-irano..."

manică *ahva*, avênd acelaşî înţeles de apă şi apropiându-se de cuvîntul latin până şi prin gutturală [33]. Identitatea între *aqua* şi *ahva* se aruncă în ochî, chîar fără a sci cineva maî de'nainte legea de filologiă comparativă că vechîul germanic *h* corespunde tot-d'a-una latinuluî *c*, *k*, *q*. Incepênd dela Cesar, Romaniî cunosceaŭ fórte de aprópe pe Germanî, carî tocmaî în timpul luî Varrone distruseră superbele legîunî ale luî Var. Cum dară atuncî în tractatul «De lingua latina», unde noî am întêlnit pănă şi o vorbă arménă, nu se găsesce, dacă nu mê înşélă memoria, nicî un singur cuvînt germanic?[34] Să fi cunoscut pe *ahva*, este probabil că Varrone n'ar maî fi căutat în deşert pe *aqua* în *aequa*.

XI. La începutul acesteî lecţiunî v'am vorbit, d-lor, despre importantul punct în care filologia comparativă merge braţ la braţ şi chîar se confundă cu filologia propriŭ ḑisă. Acésta se întêmplă atuncî când istoria unuî cuvînt se cercetéză nu numaî prin comparaţiunea diferitelor sale manifestaţiunî la maî multe némurî congenere, dar încă se urmăresce pas la pas, din secol în secol, în monumentele literare succesive ale unuî singur popor, cu scop de a i se descoperi acolo forma şi accepţiunea cele maî vechî posibile. Sub acest raport Varrone a adus marî servicie studiuluî comparativ al limbeî latine. Să vê daŭ vr'o doă exemple. «De-«rivaţiunea cea maî probabilă a luî *mane* (diminéţa) — ḑice «el — este dela *manus*, cuvînt care la ceî vechî însemna «bun, precum şi Greciî numesc cu veneraţiune desdiminéţa «*φῶς ἀγαθὸν* (lumină bună)». Acest pasagîu e admirabil. Observ în parentesă, d-lor, că şi romănesce, când cerul se înseninéză, se ḑice că «se rêsbună», adică se face *maî bun*. «*Cascus* — spune Varrone într'un alt loc — este o vorbă «sabină, trecută şi'n limba oscă. Cu înţeles de vechîu ea «ne apare în versul luî Enniŭ:

„Quam prisci *casci* populi tenuere Latini,

[33] **Diefenbach**, *Vergleichendes Wörterbuch der gothischen Sprache*, Frankfurt, 1851, in-8, t. 1, p. 95 sq.

[34] Cf **M. Müller**, *Lectures*, IV.

«şi maĭ clar încă în Maniliŭ:

„*Cascum* duxisse *cascam* non mirabile est,
„Quoniam Caron eas conficiebat nuptias..

«de asemenea în epigrama luĭ Papin contra unuĭ tînĕr nu-«mit Casca etc.» Doă-treĭ pasage ca acesta rescumpĕră tóte erorile luĭ Varrone! Une-orĭ el nu se sfiesce a trage lumină până şi din alăturarea vorbelor archaice cu idiotismele ţĕrănescĭ, acéstă nesecată făntănă, abia atinsă chĭar astăḑĭ, de preţióse descoperirĭ în filologia comparativă modernă. Aşa, de exemplu, ḑicênd că la Latiniĭ ceĭ vechĭ *unum* şi *multa* eraŭ sinonimĭ, Varrone adauge: «şi astăḑĭ ţĕraniĭ (rustici) «când tórnă vin în butoiŭ saŭ în burduf, pe cea întâiă ólă «descărcată o numesc *multa*»... Mĕ opresc aci. Nu vĕ pot vorbi, d-lor, despre ceea-ce este nimerit, adesea fórte interesant, în tractatul «De lingua latina» sub privinţa curat filologică, unde înse elementul comparativ nu jócă nicĭ un rol şi unde, tot-o-dată, Varrone nu face generalmente decăt a reproduce pe predecesoriĭ seĭ Grecĭ, începênd dela Aristarch. Astfel sînt observaţiunile sale despre analogia în limbă, despre importanţa casurilor oblice pentru etimologiă etc. Mĕ grăbesc a vĕ face cunoscut pe un alt lucéfĕr, care întrece prin spirit critic şi lasă departe în urmă prin divinaţiune pe contimpuranul seŭ Varrone.

XII. Doĭ scriitorĭ latinĭ de prima ordine din epoca luĭ August avuseră aceiaşĭ sórte de a fi omorîţĭ de către prescurtatoriĭ lor: istoricul Trogus Pompejus şi linguistul Verrius Flaccus. Opera celuĭ de'nteiŭ a fost cĭuntită în secolul II după Crist de către un Justin; cel-l'alt, cu vr'o sută de anĭ şi maĭ tărḑiŭ, încăpu pe grosolanele mânĭ ale unuĭ Fest. Mulţumit cu Justin şi Fest, căcĭ lectura unor abreviaţiunĭ nu cerea atâtă muncă, publicul a uĭtat în curând pe Trog şi pe Verriŭ, astfel că originalurile, ne maĭ copiându-se pentru usul nimenuĭ, aŭ ajuns a dispăré din circulaţiune. Prin acéstă fatalitate, noĭ posedem astăḑĭ tractatul «De verborum significatione» numaĭ în indigesta prescurtare a luĭ Fest, carele

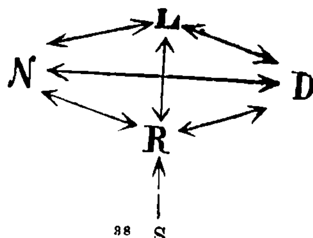
se pare a fi adaus pe icï-colea căte ce-va dela sine, une-orï fără să observe că cuvintele sale contradic pe ale luï Verriŭ. Aşa într'un loc latinul *agnus* (miel) este identificat cu grecul *ἀμνός*, o comparaţiune fórte remarcabilă pentru acea epocă; pe când ce-va maï jos tot *agnus* se deduce din grecul *ἀγνός* (curat). Acéstă din urmă etimologiă, atat de inferióră celeï de 'nteiŭ, nu cum-va aparţine luï Fest? Absurda derivaţiune a cuvîntuluï *aqua* din *a qua juvamur* (de care ne bucurăm!) se potrivesce şi maï puţin cu geniul luï Verriŭ. Băgată între articolul despre *aquaelicium* şi între acela ce se începe prin *aqua et igni*, noï am fi dispuşï a o crede invenţiune propriă a luï Fest. Mĕ veţï întreba înse: de ce atâta parţialitate pentru Verriŭ? Ore nu putea şi el să greşéscă, după cum greşise Varrone în derivarea luï *hiems* din *multi imbres*? Negreşit; greşesce câte-o-dată şi un Moltke, dar nu greşesce ca Benedek, precum şi vice-versa nemeresce une-orï şi un Benedek, dar nu nemeresce ca Moltke.

Comparaţiunile greco-latine ale luï Verriŭ sînt fără alăturare maï dificile, basate pe o analisă maï profundă, decât ale luï Varrone. Ast-fel sînt: *acus* (ac) = *ἀκόνη* (cute), *lupus* = *λύκος* (lup), *lugeo* = *λυπέω* (întristez), *brevis* (scurt) = *βραχύς*, *cervus* (cerb) = *κεραός* (cornut), *deus* (deŭ) = *θεός*, *folium* (fóiă) = *φύλλον*, *gloria* = *κλέος* (gloria), *penna* (pénă) = *πετηνός* (sburător) etc. Este un abis între *cervus* = *κεραϜός*, etimologiă confirmată de filologia comparativă modernă, şi între comica opiniune a luï Varrone cumcă *cervus* se trage dela *gero* (port), fiindcă pórtă ceva, adecă nesce córne marï. Prevenind pe Pott, [35] Verriŭ surprinde înrudirea grea de recunoscut între *lugeo* şi *λυπέω*. Constatând pe *brevis* = *βραχύς*, Verriŭ avea maï puţin decât un pas până la *levis* (uşor) = *ἐλαχύς* (mic), doă etimologie érăşï verificate astădï printr'o scrupulósă analisă sciinţifică. Era şi maï îndrăsnéţă pentru acel timp ecuaţiunea *gloria* = *κλέϜος*, pe care filologia com-

[35] Pott, *Wurzelwörterbuch der indo-germanischen Sprachen*, Detmold, 1867, in-8, t. 1, p. 1289.

parativă actuală a demonstrat'o prin forma intermediară *clovosia*[36]. Pe *albus* (alb) Verriŭ îl compară tot-o-dată cu grecul *ἀλφός* și cu sabinul *alpus*, maĭ punênd în legătură cu acestĭ treĭ terminĭ numele Alpilor. Nicĭ chĭar sciința linguistică din secolul nostru nu póte face ceva maĭ mult, afară numaĭ dóră de a maĭ adăuga către aceiașĭ rădăcină *alb* pe vechĭul germanic *elbiz* (lebedă). Inse, d-lor, nu aci este meritul cel mare al luĭ Verriŭ.

XIII. Ațĭ observat deja din prima mea lecțiune, când am analisat originea cuvîntuluĭ «doĭna», că temelia sciințeĭ comparative a limbilor este fonologia, doctrina ce ne arată modul de trecere a unuĭ sunet din limbă în limbă, ér în una și aceiașĭ limbă din secol în secol. Varrone nu avea în acéstă privință nicĭ o ideă determinată. El nu era în fonologiă maĭ tare decât Platone, carele deriva pe *στάσις* (stare) din *ἀ ἵεσις* (ne-mergător), credênd că silaba inițială *st* s'a adaus din eufoniă, crescênd ca un fel de cĭupercă![37] Pentru Varrone de asemenea aprópe tóte sonurile sînt înrudite saŭ bune de înrudit. Intr'un loc el ne spune că *l* și *s* trec adesea unul într'altul: «*l* et *s* inter se saepe locum commutant», afirmând astfel o imposibilitate fonetică în limba latină și 'n totalitatea limbilor, o imposibilitate fără excepțiune, căcĭ chĭar acolo unde în realitate un *l* a înlocuit pe un *s*, acésta s'a întêmplat prin intermediul unuĭ *r*, adecă *s*=*r*=*l*. Rolul de transițiune al luĭ *r* s'a resumat într'un mod fórte ingenios de către ilustrul meŭ amic profesor Hugo Schuchardt dela Halle prin acéstă figură:



[38]

[36] **Corssen**, *Kritische Beiträge zur lateinischen Formenlehre*, Leipzig, 1863, in-8, p. 5359.

[37] **Plat.**, *Cratyl*

[38] **Schuchardt**, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, Leipzig, 1866, in-8, t. 1, p. 140. — Cf. ibid., t. 3, p. 72.

Prin intervenirea luĭ *r*, un *s* póte deveni *n*, *l* saŭ *d*; nicĭ o-dată însĕ d'a-dreptul, după cum d'a-dreptul trece *n* saŭ *d* în *l* saŭ în *r*. Intr'un alt loc, comparând pe *lympha* (ḑîna apeĭ) cu *nympha*, ceia-ce este corect,[39] Varrone adaugă în zăpăcélă că tot aşa în Enniŭ *Θέτις* se scrie *Thelis*, fără să se gândéscă măcar că este în vorbă *l*=*n*, ér nu un cas eterogen isolat *l*=*th*, datorit în *Thetis*=*Thelis* anume dissimilaţiuniĭ, spre a se înlătura vecinătatea a doĭ *t* într'un cuvînt străin, neobicĭnuit pentru urechĭa şi gura Romanuluĭ. Necunoscută luĭ Varrone, fonologia în periodul empiric al filologieĭ comparative e fiĭca luĭ Verriŭ, cu acelaşĭ drept cu care în periodul sciinţific ea este — despre acésta într'o altă lecţiune — fiĭca luĭ Rask, Grimm şi Burnouf.

Marele autor al tractatuluĭ «De verborum significatione» se silesce la fie-care pas a 'şĭ da sémă despre transiţiunea normală a sunetelor, atât în limba latină după diverse epoce, precum şi 'n comparaţiune cu gréca. Ḑicêndu-ne că *stlata* este numele unuĭ fel de corabiă *lată*, «a latitudine», el observă că prin aceiaşĭ *lege*, «consuetudine», *st* s'a perdut de 'naintea luĭ *l* în *stlocus*=*locus* (loc) şi 'n *stlis*=*lis* (cértă). Apoĭ constată că latinesce *r* înlocuesce adesea pe un *s* maĭ vechiŭ, aducênd ca exemple: *meliosibus*=*melioribus*, *majosibus* = *majoribus*, *lasibus*=*laribus*, *fesiis*=*feriis*, *dasi*=*dari* etc. In acelaşĭ chip ne arată că *s* a despărut une-orĭ de'naintea luĭ *m* în interiorul cuvintelor: *dusmosum*=*dumosum*, *cosmittere*=*commitere*, *casmenae*=*camenae*. De aci prin *fedus*=*hedus* (ĭed), *folus*=*holus* (buruénă), *fostis*=*hostis* (inamic), *fostia*=*hostia* (victimă), el ilustréză confusiunea între *f* şi *h* în limba latină, o confusiune pe care, dintre tóte limbele romanice, aŭ moştenit'o maĭ cu sémă spaniola şi romăna, câte-o-dată chĭar în aceleaşĭ cuvinte, de exemplu: *horno*=*horn* din *furnus*, cu deosebirea însĕ că la Spaniolĭ *h* pentru *f* a remas numaĭ în scriere, perḑêndu-se în pronunciaţiune, pe când noĭ,

---

[39] **Savelsberg**, *Lautwandel von n in l*, în *Umbrische Studien*, *Kz.*, XXI, 102-5.

din contra, îl rostim pe cât se póte de clar. In tipăriturile române din secoliĭ trecuţĭ aceiaşĭ vorbă, adesea pe aceiaşĭ pagînă saŭ chĭar în aceiaşĭ frasă, se scrie o dată cu *f* şi odată cu *h*. Iată, bună óră, un pasagĭu din „Vieţele sfinţilor" de mitropolitul Dositeŭ:

« . . . désupra turnă smólă *herbinte* déŭ străbătut de laŭ fript, décié «laŭ bătut cu toege preste tot trupul de i saŭ înfipt cĭulinele prin carne, «décié l'aŭ băgat întro gropilă şaŭ turnat pregĭur dînsul uncrop *fierbinte*[40]...»

Dar să revenim la Verriŭ. Correlaţiunea între latinul *s* şi spiritul aspru al Grecilor nu póte nicĭ ea să 'ĭ scape din vedere. Ca specimenĭ despre acéstă „pro aspiratione Graecorum *s* littera posita», el citéză: ἑπτὰ=*septem* (şépte), ἡμι=*semi* (jumătate), ὕλη=*silva* (pădure) ἑρπετός=*serpens* (şérpe), ἕξ=*sex* (şése), ὁλκός=*sulcus* (brasda). Varrone, întru cât îmĭ aduc aminte, recunósce pe *s*=ʽ numaĭ în *sus* (porc)=ὗς, unde înse nu era lucru greŭ, căcĭ şi Eliniĭ scrieaŭ σῦς. Apoĭ ca probă despre transiţiunea luĭ *d* în *l*, Verriŭ aduce pe vechĭul latin *dacrima* în loc de *lacrima*, comparându'l cu grecul δάκρυ. Anevoe póte să crédă cine-va că tóte acestea nĭ le spune un biet „maître d'école» sînt acum aprópe doă miĭ de anĭ! Şi să nu uĭtaţĭ, d-lor, că noĭ cunóscem pe Verriŭ numaĭ prin caricatura luĭ Fest. Ce ar fi óre, dacă am posede însuşĭ originalul!

XIV. Faţă cu înălţimea la care se rădicase Verriŭ la începutul perioduluĭ empiric al filologieĭ comparative, ér până la un punct chĭar Varrone, este cĭudat de a vedé maĭ puţin tact, o metódă maĭ fără frâŭ, la uniĭ linguistĭ din ḑilele nóstre. Am aci de'naintea mea căteva cărţĭ, apărute abia de cincĭ-şése anĭ tocmaĭ în acea profundă şi laboriósă Germaniă, care se póte numi cu tot dreptul cuĭb al sciinţeĭ comparative a limbilor. Intr'una din ele autorul, plecând dela un *hvar*, aduce de acolo numele Dunăriĭ prin următórea călătoriă sprincenată: *hvarjava*=*hvanjava*=*dhvanjava* = *dhvaniva*= *dhvanva*, unde se opresce un moment ca la o rescruce, por-

[40] **Dosofteiu**, *Sinaxar*, Iaşĭ, 1683, in-f., la nov. 15.

nind apoĭ în doă direcţiunĭ, una maĭ lungă prin *dhvanva=dhvanuva=dhanuva=danuba* la *Danubius*, alta maĭ scurtă prin *dhvanva=dhvanau=dhuonau* la *Donau!*[41] Autorul celeĭ-l'alte cărţĭ identifică vorba finesă *aura* (plug) cu latinul *aurum* (aur) şi cu egipténul *auru* (bob), trăgênd de acolo sublima conclusiune că pe malurile Niluluĭ turmele mâncaŭ nesce bob auriŭ.[42] Pe toţĭ înse ĭ-aŭ întrecut filologiĭ nostri românĭ, începênd dela dicţionarul etimologic publicat în Buda la 1825, compus de maĭ mulţĭ autorĭ în curs de peste treĭ-ḑecĭ de anĭ: «a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum», unde *slava* vine din *εὐλάβεια* şi *slab* din «debilis», ér cuvîntul de tot noŭ *băcan* saŭ *băcal*, pe care nĭ l'aŭ dat Turciĭ în epoca fanariotică împreună cu *mezelicurile* şi *zarzavaturile*, بقال (baqqal), se deduce din spaniolul *buhonero!*[43] Mĭ se va ḑice înse că la 1825 sciinţa comparativă a limbilor era pretutindenĭ în faşă. Aşa este. Aveţĭ dreptate. Noĭ sîntem acum în 1874. Voiŭ lua dară o carte română eşită la lumină numaĭ cu vr'o doĭ anĭ înainte. Este primul volum din «Opere complecte de George Baronzi». *Complecte*, nu *complete*; cunoscinţele autoruluĭ în limba latină se arată astfel dela al doilea cuvînt al titluluĭ; şi totuşĭ d-sa este un latinofil în culme! Sciţĭ óre de unde vine numele oraşuluĭ nostru *Slatina*? Slavonesce *slatina* însemnéză «baltă» şi «apă sărată».[44] Nu! D. Baronzi protestă. Observând pe chartă că Slatina se află la trecătórea Oltuluĭ, d-sa ne asigură că acest oraş nu póte fi alt ceva decât: «*saltus*, loc de săltare dintr'o Românie în alta».[45] La noĭ maĭ există o grămadă de alte «Slatine», tóte în nesce localităţĭ maĭ mult saŭ maĭ puţin salifere, precum este délul Slatina în Putna, satul Slatina în Muscel, părăul Slatina în Bacâŭ, monastirea Slatina în districtul Suceveĭ, isvorul

---

[41] **De Marle**, *Ursprung und Entwickelung der indo-europäischen Sprachen*, Hamm, 1866, in-8, p. 497.

[42] **Helfferich**, *Turan und Iran*, Frankfurt, 1868, in-8, p. 28.

[43] *Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum*, Budae, 1825, in-8, passim.

[44] **Miklosich**, *Lexicon palaeo-slovenicum*, Vindobonae, 1865, in-8, p. 857.

[45] **Baronzi**, *Limba română şi tradiţiunile eĭ*, Brăila, 1872, in-8, p. 79.

mineral Slatina etc. Ar fi interesant de a sci, dacă şi acestea tóte aŭ servit pentru *săltare!* Iată, din nefericire, un punct pe care nu'l lămuresce autorul minunateĭ „săltărĭ dintr'o Română în alta", executate negreşit pe podul de fer dela Slatina, căcĭ altmintrea ar fi fost pré-periculósă.

Dar ce să maĭ vorbesc óre despre d. Baronzi şi maĭ mulţĭ alţĭ ca d-luĭ, când o linguistică tot aşa de săltătóre distinge la noĭ până şi pe representaţiunea filologică a Societăţiĭ Academice! Să luăm cuvîntul *cĭubuc.* Veţĭ fi avînd naivitatea de a crede, ca şi mine, că este turcescul چبوق (c'ubuk)? Eróre! Societatea Academică ne spune că „*cĭubucu* pote fi romanicu, formatu din *tubus*, „si a nume d'in una forma *tubiacus*..."[46] *Dulapul* turcesc, دولاب (dulab), are şi el aceiaşĭ sórte. Societatea Academică ḑice: „a joca cuiva unu dulapu=a l'amagi cu mare dibăcia; „a inverti dulapurĭ=a ambla cu insellatorie; aceste d'in urma „frasi si alte asemeni, in carĭ intra *dulapu* cu acea-asi insem-„nare de artificiu, fac a presuppune cu destula probabilitate, „co cuventul se refere la *dolu=dolus=δόλος*..."[47] Societatea Academică n'are nevoe de a sci că la Turcĭ دولاب قورمق *(dulab qurmaq)* însemnéză de asemenea a înşela pe cine-va, ér originea acestuĭ idiotism provine dintr'una din semnificaţiunile cuvîntuluĭ *dulab* tot la Turcĭ, adecă „rótă" şi „scrînciob", de unde apoĭ printr'o naturală metaforă: a învĕrti pe cine-va până la ameţélă. Societatea Academică n'are nevoe de a sci că existinţa *cĭubuculuĭ* la Românĭ este strîns legată de existinţa *tutunuluĭ*, توتون (tĭutĭun), pe care, chĭar dacă am presupune că a fost cunoscut în Europa înainte de descoperirea Americeĭ, totuşĭ nu l'a întrodus la noĭ împĕratul Traian ci *tutungiul*, توتونجی (tĭutĭungi).

O asemenea filologiă comparativă, ilustrată aci prin doă exemple dintr'o mie, este fără alăturare inferióră — nu ḑic genialuluĭ Verriŭ, dar până şi luĭ Varrone. Ceia-ce caracterisă

---

[46] **Glossariu**, p. 167.
[47] Ibid., 236.

lucrarea lexicografică a Societăţiĭ Academice, dela un capĕt pănă la altul, este: 1. Extrema puţinătate a limbilor puse în comparaţiune, reduse în maĭ totalitatea casurilor la latina şi gréca; 2. Perpetua nesocotire a legilor fonologice, basa linguisticeĭ actuale; 3. Desevĕrşita lipsă de element istoric. Pe când deja Varrone îşĭ dedea ostenéla, după cum aţĭ veḑut, de a nu decide asupra formeĭ şi semnificaţiuniĭ unuĭ cuvînt maĭ 'nainte de a'l urmări în monumentele cele vechĭ ale latinităţiĭ: în Enniŭ, Maniliŭ, Catone etc.,—Societatea Academică, din contra, nu aduce o singură dată măcar un pasagĭu din Coresi, Dosofteiŭ, Varlam, Cantemir şi ceĭ-l'alţĭ scriitorĭ românĭ pănă la 1700, ba nicĭ după 1700! Dacă periodul empiric al filologieĭ comparative se începe cu Varrone şi Verriŭ, atuncĭ n'am avé óre dreptul de a pretinde că acéstă Societate Academică face parte integrantă dintr'o epocă şi maĭ primitivă? Lăsând'o dară în laturĭ ca pe un „hors-d'oeuvre", mĕ voiŭ întórce în lecţiunea viitóre la şirul istoric, întrerupt printr'o digresiune cam lungă, dar pe care am creḑut a fi necesară, căcĭ misiunea acesteĭ catedre, o misiune uneorĭ desplăcută pentru acela ce profesă şi pentru uniĭ dintre ceĭ ce'l ascultă, este nu numaĭ de a arăta adevĕratul drum de urmat, ci tot-o-dată de a vĕ semnala maĭ de'nainte, ferindu-vĕ de ele, inşelătórele potecĭ pe unde aŭ rĕtăcit alţiĭ. Derivaţiunea *dulapuluĭ* şi a *ciubuculuĭ* dela Rem şi Romul, îmĭ aduce aminte famosul raţionament al capitanuluĭ Fluellen într'o dramă a luĭ Shakspeare. El ḑicea că Macedonia séměnă cu provincia englesă Monmouth, fiindcă în ambele se află căte un fluviŭ în care se găsesce acelaşĭ fel de pesce, de unde conchidea apoĭ că şi Alexandru Macedonénul trebuia să fi semĕnat cu regele englez Enric V![48]

---

[48] Acéstă apropiare între Fluellen şi o speciă de filologĭ, a făcut'o deja **Beames**, *A comparative grammar of the modern aryan languages of India*, London, 1872, in-8, t. 1, p. 10.

LECŢIUNEA III.

PERIODUL EMPIRIC:

EVUL MEDIŬ. — SCÓLA EBRAIZANTA.

I. Scăderea filologieĭ comparative după Varrone şi Verriŭ. Fonologia în Priscian. *Barba -saqâl.* — II. Clasificaţiunea fisiologică a sunetelor limbeĭ române.— III. Corespondinţa fonetică faţă cu acomodaţiunea, asimilaţiunea şi disimilaţiunea. *Bobotéză.* Casurile progresive şi casurile regresive. Ἵππος şi ἴκκος. *Cubitus=coldo.* — IV. Legile sociale ale alfabetuluĭ. *D=l.* Alt lucru mustăţile, şi alt lucru blana. *Sandhi* şi *vikâra.* — V. Filologia comparativă a luĭ Dante. Teoria *io*. Dreptul Tungusilor la germanism.—VI. Pretinsa importanţă linguistică a Rusaliilor. Ce a făcut creştinismul pentru filologia comparativă până la *British Bible Society?* — VII. Prima colecţiune poliglotică a luĭ *tată-rostru.* Aventurele luĭ Schiltberger şi bărboşia Românilor. *Quei ei inna barba!* — VIII. Primul vocabular de limbĭ orientale. Turcismul Comanilor. — IX. Prima comparaţiune între sanscrita şi limbele europee. Suum cuique tribuere. — X. Diferinţa între filologia comparativă bilinguică greco-latină şi filologia comparativă poliglotică ebraizantă. Picardul *ejou* şi tzaconicul ἐζού. Minunile luĭ Guichard. Ebraicul *gab* şi românul *bag.* Cum se vorbĭa în paradis? — XI. Filologia comparativă la Evreiĭ din evul-mediŭ. Levi-ben-Gerson şi Grimm. — XII. Superficialitatea naturalisată prin scóla ebraizantă. *M—s, r=g, t=v. Bombarda=rimbomba+arde+da.*— XIII. Cum înţelegea Claude Duret »originile, frumuseţile, perfecţiunile, scăderile, schimbările, conversiunile şi ruinele limbilor«? Româniĭ »gens ramassez de divers endroits«.— XIV. *Tată-nostru* românesc în Coresi, în Stroicĭ, în Happel şi în Chamberlayn. Româniĭ strămutaţĭ in Anglia. Perplexitatea unuĭ naturalist Ungur şi a unuĭ istoric German.

Jak zgotowana do pisania karta...
Ca o hărtiă pregătită pentru scris...
Mickiewicz, Dziady.

Domnilor,

I. Aţĭ vĕḑut în lecţiunea trecută, până la ce înălţime puternicul geniŭ al luĭ Verriŭ reuşise a rădica rudimentul filologieĭ comparative. Desfigurată de către Fest printr'o

prescurtare insipidă, care a făcut să ésă din întrebuinţare şi să se pérdă preţiosul original, opera luĭ Verriŭ totuşĭ ne uĭmesce, smulgênd admiraţiunea cunoscătorilor, asemenea uneĭ pânze de maestro, stricate pe alocurĭ de timp şi de nedibăcia restauratorilor.[1] Décă Verriŭ ar fi lăsat discipolĭ demnĭ de dînsul, sciinţa linguistică, aşa precum o înţelegem noĭ astădĭ, s'ar fi născut cu opt-spre-decĭ secolĭ înainte de Grimm şi Bopp; cu atât maĭ mult că Roma Cesarilor, stăpâna materială a lumiĭ, avea la dispoziţiune prin legionarĭ maĭ multe limbĭ de tot felul, decât maĭ târdiŭ Roma Papilor prin dominaţiunea cea spirituală a stolurilor sale de misionarĭ. Până şi Senatul Urbiĭ Eterne ajunsese a fi o adunătură poliglotică. Şi ce dic Senatul! când însuşĭ tronul imperial devenise ca un stal de teatru, pe care 'l cumpăra saŭ apuca pe furiş, succedându-se uniĭ după alţiĭ, când un Iber, când un Celt, când un Dalmat, un Got, un Sirian, saŭ cine maĭ scie cine! Eĭ bine, d-lor, în loc de a merge înainte, profitând de o temelia deja aşedată şi de avuţia materialuluĭ grămădit cu timpul, filologia comparativă n'a fost în stare de atuncĭ încóce nicĭ măcar de a sta pironită pe punctul unde o rădicase Verriŭ. Staţionarismul, orĭ-cât de reŭ în sine, ar fi fost un progres faţă cu pripitul pogorîş, pe care a început ea a se povârni în urma luĭ August. Toţĭ filologiĭ latinĭ posteriorĭ sînt fără alăturare maĭ pe jos nu numaĭ de Verriŭ, ci chĭar de Varrone. Mĕ voiŭ opri o secundă asupra celuĭ maĭ celebru dintre dînşiĭ, famosul Priscian, ale căruĭ opt-spre-decĭ cărţĭ „Commentariorum grammaticorum“, scrise sub Justinian, aŭ domnit fără contestaţiune pe terenul latinităţiĭ în tot cursul véculuĭ de mijloc.

Voiŭ cita un singur pasagĭu din Priscian. Să luâm prima consónă din alfabetul latin: *b*. Priscian dice: „*B* transit în

---

[1]) Cf. **Corssen**, *Über Aussprache* etc., I, 26: „der grösste Philologe und Alterthumsforscher, den Rom gehabt hat, wenn man aus dem unschätzbaren Werthe der Excerpte des Festus und Paullus Diaconus auf das ganze Werk und den ganzen Mann schliessen darf.“

„*c*, ut occurro, succurro. In *f*, ut officio, sufficio, suffio. In „*g*, ut suggero. In *m*, ut summitto, globus glomus. In *p*, ut „suppono. In *r*, ut surripio, arripio. In *s*, ut jubeo jussi“. Aşa déră, după Priscian, *b* póte să trécă în *c*, în *f*, în *g*, în *m*, în *p*, în *r*, în *s*, adecă aprópe în tóte consónele! Iñ acest mod nemic nu maĭ împedecă pe latinul *barba*, bună-óră, de a fi identic cu ungurescul *szakál* séŭ cu turcul صقال (saqâl)—barbă, căcĭ cel întêiŭ *b* trecând în *s* şi cel al doilea în *c*, *barba* se metamorfoséză în *sarca*, de unde până la *saqâl* saŭ *szakál* nu e departe. Iată ca ce fel de fonologiă făcea cel maĭ ilustru dintre urmaşiĭ luĭ Verriŭ! Priscian nu putea să înţelégă că'n *occurro* din *obcurro* sau în *surripio* din *subripio*, *b* nu trece în *c* saŭ în *r*, transiţiune imposibilă în ori-ce limbă umană, ci numaĭ se asimiléză consónei ce-ĭ succede, adecă nu *b*=*c*, *b*=*r* etc., ci *bc*=*cc*, *br*=*rr* şi aşa maĭ încolo. Inse, d-lor, eŭ am uĭtat că, acest curs fiind abia la început, uniĭ dintre dv., maĭ noviciĭ în linguistică, sînt încă, póte, tot atât de înapoiaţĭ ca şi Priscian. Vĕ sîm dator, prin urmare, óre-carĭ lămurirĭ.

In cele doă lecţiunĭ precedinţĭ, s'aŭ întrebuinţat deja expresiunile *acomodaţiune*, *asimilaţiune* şi *disimilàţiune*. In prima lecţiune (pag. 26) aţĭ vĕḑut că Maghiariĭ în cuvîntul *danalni* din *dalalni* aŭ schimbat pe *l* în *n* „prin disimilaţiune pentru a inlătura vecinătatea a doĭ *l*“. In cea-l'altă lecţiune (pag. 55) v'am spus că descendinţa vorbei *apa* din *akva* s'a operat de'nteiŭ prin acomodaţiunea gutturaleĭ *k* cu labiala *v*: „*apva*“, şi apoĭ prin asimilaţiunea ambelor labiale *v* şi *p*: „*appa*“. Asemenĭ modificărĭ fonetice, provocate de influinţa altor sonurĭ învecinate, să fie óre de aceiaşĭ categoriă cu trecerea cea independinte a luĭ *d* în *l*, despre care v'am vorbit tot în lecţiunea precedinte cu ocasiunea luĭ Verriŭ? Este învederat că nu. *D*=*l*, fenomen substanţial, nedatorit condiţiunilor de vecinătate, basat numaĭ pe natura ambilor terminĭ aĭ ecuaţiuniĭ, căcĭ *d* şi *l* sînt d'o potrivă doă consóne dentale sonore, se chĭamă „trecere“, maĭ corect „corespundinţă fo-

netică“ (*Lautentsprechung*); pe când *cc* din *bc* în *occurro* sau *rr* din *br* în *surripio*, ca şi *pv* din *cv* şi *pp* din *pv* în procesul de derivaţiune a luĭ *apa* din *akva*, sînt nesce fenomene accidentale, accidentale chĭar atuncĭ când sînt puse în joc nesce sonurĭ omogene, precum este, de exemplu, dentala sonoră *n* şi dentala sonoră *l* în disimilaţiunea *dalolni=danolni*; accidentale, căcĭ ele se operă din afară, nu din întru.

II. Inainte de a vĕ explica acéstă diferinţă, sîm silit, d-lor, a vĕ familiarisa cu natura fisiologică a sunetelor şi posiţiunea lor relativă unul cătră altul. Asfel veţĭ puté maĭ lesne a vĕ da sémă despre gradul de apropiare saŭ de depărtare între ele. Iată un tabel avênd în vedere numaĭ limba română, dar servind tot-o-dată pentru clasificarea elementelor fonetice esenţiale ale tuturor celor-l'alte limbĭ. Vĕ rog a'l reţiné fórte bine în memoriă, fiind în filologia comparativă ca o temeliă, ca o pétră fundamentală, care susţine întregul edificiŭ, deşi — o dată aşeḑată—nu se maĭ vede:

		Gutturale	Palatale	Labiale	Dentale		
Sonóre	a		ó (oa)			**Vocale**	
		e	é (ea)	o	ă (ъ), â (ж)		
			i				
				u			
			ĭ (j)	ú (w)		*Moĭ*	Semivocale
					r l	*Liquide*	
			nĭ (n')	m	n	*Nasale*	Consóne
Surde		h		f		*Aspirate*	
Sonóre			j (ž)		ḑ(z)	*Sibilante*	
Surde			ş (š)		s		
Sonóre				v		*Spirante*	
Surde					ţ (ts)[1]		
Sonóre		g	gĭ (g')	b	d	*Explosive*	
Surde		c (k)	cĭ (ć)	p	t		

[1] Despre ţ ts în limbele italice, vedĭ **Ascoli**, *Lezioni di fonologia*, I, 22—3.

III. D. Baudry, în excelenta sa schiţă de gramatică comparativă, care, din nenorocire, nu s'a publicat întrégă, definesce fórte laconic, dar destul de exact, accidentele fonetice ce ne preocupă în acest moment. Să observaţĭ, d-lor, că eŭ vorbesc d'o-cam-dată numaĭ despre acomodaţiune, asimilaţiune şi disimilaţiune, deşi fenomenele accidentale în fonologiă, precum veţĭ vedé maĭ încolo, sînt departe de a se mărgini în aceste treĭ rubrice. „*Acomodaţiune* — ḑice Baudry — este atuncĭ când vecinătatea uneĭ litere silesce pe o altă literă de a se schimba pentru înlesnirea pronunciaţiuniĭ, fără însĕ ca ambele să devină identice; *asimilaţiune*, când ele se fac cu totul d'o potrivă; *disimilaţiune*, cas maĭ rar, când dintre doă litere identice, maĭ ales în doă silabe învecinate, una se modifică pentru a înlătura repetiţiunea aceluĭaşĭ sunet.“ [3]

Aceste treĭ accidente sînt comune consónelor şi vocalelor. In al nostru *urlu* în loc de *ullu* din latinul *ululo*, este disimilaţiune consonantică, unul din ceĭ doĭ *l* devenind *r*; în *cuminec* însĕ, din *communico*, de unde ar fi trebuit să derive *cumunec*, este disimilaţiune vocalică, al doilea *u* devenind *i* pentru a nu repeta pe primul *u*; pe când în *Dumitru* din *Dimitru*, disimilaţiunea, érăşĭ vocalică, preface, din contra, pe *i* în *u*. In *semn* (signum), *lemn* (lignum), *pumn* (pugnus), *cumnat* (cognatus) etc. este acomodaţiune consonantică, nasala dentală *n* prefăcênd în nasala labială *m*, adecă într'un son maĭ înrudit, pe guturalul *g*; aceiaşĭ acomodaţiune consonantică nasală ne întimpină în *amnar* din *igniarius*, unde însĕ maĭ observăm tot-o-dată asimilaţiunea vocalică a iniţialuluĭ *i* cu finalul *a*: $i+a=a+a$. Un cas şi maĭ interesant de asimilaţiune, vocalică şi consonantică în acelaşĭ timp, este cuvîntul *bobotéză*. Societatea Academică ḑice: „Bobotéza, după învăţatul Mi-„klosich compusă din slavicul *bog*—ḑeŭ şi din *botéză*; însĕ „acéstă etimologiă o dă răḑămat pe autoritatea bătrânuluĭ

[3] **Baudry**, 43, 87.

„nostru literat Eliade; din parte-ne, considerând că cu-„vêntul e popular şi că poporul nu e capace de asemenĭ „composiţiunĭ docte, noĭ credem că *bobotéză* este cuvênt „format de popor prin acel proces de duplicare practicat „în limba românéscă, ca şi în limbele surorĭ . . ." [4] Nicĭ Eliade, nicĭ Societatea Academică, n'aŭ dreptate. Pentru a constata adevĕrata origine a vorbeĭ, trebuĭa s'o urmăréscă în tóte provincialismele române. In Transilvania, anume în munţiĭ Abruduluĭ, mi s'a întêmplat o dată a întrebuinţa cuvîntul *bobotéză*, şi nimenĭ nu m'a înţeles. Explicându-le vorba pe nemţesce şi pe unguresce, am aflat că acolo se ḑice *apăbotéză*, vorbă compusă din *apă* şi *botez*. De aci, prin asimilaţiunea consonantică a luĭ *p* cu *b* şi prin asimilaţiunea vocalică a luĭ *ă* cu *o*: *abobotéză*, şi'n fine *bobotéză* prin perderea iniţialuluĭ *a*, ca şi'n *buréză* din *aburéză* saŭ *nótin* din *anótin*. Şi nu numaĭ consónele înriuréză ast-fel asupra consónelor saŭ vocalele asupra vocalelor, ci încă o lucrare nu maĭ puţin energică póte să o aĭbe consóna asupra vocaleĭ şi vice-versa. Comparând pe latinul *alius* (alt) şi pe goticul *alis* cu elenul ἄλλος, vedeţĭ că un *i* primitiv s'a asimilat la Grecĭ luĭ *l* ce'l precede: *li-ll*, pe când la noi, din contra, în *aĭurĭ* din *aliurĭ*, franţusesce *ailleurs*, portugesesce *alhur*, *i* ce succede şĭ-a asimilat pe *l*: *li=ii=ĭ*.

Din exemplele, pe carĭ vi le-am adus şi voiu maĭ aduce în cursul acestor lecţiunĭ, resultă că 'n majoritatea casurilor asimilaţiunea, ca şi acomodaţiunea saŭ disimilaţiunea, sînt *regresive*, adecă sonul cel de'nteiŭ pronunţat sufere influinţa sonuluĭ pronunţat maĭ în urmă: totuşĭ nu sînt rare nicĭ casurile *progresive*, acelea în carĭ prima silabă învinge pe a doua, precum este, de exemplu, în al nostru *Ungur* din *Hungarus*. unde vedem pe *u+a=u+u* [5]. Une-orĭ chiar am-

---

[4] *Glossariu*, p. 77.

[5] E remarcabil că, printr'o asimilaţiune vocalică identică, în dialectul leto-litvan Ungurul se chiamă *Unguris*. Veḑĭ **Bielenstein**, *Die lettische Sprache*, Berlin, 1863, in-8, t. 1, p. 72.

bele fenomene, cel progresiv şi cel regresiv, ne întimpină în unul şi acelaşĭ cuvînt. Asfel din primitivul *akva* în sens de cal, sanscritul अश्व (açva), zendicul *açpa*, litvanul *aşwa*, latinul *equus* etc., s'a născut forma grécă ἴκϜος, care s'a diferenţiat în doă sub-forme: cea clasică ἵππος şi cea dialectică ἴκκος[6], ἵππος provenind din ἴκϜος, ca şi românul *épa* şi sardinesul *ebba* din latinul *equa*, printr'o acomodaţiune şi apoĭ asimilaţiune regresivă: *ikv=ipv=ipp*, ér ἴκκος tot din ἴκϜος printr'o asimilaţiune progresivă: *ikv=ikk*.

Un cas şi maĭ curios este, când atăt trecerea substanţială, precum şi cele treĭ accidente: acomodaţiunea, asimilaţiunea şi disimilaţiunea, tóte acestea se manifestă în formaţiunea unuĭ singur cuvînt. Nu 'mĭ aduc aminte nicĭ un specimen român de asemenea natură; dar v'aş puté da maĭ multe exemple dintr'un dialect spaniol, anume acela din provincia Leon, studiat după monumente vechĭ de cătră Germanul Gessner într'o monografiă publicată la Berlin în 1868 [7]. In acest dialect *l* corespunde adesea luĭ *d*, bună óră din latinul *vidua* (văduva)=*vilva*. *D=l* este o transiţiune organică, comună aprópe tuturor limbilor umane şi pe care la Romanĭ a observase deja nemuritorul Verriŭ. Eĭ bine, din latinul *cubitus* contras în *cub'tus* (cot), Spanioliĭ în genere aŭ făcut *cobdo*, schimbând pe *t* în *d* pentru a 'l acomoda cu *b*, care fiind o labială sonoră, preferă vecinătatea dentaleĭ sonóre *d* în locul dentaleĭ surde *t*; de aci, din *cobdo* născut prin acomodaţiunea progresivă *bt=bd*, dialectul leones a produs **coddo* prin asimilaţiunea regresivă *bd=dd*, şi apoĭ immediat a trecut în *l* pe unul din ceĭ doĭ *d*, căpătând pe *coldo*, fenomen de disimilaţiune: *dd=ld*, dar şi de trecere normală *d=l* tot-o-dată. In acest chip, istoria luĭ *coldo* coprinde:

---

[6] *Etymol. magnum*, ap. **Curtius**, *Griech. Etym.*, ed. 1873, p. 455: ἴκκος σημαίνει τὸν ἵππον.

[7] Ap. **Diez**, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn, 1870, in-8, t. 1, p. 98 nota.

1. acomodaţiunea: *cub'tus*=co*bdo*;
2. asimilaţiunea: co*bdo*=* co*ddo*;
3. disimilaţiunea: co*ddo*=co*ldo*;
4. corespundinţa: co*dd*o=co*l*do.

IV. V'am spus, d-lor, tot ce se póte spune, într'o digresiune de câte-va cuvinte, despre cele treĭ accidente asupra cărora s'a alunecat vorba; dar eŭ-unul nu sîm mulţumit, căcĭ n'am dat încă, pare-mi-se, destulă plasticitate exposiţiunii mele, n'am făcut să reésă pe deplin diferinţa cea radicală între schimbările fonetice substanţiale şi cele accidentale. Tradusă în formulă algebrică, schimbarea substanţială este tot-d'a-una X=X'=X", pe când cele treĭ accidente, avênd tóte în vedere grupurĭ, nu sonurĭ isolate, ne presintă:

Acomodaţiunea regresivă: X+Z=z+Z;
Acomodaţiunea progresivă: X+Z—X+x;
Asimilaţiunea regresivă: X+Z=Z+Z;
Asimilaţiunea progresivă: X+Z=X+X:
Disimilaţiunea regresivă: X+X=y+X;
Disimilaţiunea progresivă: X+X=X+y.

Fie-care sunet a-parte este ca orĭ-ce individ. El, sunetul saŭ individul—tot una, se modifică necontenit pe doă căĭ: 1. prin intima sa natură specifică şi individuală, cu tóte proprietăţile eĭ marĭ şi micĭ, cu tóte idiosincrasiele. particularităţile şi capriciele; 2. prin presiunea lumiĭ exteriore de tot felul, a tuturor elementelor cunoscute în biologiă sub numele de „circumfuse.“ Pentru sunete, ca şi pentru individĭ, aceste necontenite modificărĭ resultă une-orĭ din combinaţiunea ambelor căĭ: fie prin armoniă, când tendinţa internă coincidă cu acţiunea externă; fie prin luptă, când unul din antagonistĭ resistă celuĭ-l'alt, ajungênd apoĭ la un compromis, pe care'l dictéză maĭ mult o parte saŭ alta. In orĭ-ce cas înse, modificaţiunile născute *din întru* se deosebesc esenţialmente de modificaţiunile provocate *din afară*. Din copil, eŭ am devenit bărbat şi peste câţĭ-va anĭ, dacă

mórtea va maĭ avé altă trébă pe aiurĭ înainte de a sosi la mine, voiŭ puté să îmbătrânesc, adecă $X = X' = X''$. Eŭ-bărbat diferă de eŭ-copil şi va diferi tot pe atâta de eŭ-bătrân, dar totuşĭ este „eŭ", aceiaşĭ substanţă, acelaşĭ *an-sich* după expresiunea luĭ Hegel, acelaşĭ conţinut potenţial de *für-sich*, de tóte desvoltările ulteriόre, precum frunḑele şi florile, carĭ nu s'aŭ manifestat încă şi póte nu se vor manifesta nicĭ o dată, sînt coprinse deja în sămînţă. Inse „eŭ", orĭ-ce ar face, trebuĭ să trăéscă cu „nu-eŭ". *X* trebuĭ să vină în contact cu Z. Frigul mĕ împinge a mĕ învĕli în blană de urs saŭ de vulpe, deşi ursul saŭ vulpea, negreşit, sînt cu totul străinĭ substanţeĭ mele. Societatea mĕ silesce a mĕ *acomoda* cu dînsa (X+Z=z+Z) saŭ se *acomodéză* ea cu mine (X+Z=X+x); adesea eŭ mĕ *asimilez* cu totul cerculuĭ ce mĕ 'ncongĭóră (X+Z=Z+Z), orĭ mi'l *asimilez* mie (X+Z=X+X); apoĭ întemplându-se cum-va, cas excepţional, ca buchetul social să aĭbe în abundanţă pe alţĭ întocmaĭ ca mine, unul dintre noĭ va trebui să se schimbe pentru înlăturarea monotonieĭ: se va *disimila*. Tot aşa se petrece în viaţa sonurilor. Şi ele, pe de o parte se modifică *din întru*, când întărindu-se, când slăbind saŭ îmbătrănind, ér pe de alta se plécă exiginţelor *din afară*, se îmbracă după împregĭurărĭ, se acomodéză unele cu altele, se asimiléză, se disimiléză. [8] Abecedarul este o lume întrégă, plină de mişcare în „eŭ" şi între „eŭ" şi „nu-eŭ".

Un *d* printr'o trecere organică devine d'a-dreptul *l*, şi acésta nu numaĭ la Latinĭ în *dingua=lingua*, *consedium=consilium*, 'Οδυσσεύς=*Ulysses*, *dacrima=lacrima*, δαήρ=*levir* (cumnat), *impedimenta=impelimenta* (pedice) etc. [9], dar şi în limbele cele maĭ diverse, bună-óră la Albanesi *fidoĭĕ* (încep) din dialectul gheghic=*filoĭĕ* în dialectul tos-

---

[8] Cf. excelentul studiŭ al luĭ **Steinthal**, *Assimilation und Attraction psychologisch beleuchtet*, în *Sz.*, I, 112 sq., 138.

[9] Alte exemple fórte interesante dă **Aufrecht** în *Kz.*, I, 278; şi **Eschmann** în *Kz.*, XIII, 106.

kic, la Litvanĭ *gaidys* (cocoş)=*gailis* în dialectul letic, la Perso-afganĭ لس (las) din *das* (ḑece), پلار (pelâr) din *pedâr* (tată) etc[10].; înse o labială explosivă ca *b* în *jubeo* nu se póte preface în dentala sibilantă *s* din *jussi*, *b* şi *s* fiind doă sonurĭ de tot etorogene, decăt numaĭ dóră prin acomodaţiunea urmată de asimilaţiune[11]. A admite, ca Priscian, transiţiunea normală a luĭ *b* în *s*, este întocmaĭ ca şi când dv. aţĭ crede că blana de urs saŭ de vulpe, pe care o voiŭ arunca pe umerĭ, a crescut din mine împreună cu mustăţile mele. O asemenea eróre este cu atât maĭ puţin scusabilă unuĭ latinist din epoca luĭ Justinian, cu cât Varrone, cu cincĭ secolĭ maĭ 'nainte, recunoscuse deja fenomenul asimilaţiuniĭ, pe care a numit'o fórte nemerit *adtractio literarum*, „tragerea literelor una cătră alta“, ér filologiĭ grecĭ din Alexandria deosebĭaŭ trecerile fonetice organice, de exemplu între χ şi κ saŭ λ şi ρ, prin termenul tecnic de γράμματα 'αντίστοιχα[12]. Nu maĭ vorbesc despre gramaticiĭ sanscriţĭ, la carĭ tóte accidentele, provenite din întâlnirea sonurilor într'un cuvînt şi chĭar într'o frasă, fuseseră şi maĭ de 'nainte studiate cu o scrupulositate anatomică sub admirabilul nume de संधि (sandhi), „împăcĭuire“, un fel de tractat de alianţă între literele puse în conflict, un tractat de alianţă — negreşit — ca tóte tractatele de alianţă, adecă विकार (vikâra), „vătămarea“ unuia din beligeranţĭ. Inţelegem ca Priscian să nu fi fost în stare de a discerne asimilaţiunea în *bibo* (béŭ) în loc de *pibo*, unde *p* este separat de *b* printr'o vocală, ş'apoĭ ambele aparţin orí-şi-cum la aceiaşı ordine a labialelor explosive[13], asfel că s'ar puté presupune, bine-rĕŭ, trecerea

---

[10] Despre *d*=*l* în dialectele moderne din India, veḑı **Beames**, *op. cit.*, I, 239. — Despre *r* şi *l*=*d* în limbele polinesiane, **W. Humboldt**, *Gesammelte Werke*, t. 7, Berlin, 1854, in-8, p. 404.

[11] Procesul asimilativ în *jubeo jussi* e desbătut de **Bopp**, *Vergleich. Grammatik*, ed. 2, § 100 nota; **Benfey**, *Götting. Gelehrte Anzeigen*, 1869, p. 456 sq.; **Grassmann**, *Kz.*, XI, 19; **Savelsberg**, *Kz.*, XXI, 171; etc.

[12] **Curtius**, *Gr. Etym.*, 47.

[13] Acesta şi alte casurĭ analóge de asimilaţiune, veḑĭ în **Benfey**, *Assimilation von Sylbenanlaute*, în *Or-Oc.*, I, 573-4.

directă a luĭ *pi* în *bi*; a nu întrevedé înse acţiunea asimilatóre regresivă a luĭ *c* asupra luĭ *b* într'un cas atât de pipăit ca *obcurro=occurro*, a stabili o corespundinţă regulată între *b* şi *c* saŭ *b* şi *s*, acésta este un simptom de tristă decadinţă faţă cu avîntul ce 'şĭ luase linguistica în Roma cu mult maĭ 'nainte prin labórea luĭ Varrone şi prin divinaţiunea luĭ Verriŭ!

V. Cunoscênd pe Priscian, nu maĭ avem nevoe de a studia pe alţĭ filologĭ anteriorĭ saŭ posteriorĭ din evul mediŭ, pe Donat, pe Isidor de Sevilia, pe Charisiŭ, pe Diomede etc., toţĭ fiind şi maĭ slabĭ. Unul dintr'înşiĭ, Macrobiŭ, ese ce-va d'asupra celor-l'alţĭ. El scrisese un tractat de morfologiă greco-latină comparativă: „De differentiis et societatibus graeci latinique verbi“, în care ne întimpină alăturarea desininţelor personale în *voco-vocas-vocat* şi καλῶ-καλεῖς-καλεῖ. Dar tóte acestea sînt ca doă-treĭ dubióse scânteĭ, apărênd şi dispărênd dintr'o négră trombă de fum. Ajunge abia a-ĭ menţiona în fugă, aplicându-le cu glóta versul luĭ Dante: „despre eĭ nu se discută, ci privesce-ĭ şi treci înainte“:

. . . . non raggionar di lor,
Ma guarda e passa . . . . .

Dante! Dacă nu'mĭ aduceam aminte acest vers, aş fi uĭtat, póte, că marele cântăreţ al „Comedieĭ Divine“, unul din ómeniĭ ceĭ maĭ învăţaţĭ aĭ timpuluĭ seŭ, elev al aceluĭ enciclopedic Brunetto Latini carele scrisese franţusesce „Tesaurul tuturor cunoscinţelor umane“, a fost şi linguist. Pe când poetul arunca lumina geniuluĭ seŭ peste întunecósa pădure, „selva oscura“, a véculuĭ de mijloc, eruditul compunea un fel de filologiă comparativă, ba încă pe o scară cu mult maĭ vastă decât a luĭ Priscian. Tractatul luĭ Dante „De vulgari eloquentia“, scris pe la 1300, compară dialectele italiane pentru a alege ce-ĭ maĭ bun în tóte, intrând cu acéstă ocasiune în óre-carĭ amănunte despre întregul grup linguistic neo-latin şi — după obiceiul scriitorilor din evul mediŭ de a începe tóte dela Adam şi Eva — ne

oferă în trécăt o cătătură fórte ciudată asupra originiĭ şi filiaţiuniĭ limbelor europee. După cădierea turnuluĭ dela Babel — ḑice Dante — treĭ ginţĭ au năvălit din Asia în Europa, avênd fie-care o limbă deosebită: gintea grécă, gintea latină şi o ginte nordică. Acéstă din urmă este compusă din Angli, Saxonĭ, Slavĭ, Ungurĭ şi Germanĭ. Dialectele lor, tóte născute dintr'o singură limbă comună, s'aŭ desbinat aşa de tare — observă Dante — încât astă-ḑĭ nu maĭ sémĕnă unul cu altul decât prin întrebuinţarea luĭ *ĭo* în sens de afirmaţiune. [14] Prin urmare, fiind-că Unguriĭ ḑic *jó* (bine) şi Germaniĭ *ja* (aşa), Unguriĭ şi Germaniĭ sînt de aceiaşĭ viţă. Dar atuncĭ, de ce óre să nu fie tot din gintea teutonică Tungusiĭ din fundul Sibericĭ, la carĭ „aşa" se ḑice *ja*, întocmaĭ ca la Nemţĭ, ba chiar un dialect tungusic pronunţă *es*, ceĭa-ce sémănă de minune cu englesul *yes*! [15]

Teoria luĭ Dante despre grupul linguistic *ĭo*, atât de comică astă-ḑĭ, se explică prin moda de atuncĭ de a distinge în sfera limbelor romanice pe Francesĭ, pe Provenţali şi pe Italianĭ prin modul lor deosebit de a afirma. Provenţaliĭ ḑicênd pentru „aşa" *oc* din latinul *hoc* (acésta), Francesiĭ — *oïl* din *hoc-illud* (acésta-aceĭa), de unde actualul *oui*, şi Italianiĭ — *si* din *sic* (aşa), de aci limba provenţală se chiăma „langue-d'oc", limba francesă „langue-d'oïl", limba italiană „langue-de-si", după cum şi limba română s'ar fi putut boteza „langue-d'aşa." Insĕ tocmaĭ din diferinţa între provenţalul *oc* şi italianul *si*, deşi Italianiĭ şi Provenţaliĭ sînt tot ce póte fi maĭ de aceiaşĭ tulpină, Dante ar fi trebuit să conchiḑă că asemănarea saŭ neasemănarea între adverbele de afirmaţiune nu probéză câtuşĭ de puţin identitatea saŭ diversitatea de origine a popórelor, încât nicĭ *jó* şi *ja* nu apropiă pe Ungurĭ de Germanĭ, nicĭ *oc* şi *si* nu desbină pe Provenţalĭ de Italianĭ.

---

[14] **D'Ovidio,** *Sul trattato de vulgari eloquentia di Dante,* în **Ascoli,** *Archivio glottologico,* t. 2, p. 81.

[15] **Castrén,** *Grundzüge einer tungusischen Sprachlehre,* Petersburg, 1856, in-8, p. 126.

VI. *C=b* a luĭ Priscian şi *io* al luĭ Dante, maĭ bine decăt orĭ-căte am puté noĭ spune, caracterisă pe filologia comparativă din acel lung interval de somnolinţă intelectuală, pe care Englesiĭ l'aŭ potrivit atăt de expresiv prin epitetul de *dark-ages*: vécurĭ întunecóse. Şi totuşĭ, dacă noĭ am admite pe credinţă o aserţiune ce se repetă mereŭ, trecênd stereotipată din carte în carte şi din gură în gură, tocmaĭ evul mediŭ ar trebui privit ca légăn al linguisticeĭ. In adevĕr, toţĭ ne spun necontenit că nascerea sciinţeĭ comparative a limbilor se datoresce creştinismuluĭ. Iată o frasă sonoră, un non-sens magic, care a reuşit a fermeca pănă şi capetele cele maĭ solide! „Diua Rusaliilor este pentru mine prima ḑi a filologieĭ comparative", — exclamă cu entuziasm unul din ceĭ maĭ marĭ şi ceĭ maĭ iubiţĭ linguistĭ din secolul nostru [16]. Şi de ce óre? Pentru că'n acea ḑi, după ḑisa Evangeliuluĭ, s'aŭ pogorît limbile de foc asupra Apostolilor luĭ Crist, şi „s'aŭ umplut toţĭ de Spirit Sfânt, şi aŭ început a vorbi într'alte limbĭ, precum le da Spiritul a vorbi; „şi petreceaŭ atuncĭ în Ierusalim bărbaţĭ cucernicĭ din tóte „popórele de sub cer, decĭ respăndindu-se vestea şi adunându-se mulţimea, s'a turburat, că-ĭ auḑia fie-care vorbind în limba sa, ér toţĭ se uĭmĭaŭ şi se minunaŭ, ḑicênd „unul cătră altul: aŭ toţĭ acestia ce vorbesc nu sînt Evreĭ? „cum dară ĭĭ auḑim pe fie-care în limba nóstră în care „ne-am născut? Parţiĭ şi Mediĭ şi Elamiţiĭ, şi locuitoriĭ Me„sopotamieĭ, aĭ Iudeeĭ şi aĭ Capadocieĭ, aĭ Pontuluĭ şi „aĭ Asieĭ, aĭ Frigieĭ şi aĭ Pamfilieĭ, aĭ Egiptuluĭ şi aĭ păr„ţilor Libieĭ celeĭ de lăngă Cirina, şi străiniĭ din Roma, „atăt Iudeĭ căt şi proseliţĭ, Criteniĭ şi Arabiĭ, ĭĭ auḑim „vorbind în limbile nóstre măririle luĭ Dumneḑeŭ . . ." [17] Tóte acestea sînt frumóse, amintindu-ne prin bogăţia nomenclatureĭ cântul al doilea din Iliada; însĕ şi maĭ frumósă

---

[16] **Max Müller**, *Lectures*, first series, IV. — Cf. **Baudry**, *De la science du language et de son état actuel*, în *Revue archéologique*, 1864, t. 1, p. 16.

[17] *Faptele apost.*

este realitatea istorică, care ne spune ca întroducerea creştinismuluĭ, dacă n'a împedecat, în orĭ-ce cas n'a ajutat prin nemic, absolutamente prin nemic, mersul treptat al filologieĭ comparative.

Evangeliul a dat nascere, chiar în primiĭ secolĭ, literaturelor teologice siriacă, coptică, arménă, georgiană, etiopicá şi fragmentuluĭ gotic din traducerea biblică a lui Ulfila; însĕ orĭ-care altă religiune într'o ţéra cât de puţin cultă, fie înainte saŭ după Crist, avusese tot-d'a-una acelaşĭ efect de a creá căte o literatură teologică, începênd dela imnurile vedice ale Indieĭ. Acele monumente literare aŭ devenit, cu mult maĭ tărḑiŭ, un material pentru linguistică; dar nu un impuls. Pănă şi caracterul de material le aparţine abia pe a doua şi a treia liniă. Nu prin limbile siriacă, coptică, georgiană şi etiopică, ér prin acea gotică numai în parte, s'a născut în ḑilele nóstre filologia comparativă; ci prin sanscrita, latina şi gréca, carĭ n'aŭ datorit nemic creştinismuluĭ. Se va ḑice, că fără misionarĭ noĭ n'am avé astă-ḑĭ la disposiţiune sutimĭ de limbĭ, maĭ ales a o mulţime de popóre selbatece. Da; însĕ de când óre datéză acéstă literatură poliglotică curat creştină? dela înfiinţarea în Roma a Colegiuluĭ *de Propaganda Fide* de către papa Gregoriŭ XV la 1622, şi maĭ cu sémă dela fundaţiunea în London a primeĭ Societăţĭ Biblice Britanice. *British and Foreign Bible Society,* la 1804. Activitatea acesteia din urmă e ce-va prodigios. Prin stăruinţele eĭ morale şi materiale, cheltuindu-se doă-sute milióne de francĭ, Biblia s'a tradus până acum întrégă în 200 de limbĭ şi dialecte. [18] Traducerile dialectice sînt maĭ cu deosebire preţióse. Ast-fel, graţiă acesteĭ Societăţĭ, noĭ posedăm Biblia în cincĭ dialecte celtice: walesian, gaelic, irlandes, manx şi breton;

---

[18] Veḑĭ darea de sémă dela sfêrşit în broşura: *St. Jean III. 16. Specimens de la traduction de ce passage en un certain nombre des langues et dialectes dans lesquelles la Société Biblique Britannique et Etrangère a imprimé ou mis en circulation les Saintes Ecritures,* Londres, 1872, in-16.

în treĭ dialecte litvane: samogiţian, litvan propriu ḑis şi letic; în cele doă dialecte albanese: gheghic şi toskic; în arména veche şi arména moderna etc. etc. Insĕ nu aci este cestiunea. Să ne 'ntrebâm: ce s'a făcut dela introducerea creştinismuluĭ şi până la 1804, saŭ fię şi 1622? Trebuit'aŭ óre peste o mie cincĭ-sute de anĭ pentru gestaţiunea filologieĭ comparative în pântecele creştinismuluĭ? O asemenea maternitate este maĭ mult decât problematică. Ea întrece până şi nascerea luĭ Wäinämöinen în epopeá finesă Kalevala, unde eroul ese la lumină numaĭ peste şépte saŭ opt secolĭ după zămislire!

VII. Se ḑice că colecţiunile poliglotice de *Tată-nostru* aŭ fost de un mare folos pentru studiul comparativ al limbelor. Până la ce punct acésta este adevĕrat, vé voiŭ spune, d-lor, maĭ departe chiar în lecţiunea de astăḑĭ. Orĭ-cum să fie, iniţiativa unor asemenĭ colecţiunĭ nu s'a luat nicĭ ea de către misionarĭ, ci de un soldat bavares, Johann Shiltberger, carele cel ântêiŭ se pusese a aduna pe *tată-nostru* în limbĭ orientale. Cartea luĭ se începe cu cuvintele: „eŭ „Johann Schiltberger eşiĭ din patria mea, anume din ora-„şul München în Bavaria, atuncĭ când regele unguresc Si-„gismund mersese asupra păgânătăţiĭ, adică dela nascerea „luĭ Crist în anul una mie treĭ-sute noă-ḑecĭ şi patru, de'm-„preună cu un domn numit Leinhart Richartinger; ér din „păgânătate m'am întors în ţéră, dela nascerea luĭ Crist „în anul una mie patru-sute doa-ḑecĭ şi şépte." Relaţiunea sea de călătoriă, saŭ maĭ bine de aventure, debută prin descrierea bătălieĭ dela Nicopole, la care, între ceĭ-l'alţĭ principĭ creştinĭ sub conducerea împĕratuluĭ Sigismund, luase parte contra Turcilor şi eroul român Mircea cel Mare. „Acesta —ḑice Schiltberger— ruga pe Sigismund să dea voiă Românilor a face eĭ primul atac asupra Otomanilor." [19] Împĕratul a preferit a acorda acéstă onóre

[19] *Reisen des Johannes Schiltberger*, ed. Neumann, München, 1858, in-8, p. 52.

aliaţilor Francesĭ, carĭ nu cunosceaŭ tactica turcă, şi bătălia a fost perdută. Bavaresul nostru cădu în mânele Turcilor. Maĭ la urmă, când hanul Temir-lenk învinse pe sultanul Baezid, Schiltberger deveni rob al Tătarilor şi de 'mpreună cu noiĭ seĭ stăpânĭ, pe carĭ îĭ însoţĭa vrênd-nevrênd în tóte invasiunile, visită Asia-mică, Caucasul, Persia. La mergere şi la întórcere, el trecuse prin ţerele române, din carĭ pe Moldova o numesce „Vlachia-mică" şi pe Muntenia „Vlachia-mare". [20] Dintre oraşele nóstre, Schiltberger menţiónéză Argeşul, Tărgoviştea, Akkermanul, Kilia, Sucéva, maĭ ales Brăila, despre care dice că este depositul mărfurilor orientale: „ein statt geheissen übereil, die liegt vff der tunow, da haben die kocken und die galein die koffmanschatz bringen ir niderleg von der heidenschafft". [21] In petrecerea sa de peste treĭ-decĭ de anĭ în orient, Schiltberger audise şi chĭar învăţă maĭ multe limbĭ străine. In posesiunile de atuncĭ ale Turcilor el numĕră doăspre-dece graĭurĭ deosebite, între carĭ şi pe cel român: „walachy sprauch, die heiden heissents yfflach". [22] La finea relaţiuniĭ sale, Schiltberger transcrie, ca modelurĭ despre doă limbĭ maĭ puţin cunoscute în Europa, pe *tată-nostru* armenesce şi tătăresce. Neumann observă cu drept cuvênt că este prima încercare de acéstă natură. [23] Ce pĕcat, că aventuraruluĭ bavarez nu'ĭ venise în cap de a reproduce pe *tată-nostru* şi în limba română din epoca mareluĭ Mircea! Tot ce ne spune el despre străbuniĭ nostri, este că eraŭ fórte bărboşĭ: „vnd lanssent och all samt har und bart wachsen vnd schnidens nymer nüntz ab". [24] Acéstă particularitate etnografică s'ar păré la prima vedere a nu fi fără interes pentru istoria limbeĭ române, căcĭ la noĭ *bărbat* însemnéză în genere pe om matur şi energic, fie el cât de bine

---

[20] Cf. a mea *Istoria critică*, t. I, ed. 2, p. 58.
[21] **Schiltberger**, 92.
[22] *Ibid.*, 135.
[23] *Ib.*, 161 nota.
[24] *Ib.*, 92.

ras. Inse, d-lor, tóte popórele aŭ avut d'o potrivă câte o epocă de bărboşiă care s'a resfrânt până la un punct în limbă. Numaĭ în secolul nostru s'a putut nasce burlesca ideiă a luĭ Toussenel, autorul spiritualeĭ glume întitulate „L'esprit des bêtes", cum-că o naţiune e cu atât maĭ puternică cu cât e maĭ puţin bărbósă. Spaniolesce *barbado* vrea să ḑică om. In latinitatea mediă *barbatus* era sinonim cu *princeps.*[25] Acelaşĭ înţeles de onóre a conservat cuvîntul *barba* în unele dialecte italiane.[26] La Retoromaniĭ din Elveţia idiotismul: *quei ei inna barba* (acesta'ĭ o barbă) are înţeles de: este voĭnic.[27] Insişĭ Romaniĭ ceĭ vechĭ, atât de caracteristicĭ în urmă prin feţele lor netede şi lucióse, nu avusese bărbierĭ până la secolul al cincilea după Romul, ba şi atuncĭ aŭ trebuit să şi-ĭ aducă tocmaĭ din Asia![28]

VIII. Cel ântêiŭ dicţionar, cea ântèiă gramatică de limbĭ orientale, nicĭ acestea nu s'au făcut de cătră un misionar, ci de un neguţitor Italian, din acea epocă când Genova şi Veneţia, dómne comerciale ale Măriĭ-negre, aveaŭ trebuinţă, vînḑênd şi cumpĕrând, de a se înţelege în vorbă cu diferite popóre pontice. Este aşa numitul „Alphabetum persicum, comanicum et latinum", scris la 1303 şi care, dăruit la 1362 de nemuritorul Petrarca biblioteceĭ din Veneţia, a fost desmormîntat de acolo şi publicat de Klaproth abia la 1828. El se împarte în 42 rubrice. Primele treĭ coprind: „nomina et verba ordine alphabetico, adverbia et adjectiva", oferindu-ne asfel un mic schelet gramatical, din care noĭ aflăm, bună óră că la Comanĭ „tu" se declina:

Nom. *sen,*
Gen. *sennig* etc.

adecă curat turcesce:

---

[25] **Du Cange,** *Gloss. mediae latinitatis,* ed. Carpent., I, 589.
[26] **Diez.** *Etymologisches Wörterbuch,* Bonn, 1862, in-8, t. 2, p. 9.
[27] **Carisch,** *Wörterbuch der rhaetoromanischen Sprache.* Chur, 1848, in-32, p. 18.
[28] **Varro,** *De re rust.*, II. 11.

Nom. سن (sen)

Gen. سنینگ (sening) etc.

Urméză apoĭ 39 rubrice de nomenclatură: „nomina quae ad Deum pertinent, elementa, constitutiones corporis, tempus“ şi altele, încheiându-se vocabularul prin numile arborilor, erburilor, férelor, vermilor, păserilor şi grânelor, carĭ tóte probéză érăşĭ caracterul eminamente turc al limbeĭ comanice. [29] Dacă insist, d-lor, asupra acestuĭ fapt, causa este că Comaniĭ în curs de doĭ seculĭ, între 1100—1300, aŭ stăpânit câmpia danubiană a Românieĭ, menţionaţĭ adesea în fântâne contimpurane, maĭ ales de cătră cronicariĭ bizantinĭ, slavĭ şi germanĭ. [30] Graţiă preţiosuluĭ manual de limba comanică, descoperit de Klaproth, trebuĭ să sperăm că, cel puţin de aci încolo, istoriciĭ noştri nu se vor maĭ apuca, după exemplul luĭ Şincaĭ şi al luĭ Petru Maior, de a ne asigura că sub numele de Comanĭ se înţelegeaŭ Româniĭ! Până la un punct, o asemenea aserţiune nu era scusabilă nicĭ chiar în trecut, căcĭ numile proprie comanice, conservate în cronice din evul mediu, sînt tóte turce, precum: *Boluş* (pradă), *Tugorkan* (născător), *Boniak* (betrân), *Kobiak* (câne) etc., întrebuinţate până astădĭ, de asemenea ca porecle, la diferite popóre de viţă turcă. [31] Explicaţiunea numilor proprie presintă înse tot-d'a-una un teren plin de curse, pe care, în privinţa turcismuluĭ Comanilor, l'a netedit într'un mod definitiv, punênd cestiunea maĭ pe sus de orĭ-ce controversă, numaĭ descoperirea luĭ Klaproth.

IX. Sîm fericit, d-lor, că primul *tată-nostru* şi primul *vocabular* oriental sînt nu numaĭ instructive pentru istoria filo-

---

[29] *Vocabulaire latin, persan et coman*, în **Klaproth,** *Mémoires relatifs a l'Asie*, Paris, 1828, in-8, t. 3, p. 113—256.— Cf. **Rössler,** *Romänische Studien*, p. 352 356.

[30] *Chronik der Komaner*, în **Schlözer,** *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Göttingen, 1795, in-8, p. 482—504.

[31] **Berezin,** *Naşestvie Mongolov na Rossiïu* în *Zurnal Ministerstva Narodnago Prosvieşceniia*, t. 79, p. 823 sq.

logieĭ comparative în genere, dar încă, precum aţĭ vĕḑut, s'aŭ născut anume în nesce condiţiunĭ fórte interesante pentru Românĭ. După cum un neguţitor italian scrisese cea ântêiă încercare gramatico-lexicală de limbĭ orientale, tot aşa un alt neguţitor italian, nu un misionar, făcuse înainte de toţĭ, sînt acum treĭ secolĭ, o genială comparaţiune între sanscrita şi graiurile europee. A fost Florentinul Filippo Sassetti, carele petrecuse în India între 1583—1588, scriind de acolo despre analogia în numĭ şi maĭ ales în numeraţiune între limbele italice şi limba sacră a brahmanilor: „et ha la lingua d'oggi molte cose comuni con quella, nella „quale son molti de'nostri nomi e particularmente de nu„meri, il 6, 7, 8 e 9 (*şaş*—*sex*, *saptan*—*septem*, *aştan* = *octo*, „*navan* *novem*), Dio (*deva*—*deus*), serpe (*sarpa*—*serpens*) et „altri assai“.[32] Repet dară încă o dată, influinţa creştinismuluĭ asupra mersuluĭ linguisticeĭ este o pură ilusiune. Ḑicênd acésta, n'aş dori ca d-v., printr'un salt mental provocat de filosofia la modă, să vĕ închipuiţĭ că aş fi materialist. Nu, d-lor. Lumea se împarte în cunoscibil şi necunoscibil, „knowable“ şi „unknowable“, după sublima clasificaţiune a luĭ Herbert Spencer. In orĭ-ce sferă ne-am încerca noĭ a străbate până la marginea lucrurilor, dăm peste *necunoscibil*. Necunoscibil uleste sorgintea, părintele, creatorul cunoscibiluluĭ. Eŭ ador pe acest creator. Îl ador fără a raţiona, căcĭ despre necunoscibil nu se raţionéză. O asemenea adoraţiune, când este împărtăşită de mulţĭ într'un mod analog, trebuĭ să se manifeste printr'o formă, care singură, presintând o expresiune precisă în loc de un simţimînt confus, mănţine unitatea credinţeĭ. Din tóte formele religióse. creştinismul este cea maĭ perfectă, Punênd Evangelinl faţă 'n faţă cu Veda, cu cărţile luĭ Moïse saŭ ale luĭ

[31] **Sassetti,** *Lettere*, Firenze, 1855, p. 415, apud **Benfey,** *Gesch. d. Sprach wiss.*, 222.

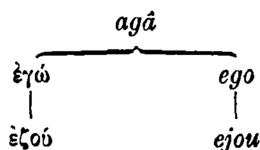
Khung-fu-tseŭ, cu Al-Koranul, — superioritatea doctrineĭ creştine e necontestabilă. Dar să nu'ĭ atribuim ceĭa-ce nu'ĭ aparţine. Pentru filologia comparativă, creştinismul dacă a a făcut ce-va, a făcut un reŭ. „Ceia-ce a împedecat mult „timp progresele linguisticeĭ — dice Max Müller — a fost „convicţiunea că limba ebraică este limba primitivă a uma-„nităţiĭ şi că, prin urmare, originea tuturor celor-l'alte limbĭ „trebuĭ căutată la Ebreĭ". [33]

X. Considerând pe toţĭ ómeniĭ ca fraţĭ, creştinismul a lărgit cercul filologieĭ comparative, permiţîndu-ĭ a deveni poliglotică, în loc de bilinguică după cum fusese la Romanĭ: înse un cerc viţios, fie el căt de mare, nu póte fi maĭ bun decăt un cerc corect, fie el căt de îngust. Inchipuiţi-vĕ, d-lor, o singură statuă, pe un Jupiter. bună óră. Vine o furtună, sgudue, restórnă şi spulberă monumentul. Doă fragmente cad împreună maĭ departe. Trece un călător, culege aceste doă fragmente şi, fără a vedé pe cele-l'alte, îşĭ bate capul a ghici, într'un mod aproximativ. totalitatea din care ele făceaŭ parte. Îĭ va fi greŭ, dar nu peste putinţa, dacă fragmentele sînt importante. Acésta este filologia bilinguică a anticităţiĭ. Limbele grécă şi latină, doă fărăme fórte semnificative din unitatea primitivă ario-europeă, puteaŭ să procure prin comparaţiune, asupra natureĭ întreguluĭ primordial, o ideă destul de probabilă. Să vĕ închipuiţĭ acuma, de exemplu, grupul luĭ Laocoon, despre care maĭ dĕ-ună-dĭ v'a vorbit, cu nesce culorĭ atăt de viĭ, d. Odobescu în cursul d-sale de Archeologiă: un om, doĭ copiĭ şi doĭ şerpĭ. Iarăşĭ vine o furtună. şi sfăramă grupul. De astă dată călătorul găsesce maĭ multe fragmente: unul de om, unul de copil. unul de şérpe. Puté-va el óre să reconstitue, fie căt de rudimentar, natura grupuluĭ sdrobit? Nicĭ o dată, căcĭ sînt

[33] *Lectures*, 1 series, IV.

nesce fragmente — eterogene. Acésta este filologia comparativă poliglotică ebraizantă.

Nu mě voiŭ pronunţa de pe acum, d-lor, dacă familia aşa numită semitică, adecă limbele ebraică, arabă, etiopică, siriacă, chaldaică, asiro-babilonică şi'n parte vechĭa egipténă, a derivat saŭ nu din aceiaşĭ tulpină primordială cu Arioeuropeiĭ. Acéstă cestiune o voiŭ desbate altă dată. Ceia-ce voesc a constata astădĭ, este numaĭ că, chĭar dacă s'ar admite o asemenea origine comună, ea ar constitui între Semiţĭ şi Arioeuropeĭ o relaţiune de fraternitate, nicĭ decum de filiaţiune. Şi fraternitate de când? din acea epocă în care nu existaŭ încă nicĭ popórele semitice, nicĭ popórele arioeuropee posterióre, ci numaĭ un singur popor semitic şi un singur popor arioeuropeŭ, ambele netrunchĭate în diferitele lor ramure. Prin urmare, o comparaţiune seriósă se póte face numaĭ între un prototip pan-semitic şi între un prototip pan-arioeuropeŭ, nu între nesce ἐπίγονοι, între copiĭ născuţĭ cu mult maĭ tărdiŭ. A trage o vorbă germană dintr'o vorbă ebraică, este maĭ cĭudat decăt dacă ar deriva cineva pe franco-picardul *ejou* (eŭ) din ἐζού (eŭ) în dialectul greco-tzaconic. *Ejou* vine din latinul *ego*, ér ἐζού din elenicul ἐγώ. *Ego* şi ἐγώ s'aŭ născut la rândul lor dintr'un prototip greco-italic *agâ*. Genealogia dară este:



Cu alte cuvinte, *ejou* şi ἐζού, deşi sémĕnă atăt de bine până şi prin cele doă sibilante sonóre *j* şi *z*, totuşĭ sînt abia verĭ, nu tată şi fiŭ. Cu căt maĭ depărtată şi maĭ complexă de o sută de orĭ cată să fie — dacă este — înrudirea între Semiţĭ şi Arioeuropeĭ. Prin căte nenumerate transiţiunĭ de son saŭ de sens a trebuit să se strecóre un prototip semito-arioeuropeŭ până să ajungă, din tréptă în tréptă, la

Ebreĭ pe' de o parte şi la Germanĭ pe de alta! Căte năluciri fonetice de felul picarduluĭ *j* = ţzaconicul ζ nu aştéptă într'o asemenea încercare până şi pe linguistul cel mai circonspect din ḑilele nóstre, pe un Ewald saŭ pe un Ascoli! Vĕ puteţĭ dară închipui, ca ce fel de resultate puteaŭ să dobăndéscă pe acéstă cale filologiĭ ceĭ maĭ de'nainte, atuncĭ când torturaŭ tóte limbele, tóte fără excepţiune, pentru a le reduce pe tóte la limba presupusă ebraică a luĭ Adam, şi acésta numaĭ şi numaĭ printr'un abus de ortodoxiă! Imĭ ajunge a vĕ spune că Guichard, autorul fórte erudit al uneĭ cărţĭ publicate la Paris în 1606 sub titlul de „L'harmonie étymologique des langues", susţine că limbele europee nu sînt decat — ĭertaţi'mĭ expresiunea — *dandanaŭa* limbeĭ ebraice, astfel că unul şi acelaşĭ cuvînt va fi grecesc citindu-l cineva dela stânga la drépta, şi devine ebraic pe dată ce'l vom rosti în direcţiunea opusă dela drépta la stânga, „ce „qui n'est point difficile à croire — ḑice Guichard — si „nous considérons que les Hebrieux escrivent de la droite „à la senestre, et les Grecs et autres de la senestre à la „droite."[33] Ca să vedeţĭ într'un mod maĭ palpabil comismul aceşteĭ teorie, s'o aplicaţĭ cătră limba română. Ebraesce גַּב (gab) însemnéză bóltă; citiţĭ cuvîntul dandanatec, şi veţĭ avé pe al nostru *bag*. Glume de acéstă natură, ĭată în fond tótă filologia comparativă din şcóla ebraizantă! Ceĭ maĭ marĭ linguiştĭ din seculiĭ XVI şi XVII, ómeniĭ ceĭ maĭ savanţĭ. toţĭ aŭ trebuit să trécă, maĭ mult saŭ maĭ puţin, pe sub aceste furcĭ caudine. Aceĭ ce cuteḑaŭ să proteste atuncĭ contra ebraismuluĭ, n'o făceaŭ nicĭ eĭ decăt dintr'un patriotism reŭ înţeles, nu prin sciinţă şi pentru sciinţă, căḑênd la răndul lor în alte teorie şi maĭ extravagante, bună óră aceia de a deriva pe însăşĭ ebraica din diferite limbĭ de tot moderne. Scandinavul Rudbeck pretindea că 'n paradis se vordĭa svedesce, pe când Ungurul Otrokocsi revendica

[33] **Max Müller,** *Lectures*, 1 series, IV. — **Benfey,** *Gesch. d. Sprachw.*, 32.

acéstă onóre pentru limba maghiară. [34] Un Harsdorffer, ce-va maĭ modest, se mulţumĭa a ḑice că limba germană este fiia înteiŭ-născută a limbeĭ ebraice: „lingua Germanica prima non est ut Hebraea, sed primogenita ejus filia.“ [35]

XI. Am spus, d-lor, că scóla linguistică ebraizantă s'a format print'un abus de ortodoxiă. In adevĕr, Sânta Scriptură nu ne spune nicăirĭ despre unitatea primitivă de orígine a tuturor limbilor. Din contra, legenda turnuluĭ Babel ne arată tóte popórele căpĕtând fel de fel de graiurĭ diverse, ne'nţelegibile unul pentru altul. De aceia însişĭ Ebreiĭ, maĭ interĕsaţĭ şi maĭ competinţĭ în interpretaţiunea Biblieĭ, tăgăduiaŭ une-orĭ înrudirea chĭar între limbile semitice. Asfel Abu-Ibrahîm, filolog ebreŭ din secolul IX, într'un tractat întitulat „Comparaţiunea“, atribuĭa numaĭ influinţeĭ climaterice asemĕnarea între limbele ebraică, siriacă şi arabă, ér asemĕnările între ebraica şi latina, le credea datorite unuĭ pur azard. [36] Acest scepticism, orĭ-cât de exagerat, era totuşĭ preferabil teorieĭ ebraizante a linguistilor creştinĭ, căcĭ înlăturând orĭ-ce confusiune, el lăsa cel puţin deschisă calea cercetărilor ulterióre. Deşi istoria filologieĭ comparative semitice nu ne preocupă în acest curs, consacrat exclusivamente limbilor ario-europee, totuşĭ nu mĕ pot opri, d-lor, profitând de ocasiune, de a vĕ cita cuvintele fórte remarcabile ale unuĭ scriitor ebreŭ din secolul XIII despre originea limbeĭ în genere, anume ale luĭ Levi-ben-Gerson. El ḑice: „Este învederat că limba nu vine din natură, căcĭ „décă ea ar fi naturală omuluĭ, precum este renchezitul „pentru cal saŭ sberătul pentru asin, atuncĭ ar urma una „din doă: saŭ că genul uman ar fi despărţit în atâtea speciĭ „diverse pre câte sînt limbĭ, orĭ că limbele ar varia după

[34] Cf. **Pott,** *Etymol. Forsch., Wurzeln,* 90.

[35] *Dissertationes ex occasione sylloges orationum dominicarum,* Amstelodami, 1715, in-4, p. 16.

[36] **Munk,** *Notice sur Abou'l-Walid Merwan Ibn-Djana'h,* in *Journal Asiatique,* 1850, juillet, p. 26.

„varietatea climelor.“ Levi-ben-Gerson conchide dară, că limbile sînt un product al voinţei umane.[37] Acéstă argumentaţiune, scrisă sînt acum şése secoli în mijlocul întunerecului din evul mediŭ, este aceiaşĭ pe care o găsim în opusculul mareluĭ Grimm despre originea limbeĭ.[38]

O consecinţă necesară a şcóleĭ ebraizante a fost superficializarea linguistilor, căcĭ lucrurile eterogene pot fi amalgamate numaĭ atuncĭ când le judecă cine-va după simpla aparinţă, ér deprinderea de a judeca după simpla aparinţă, ca orĭ-ce deprindere, devine a doua natură. Un matematic, a căruia inţeleginţă e dedată cu ecuaţiunea rigurósă A=A, o caută pretutindenĭ, în politică, în filosofiă, în viaţa practică, uitând că ea nu există decât în abstracţiune. Celebrul geometru engles John Wallis (1616-1703), despre care putem vorbi cu atât maĭ mult în acest curs, cu cât — fie ḑis în parentesĭ — el scrisese cea ântăiă operá despre formaţiunea fisiologică a sunetelor limbeĭ umane: *tractatus grammatico-physicus de loquela,* susţinea că sufletul nu merge în raiŭ decât în liniă perpendiculară, fiind cea maĭ scurtă. Un matematic e d e p r i n s a judeca asfel! Órĭ-ce comparaţiune între o vorbă ebraică şi o vorbă ario-europeă nu se putea face decât pe calea cea maĭ superficială, adecă pe basa asemenăriĭ actuale între ambele, fără a reduce maĭ ântêiŭ pe fie-care din ceĭ doĭ terminĭ puşĭ în alăturare la forma luĭ cea maĭ veche. Ebraicul שֵׁשׁ (şeş) însemnéză şése; decĭ românul *şése* vine din ebraicul *şeş*; écă întréga operaţiune, în loc de a urca pe românul *şése* la latinul *sex*, carele érăşĭ, prin alăturare cu doricul Fεξ[38], se urcá la greco-italicul *sveks.* Superficialitatea fiind impusă prin însaşĭ

---

[37] Veḑĭ pasagiul intreg in **Bédarride,** *Les Jufsi en France, en Italie et en Espagne,* Paris, 1867, in-8, p. 524.

[38] **Grimm,** *Ueber den Ursprung der Sprache,* Berlin, 1852, in-8, p. 16 sq. — *Cf.* **Hobbes,** ap. **Benfey,** *Gesch. d. Sprachw.,* 283.

[38] **Ahrens,** *De dialecto dorica,* Gottingae, 1843, in-8, p. 43.

natura lucrurilor într'o comparațiune semito-arioeuropeă, devenise pentru linguiștĭ o deprindere în orĭ-ce altă comparațiune, unde ea nu este impusă prin însășĭ natura lucrurilor. Grațiă acesteĭ superficialitățĭ așa ḑicênd naturalisate, fonologia saŭ doctrina sonurilor a remas neclintită pe acea tréptă de scădere unde o lăsase Priscian. Un Gerhard Voss, cel maĭ mare latinist din secolul XVII, nu ne sfiea cât de puțin de a preface pe *m* în *s*, pe *r* în *g*, pe *t* în *v!*[40] Un Juliŭ Scaliger, o altă somitate linguistică, compunea pe latinul *ordo* (ordine) din doă vorbe grece: ὅρος (hotar) și subjonctivul δῶ din δίδωμι (daŭ), fără să'ĭ fi trecut prin minte că *do* în or*do*-ord*in*is este acelașĭ sufix *don*, pe care'l găsim în dulce*do*-dulce*din*is (dulcéță) saŭ în cupi*do*-cupi*din*is (lacomiă).[41] Asemenı derivațiunĭ mergeaŭ une-orĭ până la culmea ridicoluluĭ. Un Italian, Antonio Carafulla, devenise famos prin răpeḑiciunea cu care deslega orĭ-ce dificultățĭ etimologice. Dacă'l întreba cine-va: de unde vine *girandola* (rótă de foc)? el respundea pe loc: din *gira* (se întórce) + *arde* (arde) + *dondola* (légănă). De unde vine *bombarda* (mașină de aruncat bómbe)? — din *rimbomba* (resună) + *arde* + *da*!...[42] Despre morfologiă saŭ doctrina formelor gramaticale nicĭ nu maĭ vorbesc, fiind absolutamente imposibilă fără desvoltarea simultană și chiar prealabilă a fonologieĭ. Acéstă superficialitate, propagându-se și consolidându-se din ce în ce maĭ mult, se întindea une-orĭ până și asupra datelor linguistice celor maĭ generale. Să vĕ daŭ vr'o doă exemple.

XIII Am aci de'naintea mea o carte fórte curiósă, care vĕ póte oferi cea maĭ plastică noțiune atât despre starea normală a filologieĭ comparative în seciliĭ XVI și XVII, precum și despre opiniunea linguistilor occidentalĭ de pe atuncĭ în privința limbeĭ române. Cartea este tipărită la Iverdun în Elveția la 1619. in-4, avênd 30 pagine de

---

[40] Curtius, *Griech. Etym.* [4]. 9.

[41] Cf. Corssen, *Kritische Beiträge*, Leipzig, 1863, in-8, p. 108.

[42] Varchi, *L'Hercolano dialogo delle lingue*, Vinetia, 1580, in-4, p. 126.

introducţiune şi 1030 de text. Este o a doua ediţiune. Pe cea de'ntêiŭ, n'o cunosc. Autorul se chíamă Claude Duret, dându'şĭ titlul de „président à Moulins". Frontispiciul sună în următorul mod: „Thresor de l'histoire des langues de „cest univers, contenant les origines, beautez, perfections, „decadences, mutations, changemens, conversions et ruines „des langues hebraique, chananeenne, samaritaine, chal-„daique, syriaque, egyptienne, penique, arabique, sarrasine, „turquesque, persane, tartaresque, africaine, moresque, ethio-„pienne, nubienne, abyssine, grecque, armenienne, serviane, „esclavone, georgianne, iacobite, cophtite, hetrurienne, latine, „italienne, cathalane, hespagnole, alemande, bohemienne, „hongroise, polonoise, prussienne, pomeranienne, lithuanienne, „*walachienne*, livonienne, russienne, moschovitique etc." [43] Peste 1000 pagine şi un asemenea titlu — nu e lucru de glumă! Despre limba română, étă ce ne spune Duret pe paginele 842-844: „Nicolas Chalcondile livre 2 de son „histoire des Turcs tient que le language des Valaques semble „de prime face que c'est presque une mesme chose avec „celuy des Italiens, mais il est si corrompu, et se treuve „finablement tant de difference de l'un à l'autre que mal-„aysement se pourroient-ils entr'entendre. Comme cela se „soit peu faire qu'eux usants presque du mesme parler, de „mesmes moeurs et forme de vivre que les Italiens, soyent „aller prendre pied en ces marches là, ie ne l'ay point en-„cor entendu, et si n'ay trouvé personne qui m'en sceut „rendre assez bon conte." [54] Duret conchide de aci, cumcă

---

[48] „Tesaurul istorieĭ limbilor din acéstă lume, cuprinḑênd originile, frumseţile, „perfecţiunile, scăderile, schimbările, conversiunile şi ruinele limbilor ebraică, „cananeană, samaritană, chaldaică, siriacă, egipténă, punică, arabă, saraţină, turcă, „persiană, tatara, africană, maură, etiopică, nubiană, abisină, grécă, arménă, serbă, „slavonă, georgiană, jacobită, coptă, etruscă, latină, italiană, catalană, spaniolă, „germană, boemă, ungară, polonă, prusiană, pomeranică, litvană, *română*, livo-„nică, rusa, moscovită etc."

[44] „Nicolae Chalcocondylas în cartea II din a sa istoria a Turcilor susţine că „limba Românilor se pare la prima vedere ca şi când ar fi acelaşĭ lucru cu limba „Italianilor, dar este aşa de coruptă şi'n fine se află atâta deosebire între ambele

Românii sînt nesce vagabondĭ, „gens ramassez de divers endroits“, carĭ nu merită de a figura în cartea sa.

XIV. Un alt exemplu este şi maĭ original. La 1715 Englesul Chamberlayn a publicat pe *tată-nostru* în peste o sută de limbĭ. Intre altele, figuréză şi cel românesc în doă exemplare. Inainte de a le reproduce pe ambele, sîm sigur, d-lor, că nu vĕ veţĭ supĕra dacă — de vreme ce uïtase a o face Schiltberger — vĕ voiŭ comunica maĭ ăntêiŭ pe *tată-nostru* după cele maĭ vechĭ ediţiunĭ române. Iată'l după evangeliarul diaconuluĭ Coresi, tipărit între 1580-1581 :

Tatâl nostru ce eşti în ceri sfinţéscâse numele tăŭ, să vie înpărâţiea ta, fie voea ta cumŭ în ceri aşa şi pre pământu, pita noastrâ săţiósă dăne noao astăzi, şi iartâ noao greşalele noastre, cumŭ ertămŭ şi noi greşiţilor noştri, şi nu ne duce în năpaste, ce ne izbâvéşte pre noi de hitlénul, că a ta e înpărâţia şi putérea şi slava în vecie aminŭ. [44]

Cu căţĭ-va anı maĭ în urmă, marele logofĕt moldovenesc Luca Stroicĭ, cel maĭ învĕţat Român din secolul XVI, a transcris pe *tată-nostru* cu litere latine, anume ca o probă cumcă limba nóstră „e limba italiană cea veche“ [45], dându'l apoĭ la 1593 istoricului polon Stanislav Sarnicki, carele l'a şi publicat în 1597. Iată'l reprodus întocmaĭ :

Parintele nostru ce iesti in ceriu, swincaskese numele teu: se vie inperecia ta, se fie voia ta, komu ie in ceru assa ssi pre pemintu. Penia noastre secioase de noai astedei. Ssi iarte noae detoriile noastre, cum ssi noi lesem detorniczilor nosstri. Si nu aducze pre noi in ispite, ce ne mentuiaste de fitlanul. Ke ie a ta inperecia ssi putara ssi cinstia in veczij vecilor, Amen. [46]

»încăt cu greŭ s'ar puté înţelege uniĭ cu alţiĭ. In ce mod se va fi întêmplat ca »Româniĭ, avênd aprópe acelaşĭ graiŭ, aceleaşĭ obicee şi datine cu Italianiĭ, au »nemerit tocmaĭ în regiunile de acolo, acésta eŭ nu sciŭ de loc şi n'am aflat încă »pe nimenĭ care să mĭ-o pótă explica cum se cade«.

[44]) Ap. Cipariu, *Chrestomatia*, I, 43.

[45]) Vedĭ opuscolul meŭ : *Luca Stroici*, Bucurescĭ, 1864, in-32 p. 37 sq.

[46]) **Sarnicki,** *Statuta y Metrica Przywilejow Koronnych*, Cracovia. 1597, in-8, p. 1223. Acéstă rarisimă carte se află in Biblioteca Ossoliniană din Lemberg.

Desfigurat deja în Stroicĭ prin şovăire între ortografia italiană şi ortografia polonă, *tată-nostru* românesc se scălciază cu deseverşire în gramatică şi'n lexică, fără a maĭ vorbi despre ortografiă, în copiele făcute de către străinĭ. Astfel la 1688 noĭ îl găsim într'o carte germană în următórea caricatură:

Tatal nostru, *cineresti* in ceriu.
Sfin*cinschase* numelle teu.
Sevie imparacia ta.
Sust fie voja ta, cum in ceriu, asa *su* pre *pomontu*.
Puine noa de tote zilelle de ne *noho* astazi.
Su ne jerta gresale*lla* nostre, com *su* noi jertam a gresitilor nostri.
Su nu ne duce pre noi in kale de ispi*tra*.
Su ne mentuiaste pre noi de reu.

Ămin. [47]

Faţă cu asemenĭ monstruosităţĭ. comise nu într'o limbă selbatecă din Africa saŭ America, ci într'un dialect europeŭ de viţă romanică. vine cuĭ-va a se îndoi în genere despre utilitatea linguistică a colecţiunilor de *tată-nostru*! Cum să te întemeiezĭ pe ele? Prin ce să deosebescĭ pe bine de reŭ? In ce mod să le controlezĭ? Cum să tragĭ din ele conclusiunĭ sciinţifice? [48] Să vedeţĭ însĕ ce se întîmplă cu Chamberlayn. V'am spus că el a făcut oraţiuniĭ dominicale în limba română onórea de a o publica în doă exemplare. anume pe pagina 77. Iată-le reproduse întocmaĭ:

---

[47] **Happel**, *Thesaurus exoticorum oder eine mit ausländischen Raritäten und Geschichten wohlversehene Schatz-Kammer*, Hamburg, 1688, in-f., p. 192 în descrierea Ungarieĭ.

[48] In urma aceşteĭ lecţiunĭ, am dat peste o colecţiune publicata nu maĭ departe decăt maĭ an în London sub titlu de: *Oraison dominicale en cent langues différentes compilée par* S. **Apostolides**, care prin erorĭ întrece până şi pe Happel. Vedĭ acolo la pag. 74 „Moldavian“ şi la pag. 88 „Romano-moldavian.“ Cel înteiŭ se incepe prin: „Tatul nostru Kare jeste ntscherjul...“

WALACHICE.

Tatul nostru csinye jesh in cseruj.
Szvinczie sze numelye tuo.
Sze vii Imparaczia ta.
Fii voja ta cum in cserui, asha shi pe pamuntul.
Punye nostru de tote zilelye da noi asztesz.
Jarta greshalelye nostre cum shi noi jartam a greshitilor nostri.
Shi nu ducs pe noi inka la iszpitira.
Shi mentujeshte pe noi de roo.
Amin.

ALITER.

Parintye nostru csela cse jesh in cseri.
Svenczie sze numelye tuo.
Vii Imparaczia ta.
Facse sze voja ta cum in cseri asha shi pe pamuntul.
Punye nostru csaszecsio da noo asztesz.
Shi lasza noo datorilye nostre cum shi noi leszam datornicsilor nostri,
Shi nu ducs pe noi la ispitira.
Shi mentujeste pe noi de hitlyanul.
Amin.

Să avem buna voință de a presupune că *„punye nostru csaszecsio* (!)“ este fórte bine și că, după acești admirabilĭ doĭ specimenĭ, un linguist ar fi putut să capete o ideă corectă despre natura fonologică și morfologică a limbeĭ române. Colecțiunea luĭ Chamberlayn, cea maĭ completă și cea maĭ perfectă până atuncĭ, executată prin concursul tuturor somităților filologice englese și continentale din acea epocă, nu se mărginesce aci. Pe pagina 47, intre *tată-nostru* în doă dialecte celtice, „britannice veteri stylo“ și „hibernice“, ne întimpină orațiunea dominicală într'un al treilea dialect de asemenea celtic, anume din provincia englesă Wales, Étă'l:

WALLICE

Pœrinthele nostru cela ce esti en cheri.
Svintzas cœse numele teu.
Vie enperetziœ ta.
Facœse voe ta, cum en tzer ase si pre pœmentu.
Pœne noastre tza sœtzioace dœ noaœ astezi.
Si lase noaœ datorii le nostre, cum si noi se lœsœm datoruitzilor nostri.
Si nu dutze preno i la ispitire.
Tze ne mentueste prenoi de viclianul.
Amin.

Acest exemplar. cu mult maĭ românesc decât cele doă româneseĭ de maĭ sus, ba chiar sĕmĕnând fórte mult cu exemplarul luĭ Luca Stroicĭ, este — mirabile dictu! — într'un dialect celtic din Anglia. Pe la finea secoluluĭ trecut, un naturalist ungur, Samuil Köleseri, carele scrisese o monografiă despre Oltenia şi sciea bine românesce, citesce cartea luĭ Chamberlayn şi găsesce pe acest miraculos *tată-nostru*. Pe dată el trimite o epistolă către medicul engles Woodward, comunicându'ĭ, nu fără sfială, marea descoperire că Româniĭ dela Dunăre şi Celţiĭ din Wales vorbesc una şi aceiaşĭ limbă. De aci istoricul Engel, pe la începutul secoluluĭ nostru, dă din întêmplare peste epistola lul Köleseri, şi se pronunţă cu gravitate că Celţiĭ din Wales pot fi o coloniă romană! [48] A confunda doă capete extreme ale Europeĭ, a sări dela Marea-négră la Marea irlandesă, şi tóte acestea numaĭ din causa uneĭ asemenărĭ nominale între *Wallach* şi *Wales*, este una din cele nenumerate probe despre seriositatea linguisticeĭ chĭar în ajunul secoluluĭ XIX.

V'am spus, d-lor, în lecţiunea precedinte (pag. 51), că între cele doă perióde în istoria filologieĭ comparative, periodul empiric şi periodul sciinţific, se observă „un moment „de transiţiune, de luptă, când ideile sciinţifice încep deja a

[48] Ap. Engel, *Geschichte der Walachey*, 66—7.

„se mişca, dar încă nemic positiv“. Treĭ ómenĭ de geniŭ semnaléză acéstă crisă: Germanul Leibnitz, Italianul Vico şi Francesul Fréret. Îĭ reserv pentru lecţiunea viitóre, grăbindu-mĕ totuşĭ a'ĭ menţiona chĭar astăḑĭ, pentru a nu vĕ lăsa sub impresiunea tristuluĭ spectacol, pe care am fost dator a'l desfăşura de'naintea d-v. într'o obositóre panoramă, a uneĭ agitaţiunĭ atăt de sterpe în curs de atăţĭa secolĭ.

LECŢIUNEA IV.

PERIODUL EMPIRIC

ENRIC ETIENNE.

I. Lipsa filologieĭ comparative nu implică pe a filologieĭ propriŭ ḑise. Diferinţa între filologia propriŭ ḑisă a luĭ Enric Etienne şi a contimporanilor seĭ. »Tesaurul limbeĭ grece« şi opiniunea luĭ Benfey despre acéstă operă. — II. Familia Etienne: Robert, Paul, Carol, Florenţia. Autorul »tesauruluĭ« móre în spital! »Tractatul despre conformitatea limbeĭ francese cu gréca.« Deşi lăudat de Max Müller, dar este óre serios? — III. Trifurcaţiunea filologieĭ comparative: genealogică, mesologică şi antropologică. Istoria cuvintelor *tată*, *părinte*, *băbacă*, *babă*, *unchiu* şi *tombatera*. *Papa* şi »a tot bunul *pater*«. — IV. Confusiunea între cele treĭ sfere. Sintaxa póte fi numaĭ genealogică şi antropologică. Care din ele preocupa pe Enric Etienne? Periodul empiric nu se putea rădica pănă la concepţiunea uneĭ sintaxe antropologice. — V. Filologia comparativă genealogică urmăresce legăturele immediate între limbĭ. Legătura orizontală şi legătura verticală. Care din doă e cea maĭ importantă? Pedecele în studiul genealogic al limbilor. — VI. Fie-care limbă are nu părinte, ci părinţĭ. Nu toţĭ fraţiĭ meĭ sînt fraţĭ cu fraţiĭ meĭ. Genealogia limbistică e tot aşa de complicată ca şi a indiviḑilor. Predomnirea unuĭ singur element părintesc. — VII. Şi în arborele genealogic al limbilor se găsesce căte un *N*. Cum se înlocuesce o asemenea lacună? Limbile »representante«. Elementul dacic al limbeĭ române. Incă o-dată cuvîntul *doïna*. — VIII. Controversa despre vorba zendică *mûraka̦*. Bretonul *melc'hueden*. Românul *melc*. O etimologiă a d-luĭ Pontbriant. Rolul metateseĭ între accidentele fonetice. Limba română singură légă forma persică de forma celtică, restabilind cuvîntul ario-europeŭ *mîlaka* din radicala *mîl*. — IX. Importanţa limbilor »representante«, dar şi nesufiinţa lor. — X. Recapitulaţiunea despre filologia comparativă genealogică. Aplicaţiunea resultatelor dobăndite cătră sintaxă. Desvoltarea organică: din sintesă spre analisă. Accidente sintactice: asimilaţiunea, disimilaţiunea, propaginaţiunea etc. Treĭ accidente sintactice într'un singur pasagiŭ din Pravila luĭ Vasile Lupul. Precumpănirea metateseĭ în sintaxă. Sintaxa comparativă genealogică este de o cam dată *pium desiderium*. Cum dară o făcea Enric Etienne? — XI. Comparaţiunea sintaxeĭ române cu sintaxa germană şi cu sintaxa

limbeĭ bari. Sintaxa francesă într'o limbă monosilabică indo-chinesă. Articlul definitiv român în centrul Africeĭ. Hotarul între sintaxa comparativă genealogică şi sintaxa comparativă antropologică. Insemnătatea acesteĭ din urmă, dar — lucrarea luĭ Enric Etienne nu e seriósă. — XII. Intre Enric Etienne şi contimporaniĭ seĭ o diferinţă de — 1, — 2, — 3... Filologia comparativă a luĭ Périon. Indreptarea nu putea veni dela linguiştĭ: Leibnitz — matematic, Fréret — archeolog, Vico — filosof.

خورشید که نور دیدهٔ آفاق است

تا بنده نشد پیش تو تابندهٔ نشد

Insuşĭ sórele, care este ochĭul ceruluĭ, pe căt timp n'a început a te servi, nu luminéză încă.

Rubâ'î.

Domnilor,

I. In lecţiunea trecută am urmărit filologia comparativă în evul mediŭ şi la aşa numita şcólă ebraizantă. Evul mediŭ nu nĭ-a dat maĭ nemic. La ebraizanţĭ, din contra, am găsit multe, multe înse nu prin fond, ci numaĭ prin cătăţimea şi aspectul volumelor, nesce grandióse in-folio şi in-quatro, uĭtate astăḑĭ pe rafturile de jos ale bibliotecelor, unde ele merită pe deplin de a fi lăsate să se bucure de un etern repaos. Nemic de tot saŭ nemic bun, étă resultatul sciinţeĭ comparative a limbelor pănă pe la anul 1700. Dar să ne ferim, d-lor, de a pré-generalisa acéstă sentinţă. S'o restrîngem într'un cerc bine definit. Dacă este vorba nu de filologia comparativă, ci de material pentru acéstă sciinţă: cercetărĭ critice asupra diverselor literature antice, tractate pentru studiul practic saŭ teoretic al feluritelor limbĭ isolate, adunare de documente grafice din diferite epoce etc. etc., maĭ pe scurt, dacă este vorba de lucrărĭ filologice propriŭ ḑise — şi dv. sciţĭ deja deosebirea ce există între filologia propriŭ ḑisă şi filologia comparativă — atuncĭ cestiunea se schimbă. In loc de a rîde de extravaganţele unuĭ Carafulla, în loc de a plânge retăcirile unuĭ Scaliger, cată să ne închinâm cu veneraţiune de'naintea unuĭ Enric Etienne, „Henry Estienne“ saŭ „Henricus Stephanus“, precum se scriea el după ortografia francesă şi moda latinofilă din secolul XVI.

Am ales înadins, dintre o sută de numĭ nu maĭ puţin ilustre, pe acest corifeŭ al vecheĭ eruditiunĭ francese, căcĭ ceia-ce a produs Enric Etienne a fost mare nu numaĭ pentru timpul în care a trăit, ci remâne fără păreche chiar în ḑilele nóstre. Mulţĭ dintre contimpuraniĭ seĭ se pot asemĕna cu acele rîuleţe carĭ se revérsă de o dată peste nivelul ce le încungióră şi se întrec un moment cu cele maĭ gigantice fluvie, dar peste puţin scad şi — ne maĭ băgate în sémă — reîntră umilite în albia lor naturală. Aşa a fost, de exemplu, famosul Saumaise, latinisat în „Salmasius“ (1588—1658), pe care, după ce se retrăsese în Olanda pentru a profesa acolo maĭ în libertate protestantismul, cardinaliĭ Richelieu şi Mazarini îl rugaŭ a se 'ntórce în Franţa, regina Cristina îl poftĭa în Sveḑia, regele Carol II Stuart îl chema în Anglia, ér academia din Leyden declara cu emfasă că: a fi fără dînsul, este a fi fără sóre! Din cele 80 de tractate filologice, archeologice, medicale, istorice, juridice şi teologice ale luĭ Saumaise — el scriea despre tóte — maĭ circulă óre măcar unul singur? Nu... Enric Etienne, din contra, este un rîŭ egal tot-d'a-una. El se străcóră liniştit, în curs de vécurĭ, pe un pat destul de vast pentru a nu avé nevoe de o sgomotósă inundaţiune. Folositor astăḑĭ ca şi erĭ, mâĭnĭ ca şi astăḑĭ, el devine chĭar din ce în ce maĭ util, fiind-că progresul general, perfecţionând mijlócele de exploataţiune, permite a'l utilisa din ce în ce maĭ bine.

Cap-d'opera luĭ Enric Etienne, întitulată cu drept cuvînt „Tesaurul limbeĭ grece“, căcĭ este, în adevĕr, tot ce avem maĭ complet pe terenul lexicografieĭ eline, publicată de 'nteiŭ la 1572, sînt acum treĭ sute de anĭ, a fost reprodusă de doă orĭ în secolul nostru şi se va maĭ reproduce. Nu e nicĭ un erudit în orĭ-ce ramură, istoric, filosof, teolog, naturalist, poet, pentru care limba elină să nu fie aprópe o necesitate; şi cu atât maĭ mult este ea o necesitate pentru filologia comparativă, cedênd numaĭ sanscriteĭ sub raportul anticităţiĭ, dar întrecênd'o prin avuţia şi varietatea literatureĭ. Iată de ce, vistierul cel maĭ bogat al grecităţiĭ, cartea luĭ Enric Etienne träesce şi va

trăi încă mulţĭ anĭ. Ĭ-o promite de pe acum profesorul Benfey, care nu s'a putut stăpâni de a nu 'ĭ consacra un pasagĭu plin de entuziasm, deşi în genere nu întră în planul seŭ, scriind istoria linguisticeĭ numaĭ în Germania, de a se opri asupra producţiunilor sciinţeĭ francese[1].

II. Regret, d-lor, că natura acestuĭ curs nu 'mĭ îngădue de a vĕ presinta într'o panoramă biografică întrégа familiă Etienne.[2] Graţiă aceluĭ fenomen de *adaptaţiune ereditară*, adecă sporirea din ném în ném prin exerciţiŭ succesiv a uneĭ aptitudinĭ transmise printr'un şir de generaţiunĭ din tată în fiŭ — fenomen asupra căruĭ aŭ revĕrsat atâtă lumină observaţiunile luĭ Darwin şi'n puterea căruia, ni se spune, un meseriaş posedă chĭar din zămislire o mână maĭ largă, maĭ robustă, maĭ aptă la muncă[3] — eĭ bine, toţĭ Etienniĭ se născeaŭ tipografĭ şi filologĭ. Robert Etienne, tatăl luĭ Enric, întrecea în artă pe toţĭ tipografiĭ din epoca sa şi, afară de nesce admirabile ediţiunĭ a Biblieĭ, a luĭ Dionisiŭ de Alicarnas, a luĭ Dione Casiŭ etc., ne-a lăsat un mare dicţionar latin (1534) şi un altul latino-frances (1543). Paul Etienne, fiul luĭ Enric, s'a distins nu maĭ puţin ca editor de scriitorĭ clasicĭ, maĭ ales poeţĭ şi oratorĭ. Unchĭul luĭ Enric, Carol Etienne, a publicat un dicţionar istoric, fórte remarcabil pentru acel timp. O fiă a luĭ Enric, Florenţia Etienne, şĭ-a arătat gustul pentru filologiă până şi prin alegerea bărbatuluĭ, însoţindu-se cu unul dintre eruditiĭ ceĭ maĭ cunoscuţĭ din secolul XVI, Elveţianul Casaubon (1559—1614). Dar cel maĭ ilustru în acéstă familiă a fost însuşĭ Enric Etienne, cel maĭ ilustru şi... cel maĭ nenorocit tot-o-dată.

---

[1] **Benfey**, *Gesch. d. Sprachw.*, 216: »ein Werk in Anlage und Ausführung so »grossartig, ein Zeugniss von so grossen und vielfältigen Gaben des Geistes und Cha- »rakters, dass es bis auf den heutigen Tag noch nicht seines Gleichen erhalten hat, »noch immer die eigentliche Grundlage alles lexicalischen Wissens auf dem Gebiete »der griechischen Sprache bildet, und durch seine beiden neuen Bearbeitungen (Lon- »don 1816—1826, Paris 1836—1865) wohl noch viele Jahre bilden wird.»

[2] Cf. **Renouard**, *Annales de l'imprimerie des Etiennes*, Paris, 1838, in-8.

[3] **Darwin**, *La descendance de l'homme*, Paris, 1872, in-8, t. 1, p. 125. — Cf. **Littré**, *La science*, 277, 363, 491.

Sciţĭ, d-lór, în ce mod prescurtarea cărţiĭ luĭ Verriŭ de către Fest a făcut să se pérḑă cel maĭ preţios monument de filologiă comparativă din anticitate, devenind din ce în ce maĭ necăutat. Ceva analog s'a întîmplat luĭ Enric Etienne. Opera sa era nu numaĭ pré-voluminósă, dar şi pré-sciinţifică. Uĭtând că meritul cel maĭ simţit, folosul cel maĭ general, cel maĭ direct al orĭ-căruĭ vocabular este de a puté fi consultat la moment, fără a te face să colindezĭ dela Ana la Caiafa, Enric Etienne a pus tóte cuvintele nu după iniţialele lor, ci sub verburile de unde le derivă, astfel că nu e chip de a găsi vorba ce te interesă, dacă nu'ĭ cunoscĭ maĭ ăntăiŭ originea. Ca sciinţă, nemic maĭ corect; ca us, nemic maĭ supĕrăcios.[4] Profitând de acest defect — defect din punctul de vedere al mulţimiĭ vulgare de cititorĭ către pungele cărora se adresa Enric Etienne — un ucenic al seŭ, Johann Scapula, German de origine, a scos pe furiş în Elveţia la 1579 o prescurtare practică de pe „tesaurul limbeĭ grece". Maĭ eftenă şi maĭ comodă, acéstă plagiatură a oprit vînḑarea originaluluĭ, deşi — din fericire pentru posteritate — mulţumită sporniculuĭ tipar, el nu se maĭ putea perde, precum se perdeaŭ rarele copie manuscripte din vechime. După doĭ-spre-ḑece anĭ de muncă pentru a explica nu maĭ puţin de 150,000 cuvinte eline[5] şi după ce 'şĭ depusese tótă averea în publicarea colosaleĭ opere, Enric Etienne s'a veḑut de o dată ruinat şi — teribilă antitesă — autorul unui tesaur a murit de miseriă într'un spital!

Pe lângă cele-l'alte lucrărĭ ale sale de o importanţă secundară, marele elenist frances a scris o carte căriĭa nu i se póte refusa un loc nu numaĭ în literatura filologică propriă, ci chĭar în rubrica filologieĭ comparative. Max Müller o laudă mult; eram să ḑic: pré-mult[6]. Este un tractat despre conformitatea limbeĭ francese cu limba elină. Iată titlul întreg, lung ca tóte titlurile din secolul XVI: „Traicté de la

[4] Cf. observaţiunea luĭ **A. W. Schlegel**, *Indische Bibliothek*, Bonn, 1823, in-8, t. I, p. 333.

[5] După calculul luĭ **Korais**, ap. **Pott**, *Etymol. Forsch.*, ² Wurzeln, 77.

[6] *Lectures;* first series, IV.

„conformité du langage françois avec le grec, divisé en trois „livres, dont les deux premiers traictent des manieres de par- „ler conformes; le troisième contient plusieurs mots françois, „les uns pris du grec entièrement, les autres en partie, c'est „à dire, en ayant retenu quelsques lettres par lesquelles on „peut remarquer leur étymologie: avec une préface remon- „strant quelque partie du desordre et abus qui se commet „aujourdhuy en l'usage de la langue françoise; en ce traicté „sont descouverts quelsques secrets tant de la langue grecque „que de la françoise; duquel l'auteur et imprimeur est Henry „Estienne“ etc.[7] Din acest titlu se vede deja că sarcina ce a luat asupră'şĭ autorul este maĭ cu sémă sintaxa, căriĭa el consacră primele doă din cele treĭ cărţĭ. Dar fie sintaxă saŭ o altă parte a gramaticeĭ, era óre lucru serios de a compara într'un mod direct o limbă romanică, un dialect de formaţiune secundară saŭ chĭar terţiară, cu antica limbă elină? Nu este acésta ca şi cum ar voi nescine să asemeneze pe un copil cu un bĕtrân, pe când între amĕndoĭ nu există nicĭ măcar o înrudire de aprópe, care să ne autorize a bănui în fiŭ saŭ nepot trăsurile caracteristice ale tatăluĭ saŭ moşuluĭ? Aci mi se deschide, d-lor, o întrebare fórte gravă, asupra căriĭa eram dator a vĕ lumina din capul loculuĭ, căcĭ ea este implicată la tot pasul în sciinţa ce ne preocupă şi dela justa'ĭ apreţiare atărnă soliditatea conclusiunilor ce am tras saŭ vom trage.

III. Filologia comparativă îmbrăţişéză treĭ marĭ sfere, fie-care în deosebĭ saŭ pe câte-trele împreună: sfera *genealogică*, când se studiază în filiaţiune limbile uneĭ singure ginţĭ, ramure saŭ familie linguistice, adecă limba în privinţa unuĭ

[7] „Tractat despre conformitatea limbeĭ francese cu gréca, împărţit în treĭ „cărţĭ, din carĭ primele doă tractéză despre conformitatea sintactică, a treia con- „ţine maĭ multe vorbe francese, unele împrumutate din gréca pe de'ntregul, altele „în parte, adecă asfel că după unele litere conservate se maĭ póte recunósce etimo- „logia, cu o prefaţă arătând óre-care desordine şi abus ce se comite în usul limbeĭ „francese; în acest tractat sînt descoperite o sémă de secrete atât ale limbeĭ grece „precum şi ale franceseĭ; al căruĭ autor şi tipograf este Enric Etienne“ etc.

ném: *γένος*; sfera *mesologică* — termen noŭ, întrodus de câtva timp în medicină pentru a indica complexul condiţiunilor exteriόre ce lucréză asupra unuĭ popor aşeḑat într'un óre-care mijloc: μέσος — când se urmăresc împrumuturile dintr'o limbă în alta; în fine, sfera *antropologică*, când limbile se pun faţă'n faţă, pentru a afla din alăturarea lor ceia-ce'ĭ comun umanităţiĭ întregĭ, ceia-ce constituă graiul uman în genere, ceia-ce caracterisă nu pe o naţiune saŭ pe o viţă, ci pe om: *ἄνθρωπος*[8]. Teoriele false, câte s'aŭ emis în trecut şi — să nu ne măgulim nicĭ noĭ ăştiĭa din secolul XIX de a fi nefalibilĭ — se maĭ emit încă din când în când în filologia comparativă, maĭ tóte izvoresc din confusiunea între aceste treĭ sfere, pe carĭ cată să nu le perdem nicĭ o dată din vedere, cu atât maĭ mult că ele se împleticesc una cu alta, se încrucişéză, se sustrag uneĭ observaţiunĭ încete şi ne împing la precipitaţiune, asemenea acelor terenurĭ lunecóse, unde te oprescĭ nu acolo unde vreĭ, ci acolo unde te împedecĭ. Ca să fiŭ bine înţeles, recurg la exemple.

Cuvîntul nostru *tată*... étă încă o probă de latinitatea Românilor! exclamă uniĭ, fiindcă şi lătinesce părintele se putea ḑice *tata* saŭ — ceĭa-ce este tot una — *atta*. Se maĭ adaug că Spanioliĭ de asemenea numesc pe tată *taita*, pe frate *tato* şi pe soră — *tata*; în dialectele italice moderne se regăsesce cu acelaşĭ sens *tata* şi *atta*; în limba reto-romană din Elveţia *tat* însemnéză pe bunic şi *tata* pe bunică etc.[9] Dar tóte acestea dovedesc ele óre latinismul luĭ *tată?* Nu. La veciniĭ nostri Slavĭ tatăl se chiamă *tata*, al căruia sinonim maĭ întrebuinţat *oteţ*, rusesce *ateţ*, serbesce *otaţ*, nu este érăşĭ

---

[8] **Pott**, *Die Kennzeichen der Sprachverwandtschaft*, în *Z. d. d. m. G.*, IX, 429, admite o subdivisiune care în fond nu diferă de a nóstră: »I. generelle Aehnlichkeiten: »*a*, allgemein-menschlicher Art, *b*, im physiologischen Typus ohne eig. verwandt»schaftliche Beziehung; II. spezielle, und zwar: *a*, ererbte, *b*, erborgte.«—Clasa generală a luĭ Pott corespunde pe deplin cu cea *antropologică*, ér clasa specială cuprinde pe cele *genealogică* şi *mesologică*, pe carĭ noĭ înse preferim a le separa, diferind cu totul una de alta.

[9] **Diez**, *Etymol. Wörterb.* [3], I, 405.

decăt un deminutiv din prototipul *ata* saŭ *at;* la Elinĭ *τεττα* şi *ἄττα*; la vechiĭ Germanĭ *toto* şi *atto*; în dialectele celtice *tat* şi *aite;* la Albanesĭ *tata* şi *at*; în sanscrita तात (tâta) etc. De aci să urmeze óre că vorba ar fi genealogică, înse nu pentru Latinĭ în specià, ci pentru toţĭ Ario-europeiĭ? Nicĭ decum. Nu vĕ vorbesc, d-lor, despre Semiţĭ şi Turanĭ, la carĭ silabele *tat* şi *at* ne apar cu acelaşĭ sens de paternitate, dar în privinţa cărora somităţile linguistice de astădĭ bănuesc din ce în ce maĭ mult o înrudire primordială cu familia ario-europeă. Voiŭ alerga la némurile cele maĭ eterogene. Chinesesce tatăl se dice *a-to;* în limba japonesă — *toto.* La triburile negritene din Africa vom da la Congo peste *tata* şi la Bongo peste *tati.* In America găsiţĭ pretutindenĭ pe „tata“: la Eschimoşĭ — *atata,* la Mexicanĭ — *tatli,* în limbile moxă şi sapibocană — *tata.* Oraţiunea dominicală la selbateciĭ Poconchĭ se începe cu cuvintele; *ca-tat,* dintre carĭ *ca* însemnéză „nostru“ şi *tat* — *„tată“.* Şi romănesce alăturĭ cu *tată* exista în vechime forma *tat,* conservată în deminutivul *tăt-u-că,* în numile proprie *Tat-ul, Tat-in* etc., de carĭ ne isbim mereŭ în crisóve şi'n nomenclatura topografică. Maĭ credeţĭ óre în latinismul luĭ *tata*? El nu e latin, dar nicĭ ario-europeŭ, ci aparţine omeniriĭ întregĭ. Româniĭ l'aŭ adus din Roma; fie! nu există nicĭ o probă contrară; este înse tot aşa de posibil, érăşi fără probă contrară, ca eĭ să'l fi căpătat dela Dacı; tot aşa de posibil, ca să'l fi împrumutat dela Slavĭ saŭ dela alt cineva. Chĭar în centrul Africeĭ saŭ pe la capătul lumiĭ noue, străbuniĭ noştri ar fi putut avé pe *tată,* fără totuşĭ a purta în vine o singură picătură de sânge latin! Este o vorbă antropologică.

Exprimênd aceiaşĭ ideiă, e genealogic pentru Românĭ cuvîntul *părinte*, italianesce şi portugesesce *parente*, franţusesce şi catalanesce *parent,* spaniolesce *pariente,* în dialectul vallon *parein* etc., tóte din latinul *parente* -, „parens vulgo pater aut mater“ după Verriŭ, dela verbul *parere* saŭ *parîre* — a nasce, adecă literalmente „născător“. Prin radicala

par, sanscritul ऋ (pṛ), a căriĭa semnificaţiune fundamentală este a împle, de unde apoĭ a nutri şi a susţine, latinul *parent-* e încuscrit cu tóte limbele ario-europee. De asemenea ario-europeŭ este sufixul participial —*nt*—, carele şi la Grecĭ formézĕ din radicala τεκ (τίκτω) pe τεκόντες — părinţĭ. Prin aplicaţiunea ideeĭ de „născător" către tată şi mamă, *părinte* e şi maĭ comun, căcĭ nu la Latinĭ saŭ la Grecĭ, ci la orĭ-ce popor din lume părinţĭ sînt aceia ce nasc pe copiĭ. Aşa dară în *părinte* tóte părţile constitutive, son, formă, sens, dacă le luâm pe fie-care în deosebĭ, nu sînt latine; este înse latin şi numaĭ latin complexul tuturora, căcĭ numaĭ Latinul din radicala *par* a tras un verb cu înţeles de a nasce, din care verb, prin intermediul unuĭ participiŭ activ,[10] a eşit un substantiv cu accepţiunea de „părinte." Nu e latin *par*, nu e latin —*nt*—, nu e latin sensul cutare saŭ cutare, dar este eminamente latin *părinte* ca resultat al uneĭ seriĭ determinate de combinaţiunĭ între tóte aceste elemente. *Părinte* e atât de latin, încât chiar dacă nu s'ar afla în monumentele literare ale Romeĭ, totuşĭ ne-ar fi uşor prin singura limbă română de a'l reconstrui cu o perfectă siguranţă. In adevĕr, noĭ am ḑice: precum *dinte* vine din „dens", *minte* din „mens", *linte* din „lens", *ferbinte* din „fervens", în acelaşĭ mod *părinte* trebuĭ să derive dintr'un prototip latin perdut: „parens". Prin urmare, orĭ-unde în lume ne-ar întimpina vorba *părinte*, ea nu póte fi decât latină, fie prin moştenire, fie prin împrumut direct saŭ indirect. Prin moştenire o aŭ Româniĭ. Dela Francesĭ, prin împrumut indirect din latina, o aŭ Englesiĭ în *parent*. Albanesiĭ, naţionalitate mixtă traco-latină ca şi Româniĭ, înse cu marea preponderinţă a tracismuluĭ, aŭ putut să priméscă şi eĭ prin moştenire pe latinul „parente-", devenit la dînşiĭ *părint*[11] prin suprimerea vocaleĭ finale, pe care eĭ aŭ supres'o de asemenea în *ment* din „mente-" şi'n *ghănt* din „gente-".

---

[10] Cf. **Schleicher**, *Compendium* ³, § 229, 292.

[11] Diversele forme ale acestuĭ cuvînt în dialectele albanese veḑĭ în **Miklosich**, *Die romanischen Elemente im Albanischen*, Wien, 1871, in-4, p. 47.

Am spus că pentru Albanesĭ *părint* póte fi moştenit din latina. S'o afirm — nu cuteḑ, fiindcă vecinătatea Epiruluĭ cu Italia pe de o parte, caracterul moral şi religios al cuvîntuluĭ pe de alta, admit aci posibilitatea unuĭ împrumut posterior prin influinţa propagandeĭ creştine occidentale. Pentru Românĭ înse, puşĭ în nesce condiţiunĭ teritoriale şi culturale cu totul diferite şi avênd o limbă în care latinitatea predomnesce în modul cel maĭ decisiv peste orĭ-ce alt ingredient, *părinte* este o necontestabilă moştenire din Roma.

Aşa dară *tată* e antropologic, *părinte*—genealogic. Ca exemplu mesologic, avem provincialismul moldovenesc *băbacă:*

Când *băbaca* la nenécă
Vre un mic favor cerea,
Nenéca cu bucuriă
Dorinţa îĭ împliniă, etc.[12]

In maĭ multe dialecte italice tatăl se ḑice *baba*. Asfel frasa din parabola fiuluĭ perdut: „*tată*, dă-mĭ partea mea din avere", se traduce în dialectul elveţian al Grisonilor: „*bap*, dam la mè pärt da roba...," în dialectul brescian rustic: „*bubà*, dam la part dela sostanza che m'toca...", în dialectul romaniol ravennat: „*bab*, dasim la mi pärt ch'a m'tocca", în dialectul monferrin dela Castellazzo Gamondio: „*bapa*, démi ra part d'titt cul ch'a m'tucca..." etc.[13] Chĭar în italiana clasică se întrebuinţéză *bàbbo*. Pe de altă parte înse, tot *baba* se chiamă tatăl la popórele cele maĭ eterogene: nu numaĭ în unele dialecte germane, unde *baba* figuréză alăturĭ cu *täte*, *aatj* şi *oti*[14], dar bună óră în limbile africane biafadă, otă, carehară, camucă, bidsogă şi altele, precum şi la uniĭ selbatecĭ din America şi din Australia.[15] Cu tóte acestea, pentru Românĭ *băbacă* nu este nicĭ genealogic, nicĭ antropologic, ci eminamente mesologic, împrumutat dela vecinĭ într'un timp

[12] **Negruzzi**, *Scrierile*, ed. Socec, III, 25.
[13] **Biondelli**, *Saggio sui dialetti gallo-italici*, Milano, 1853, in-8, passim.
[14] **Marsh**, *Lectures on the english language*, New-York, 1862, in-8, p. 379.
[15] **Buschmann**, *Ueber den Naturlaut*, Berlin, 1852, in-4, passim.

fórte modern. In cărţile nóstre cele vechĭ *băbacă* nu se găsesce nicăirĭ; în literatura poporană — de asemenea; dialectele muntenesc şi ardelén nu 'l cunosc, şi nicĭ chĭar în Moldova nu 'l întrebuinţéză ţeraniĭ, ci numaĭ burgesia, care l'a luat în epoca fanariotică, sub influinţa modeĭ de atuncĭ, dela suzeranii Turcĭ, întroducênd'o în limbă de'mpreună cu *babalîc*. Turcesce بابا (bâbâ) este tată, بابالق (bâbâlîq)—paternitate. Sufixul deminutival *ca* s'a adaus la noĭ cătră turcul *babà* prin analogiă cu *nené-că, taĭ-că, maĭ-că, neĭ-că, bădi-că* etc. Dintre Slavĭ aŭ pe *babo* în sens de tată numaĭ Serbiĭ şi Bulgariĭ, dar nicĭ dînşiĭ pretutindenĭ, ci maĭ ales în districte expuse d'a-dreptul influinţeĭ turce. De aceiaşĭ proveninţă este *βάβα* în limba neo-grécă şi *babà* la Albanesĭ, carĭ ĭ-aŭ conservat intactă — o particularitate fórte remarcabilă — până şi desininţa curat turcă a acusativuluĭ plural, ḑicênd la îmmulţit *babalarî*, turcesce بابالری (bâbâlarî), întocmaĭ precum la noĭ, dar numaĭ în stil satiric, un bătrăn de principie retrograde se ḑice *tombatera*, din acusativul singular neo-grec *τὸν πατέρα* (pe tată). E curios că în unele dialecte ario-europee ale Indieĭ, de exemplu în sindhî, tatăl de asemenea se chĭamă *bâbo*, deşi nemic analog nu există în sanscrita şi'n cele-l'alte limbĭ înrudite, ceia-ce face cu drept cuvînt pe profesorul Trumpp dela München de a bănui şi aci o origine turcă, ar fi trebuit să ḑică maĭ corect turanică.[16] Orĭ-cum înse ar fi pe aĭurĭ, cât se atinge în speciă de peninsula balcanică, la Albanesĭ, la Serbĭ, la Bulgarĭ şi la Românĭ, *băbacă, babò, babà* în accepţiune de tată, este cel maĭ netăgăduit împrumut dela Turcĭ: o vorbă mesologică.

Înse afară de masculinul *băbacă*, luat dela Osmanlâĭ în sens de tată, noĭ maĭ avem pe femininul *babă* cu înţeles de o bătrână, propriamente mamă saŭ bunică. Prin originea lor primordială antropologică, *băbacă* şi *babă* sînt unul şi acelaşĭ termin, însemnând pe părinte în genere, fie părinte-bărbat,

---

[16] **Trumpp**, *Die Stammbildung des Sindhî*, în *Z. d. d. m. G.*, XVI, 132: „viele Worte fremden Ursprungs, wie *bâbo*, Vater, türk. *baba*."

fie părinte-femeiă.[17] Pentru Românĭ înse *babă*, ca şi *băbacă*, nu este o vorbă antropologică, ci mesologică, Precum pe *băbacă* noĭ îl datorim Turcilor, tot aşa, ce-va maĭ de-mult şi într'un mod maĭ general, pe *baba* nĭ-aŭ dat'o Slaviĭ, carĭ singurĭ în tóte dialectele lor o posedă cu aceiaşĭ semnificaţiune precisă de femeiă bĕtrână, de unde şi Greciĭ din evul mediŭ se par a fi împrumutat pe *βαβὰ*—bunică. Asfel doă curente cu totul diferite, unul turanic prin Otomanĭ, altul ario-europeŭ prin Slavĭ, nĭ-aŭ înzestrat cu doă vorbe egalmente mesologice pentru noĭ: *băbacă* şi *babă*, carĭ înse ambele derivă din acelaşĭ prototip antropologic: duplicarea silabeĭ *ba*, după cum şi *tata* nu este decât duplicarea silabeĭ *ta*, *mama* duplicarea silabeĭ *ma* etc., pretutindenĭ procesul copilăresc al umanităţiĭ primitive de a desemna pe părinţĭ prin silabele cele maĭ uşóre de pronunţat, maĭ adesea duplicate.

Dar étă, d-lor, ceva fórte curios! Alăturĭ cu ceĭ doĭ termenĭ mesologicĭ: turcul *băbacă* şi slavica *babă*, limba română maĭ are din aceiaşĭ tulpină antropologică „baba“ o vorbă moştenită d'a-dreptul din latina, care este pentru noĭ tot ce póte fi maĭ genealogic. Latinul *avus* (bunic) implică o formă colaterală *vavus*, întocmaĭ ca *ata* pe *tata*. In adevĕr, alăturĭ cu *bab* noĭ găsim pe *ab* în limbele cele maĭ diverse, precum la Bornu, la Banyun, la Wadai şi la Soa în Africa, de ąci în dialectele dravidice din India, apoĭ semiticul *ab* de unde creştinismul a adus pe „abbate“, în limba samoiedică din Siberia *ava* — tată şi *âvi'o* — unchĭu [18] etc. etc. Deminutivul din *avus* este *avunculus*. Din acest *avunculus*, Provenţaliĭ aŭ făcut *avoncle*, Franceşiĭ *oncle*, Româniĭ *unch'u*, în care radicalul *v* a dispărut cu deseverşire, conservându-se numaĭ lunga composiţiune sufixală curat latină *u-n-cu-lu-*, combinată din

[17] Cf. între altele pe **Lubbock**, *Les origines de la civilisation*, Paris, 1873, in-8, p. 422.

[18] **Castrén**, *Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen*, Petersburg, 1855, in-8, p. 205. — Latinul *avunculus*, trecut în limbele neo-latine in „unchĭu“, probéză că *avus* însemna şi el propriamente pe „tată“, nu pe bunic, de unde fratele tatăluĭ *avunculus*, adecă „tată maĭ mic“.

sufixul *u* al luĭ „av-u-s“, dintr'un *n* intercalat după analogia luĭ *homunculus*, şi din doă sufixurĭ deminutivale îngemĕnate *cu* şi *lu* [19]. La prima vedere, cine óre şĭ-ar închipui că *unchĭu* póte să vină din aceiaşĭ sorginte primordială cu *băbacă* saŭ cu *babă*! Şi totuşĭ din aceste treĭ cuvinte atăt de înrudite, carĭ se întălnesc în limba română, numaĭ unul ne este de baştină, pe când cele-l'alte doă sînt nesce veneticĭ din direcţiunĭ opuse.

Ḑicênd „veneticĭ“, cată să mĕ explic. Turcul *băbacă* şi slavica *babă* sînt străine pentru noĭ nu din causa proveninţeĭ lor din limbĭ cu totul eterogene. Orĭ-ce element împrumutat, fie dela fraţĭ, fie dela consăngenĭ, fie dela alte némurĭ, e de o potrivă mesologic, de óră-ce este de o potrivă î m p r u m u t a t. Gallomania a întrodus la Românĭ de cătva timp pe *papà*. Deşi Francesiĭ sînt cu noĭ din aceiaşĭ tulpină romanică, totuşĭ francesul *papà*, sub raportul sciinţific, face parte dintr'o singură clasă cu turcul *băbacă*. Latinomania s'a încercat maĭ deună-ḑĭ de a ne înzestra cu latinul *patre*, pe care nemuritorul Heliade, negreşit în ultimiĭ seĭ anĭ, îl scriea chĭar fără nicĭ o modificare *pater*, punênd, de exemplu în „Cântarea dimineţeĭ“, acolo unde la 1822 era:

Tu eştĭ stăpân a tóte,
Tu eştĭ pré-bunul *tată*. . .

la 1861:

Tu eştĭ domnul a tóte
Şi a tot bunul *pater*. . . [20]

Să nu vĕ scandalisaţĭ, d-lor, dacă vĕ voiŭ spune că un asemenea *pater*, fie el căt de latin, este pentru noĭ nu numaĭ mesologic, dar încă maĭ puţin românesc decăt turcul *băbacă*, căcĭ e maĭ noŭ prin data împrumutuluĭ, nu s'a localisat prin formă şi, în fine, este luat nu de cătră popor dela un alt popor printr'un contact v i ŭ între ambele, ci furişat dintr'o limbă m ó r t ă prin fantasia unuĭ individ.

---

[19] Cf. **Corssen**, *Aussprache* [2], II, 188.

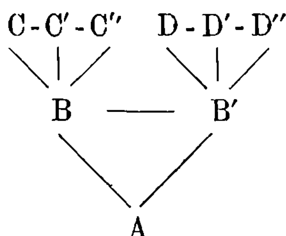
[20] **Heliade**, *Curs întreg de poesiă*, Bucurescĭ, 1868, în-8, t. 1, p. 205.

IV. *Tată*, *părinte*, *băbacă*, *babă*, *unchĭu* etc. ne arată, căt de anevoe este uneorĭ de a deosebi sfera genealogică de către cele-l'alte doă. Se întâmplă ca nescĕ limbĭ strîns înrudite să aĭbe acelaşĭ cuvînt, carele totuşĭ să fie pentru ambele saŭ pentru una din ele antropologic, nu genealogic: românul *tată* şi latinul *tata*. Se întâmplă ca ceia-ce este antropologic într'o limbă, să fie tot o dată mesologic într'o altă de aceiaşĭ tulpină: italicul *babbo* şi românul *băbacă*. Se întâmplă ca să lipséscă un indice positiv pentru a se puté decide, dacă o vorbă e genealogică saŭ dacă este numaĭ mesologică: albanesul *părint* faţă cu latinul *parente* —. Se întâmplă ca o limbă-fiiă să aĭbe un cuvînt luat din limba-mumă saŭ dintr'o limbă-soră, dar fără ca un asemenea să fie cu tóte acestea căt de puţin genealogic, ci eminamente mesologic: francesul *papà* saŭ latinul *pater* al luĭ Heliade în românésca de astăḑĭ. Se întâmplă ca doă vorbe de aceiaşĭ origine antropologică să se furişeze într'o limbă prin doă căĭ mesologice diverse: turcul *băbacă* şi slavica *babă* la Românĭ. Se întâmplă ca o altă formă a aceloraşĭ doă vorbe mesologice să existe maĭ de'nainte în limbă ca un element genealogic: românul *unchĭu* din latinul *avunculus*=**vavunculus*. Se maĭ întâmplă fel de fel de coincidinţe tot aşa de curióse, carĭ îmĭ scapă din memoriă. Numaĭ cu condiţiunea de a fi fórte metodică, filologia comparativă se póte lupta contra tuturor acestor dificultăţĭ. Fie-care sferă trebuĭ să aĭbe marginile sale atăt de bine definite în teoriă, încăt să nu fie greŭ de a recunósce în practică, măcar în majoritatea casurilor, acele punturĭ unde se impresóră una peste alta doă saŭ maĭ multe sfere.

Pentru a nu uĭta punctul nostru de plecare, să ne întrebâm acuma: care este óre sfera ce preocupă pe Enric Etienne în tractatul seŭ despre conformitatea franceseĭ cu gréca? Sferă mesologică — nu, cel puţin în cele doă cărţĭ consacrate sintaxeĭ, căcĭ popórele nu împrumută unul dela altul fraseologia; ḑic „popórele“, fiind-că altmintrea căte un pedant isolat póte să traducă dintr'o altă limbă până şi modul de a

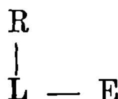
distribui vorbele în sentenţă, după cum fac, bună óră, unii dintre fraţii nostri de peste Carpaţi imitând pe Germani şi pe Unguri, înse o asemenea caricatură, din fericire, nu devine nici o dată poporană. Pe când lexicologia fórte adesea, fonologia rare-ori, până la un punct chiar morfologia póte fi mesologică, împrumutându-se dela alte popóre unele cuvinte, ér prin acele cuvinte putênd a se vârî în limbă unele sonuri şi forme până atunci necunoscute, sintaxa nu este mesologică nici o dată, ci trebue să fie tot-d'a-una saŭ genealogică, ori antropologică. Prin urmare, conformitatea între limbile grécă şi francesă, aşa cum o consideră Enric Etienne, cată să fie şi ea una din acestea doă. Antropologică nu este, căci o proprietate linguistică óre-care aparţine umanităţii întregi numai atunci când o constatăm la némurile cele mai eterogene, pe când Elinii şi Francesii, din contra, deşi diferă prin vrâstă şi nu sînt de o înrudire immediată, totuşi fac parte dintr'o singură familiă ario-europeă şi chiar dintr'un singur grup. Preocupaţiunea lui Enric Etienne este dară curat genealogică, şi nici că putea fi altfel în secolul XVI, când scola ebraizantă atribuia comunităţii de origine până şi nălucirile de asemĕnare între limbile europee şi cele americane. Cestiunea asfel e de a sci: sub raportul genealogic, comparaţiunea francesei d'a-dreptul cu gréca este ea seriósă?

V. Sfera genealogică implică continuitate. Inchipuiţi-vĕ că limba A dede nascere limbilor B şi B′, dintre cari limba B a născut la rândul seŭ limbile C, C′, C″. . ., ér limba B′ a născut limbile D, D′, D″. . ., adecă:

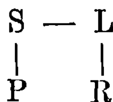


Comparaţiunea genealogică se permite numai între punturile legate immediat unul cu altul, fie orizontal saŭ vertical.

C se póte compara cu C′ saŭ cu B, fiind legat immediat cu cel de'ntăiŭ în liniă orizontală şi cu cel-l'alt vertical, dar nu cu A saŭ B′, de carĭ e despărţit prin B. Pentru a compara pe C cu D, trebuĭ a trece prin legăturele intermediare B şi B′. A sări d'a-dreptul dela C la A, la B′, la D, este o eresiă cu atăt maĭ neiertată, cu căt maĭ multe aŭ fost legăturele intermediare cele sărite. Limba română, de exemplu, se póte compara pe calea genealogică în liniă verticală cu latina şi orizontal cu cele-l'alte dialecte romanice, dar nu cu elina, deşi elina şi latina sînt doă crengĭ dintr'un singur trunchĭu. Pentru a compara româna cu elina, cată să intervină latina, care este legată vertical cu cea de'ntăiŭ şi orizontal cu cea-l'altă, adecă:



Astfel românul *oŭ* nu se compară pe sărite cu elinul ᾠόν, ci numaĭ prin intermediul latinuluĭ *ovum*; înse latinul *ovum* se compară d'a-dreptul şi cu ᾠόν în liniă orizontală, şi cu *oŭ* vertical. *Oŭ*, la rândul seŭ, se compară d'a-dreptul cu latinul *ovum* în liniă verticală, ér orizontal cu italianul *uovo*, spaniolul *huevo*, portugesul *ovo*, catalanul *ou*, provenţalul *uov*, francesul *oeuf*, vallonul *oû* etc. In ḑilele nóstre, după iniţiativa luĭ Pott,[21] s'aŭ comparat adesea limbile romanice cu dialectele pracrite ale Indieĭ, nu înse d'a-dreptul, ci trecênd prin tóte legăturele intermediare, şi anume cele romanice în comparaţiune verticală cu latina se compară cu cele pracrite în comparaţiune verticală cu sanscrita, carĭ ambele, latina şi sanscrita, se compară orizontal, adecă:



[21] In *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*, 1837, Juli, nr. 10. — **Schleicher**, *Ueber den Werth der Sprachvergleichung*, în **Lassen**, *Z. f. K. M. VII*, 35. — **Ascoli**, *Studj orientali*, Gorizia, 1854, in 8, p. 22. — **Lassen** etc. — Cf. **Haag**, *Vergleichung des Prâkrit mit den romanischen Sprachen*, Berlin, 1869 in-8, o lucrare fórte metodica, în care înse, din nenorocire, se iea ca termin de comparaţiune numaĭ aşa numita limbă pracrită a dramelor indiane, în loc de a avé în vedere maĭ ales dialectele pracrite cele vorbite ale Indieĭ: hindi, pang'abi, sindhi, gug'arati etc., necesare pentru un paralelism riguros cu limbile romanice actuale.

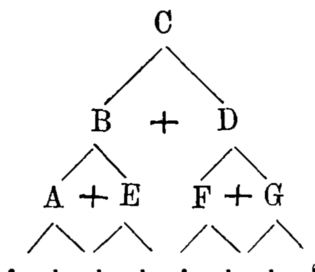
Numaĭ cu preţul acesteĭ stricte procedure din pas în pas, ferindu-se de orĭ-ce săritură, se dobăndesc resultate adevĕrat sciinţifice.

Cele doă comparaţiunĭ genealogice, cea orizontală între limbĭ surorĭ şi cea verticală între limbă-mumă şi limbă fiiă, diferă una de alta prin importanţă relativă. Comparaţiunea orizontală este de prima ordine, căcĭ ea cuprinde în sine, până la un grad, şi pe cea verticală; dar nu vice-versa. Comparând una cu alta limbile surorĭ C, C′ şi C″, noĭ restabilim esenţa limbeĭ mume B, fiindcă nu póte a nu se afla într'însa tot ce se află în tóte saŭ maĭ tóte fiĭcele sale; pe când, din contra, comparaţiunea limbeĭ mume B cu o singură limbă fiiă C este încă departe de a ne da pe C′ şi C″, de óră-ce fie-care fiiă, ca orĭ-ce individualitate, se deosebesce în multe lucrurĭ atăt de mamă precum şi de surorĭ. Din causa acestuĭ individualism, comparaţiunea orizontală ne póte retăci şi ea, dacă o vom întemeia numaĭ pe o mică parte din totalitatea limbelor surorĭ. De exemplu, românul *înainte*, după analogia luĭ *părinte* din „parens“, ne-ar conduce la un prototip latin imaginar „inaens“, dacă n'ar veni italianul *innante* şi spaniolul *enante* pentru a restabili pe „in-ante“. Francesul *violent*, după analogia luĭ *parent* din „parens“, ar lăsa a se bănui derivaţiunea dintr'un latin „violens“, dacă spaniolul şi italianul *violento* n'ar fi aci pentru a ne readuce la „violentus“.

Din cele spuse, ar resulta că filologia comparativă genealogică are un teren fórte neted: a alătura orizontal limbile surorĭ, rădicându-se vertical la limba mumă, pe care alăturând'o érăşĭ orizontal cu surorile eĭ, a se urca din noŭ vertical la o altă limbă mumă şi maĭ veche, care avînd şi ea surorĭ, se face o nouă comparaţiune orizontală, şi aşa maĭ departe, până ce ajungem la un punct unde se sleesc toţĭ terminiĭ în liniă orizontală şi 'n cea verticală. Aşa este în principiŭ, dar cu mult maĭ greŭ în aplicaţiune. Realitatea ne opune diferite pedecĭ, de carĭ sîntem siliţĭ a ţiné samă. Cele maĭ

ponderóse sînt doă: 1. multiplicitatea de origine a fie-căriĭ limbĭ; 2. lipsa unor legăture intermediare.

VI. Omul se nasce din doĭ părințĭ; o limbă — de asemenea. Francesa nu este numaĭ fiĭca latineĭ, dar şi a celticeĭ. Spanióla nu este numaĭ fiĭca latineĭ, dar şi a ibericeĭ. Româna nu este numaĭ fiĭca latineĭ, dar şi a dialectuluĭ dacic al limbeĭ tracice. Cele doă limbĭ părintescĭ sînt şi ele, fie-care a-parte, product al uneĭ căsătorie. Celtica, bună óră, se născuse din însoțirea uneĭ limbĭ ario-europee cu o limbă eterogenă, turanică după uniĭ,[22] africană după alțiĭ.[23] Dacica nu era nicĭ ea o limbă curat tracică. Intr'un alt loc eŭ m'am încercat a dovedi că naționalitatea dacică se născuse dintr'un amestec al Tracilor cu Celțiĭ, [24] şi voiŭ avé —sper— maĭ multe ocasiunĭ de a reveni asupra acestuĭ punct, aducênd noue probe, pe carĭ le voiŭ supune controluluĭ d-v. Aşa dară genealogia uneĭ limbĭ nu este C din B şi B din A, ci mult maĭ complicată:



Cu alte cuvinte, pentru a cunósce într'un mod genealogic pe C, nu ne ajung B şi A, ci trebuĭ să ne urcăm la B+D, de aci la A + E şi F + G, şi aşa maĭ încolo din ce în ce maĭ sus.

Inse nicĭ acésta nu este tot. O limbă-părinte, ca şi un individ-părinte, póte să fi fost căsătorită maĭ de multe orĭ,

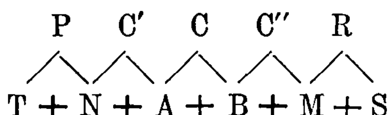
---

[22] **Benloeuw**, *Aperçu général de la science comparative des langues*, Paris, 1872, in-8, p. 139—145.

[23] **Roget de Belloguet**, *Types gaulois et celto-bretons*, Paris, 1861, in-8, p. 303.

[24] *Istoria critică a Românilor*, t. 2, p. 101—104.

lăsând copiĭ din fie-care însoţire, căte o dată la intervalurĭ fórte depărtate. De aci consecinţa, paradoxală în aparinţă, că fraţiĭ meĭ nu sînt neapărat fraţĭ cu fraţiĭ meĭ. Tóte fiĭcele traciceĭ, maĭ bĕtrâne şi maĭ tinere, de exemplu albanesa şi bulgara, sînt surorĭ pentru româna, deşi nu sînt surorĭ pentru francesa, italiana şi cele l'alte limbĭ romanice, carĭ totuşĭ sînt surorĭ ale românei. Tóte fiĭcele ibericeĭ, fie ele rătăcite orĭ pe unde, sînt surorĭ pentru spaniόla, deşi nu sînt surorĭ pentru surorile cele latine ale spaniόleĭ. Vedeţĭ dară, d-lor, că se maĭ adaugă în genealogia uneĭ limbĭ un noŭ element de complicaţiune.



C, născut din A + B, este frate prin A cu C′ şi prin B cu C″, dar nu e frate cu P şi cu R, deşi C′, fratele luĭ C prin A, e frate cu P prin N, şi deşi C″ fratele luĭ C prin B, e frate cu R prin M. Ion este fiĭul luĭ Petru şi al Marieĭ. La faţă — e leit Petru; în caracter are multe dela Maria. Tătă-seŭ Petru, dintr'o altă căsătoriă cu Elena, avusese alţĭ copiĭ, precum avusese alţĭ copiĭ şi mumă-sa Maria dintr'o altă căsătoriă cu Tudor. Copiiĭ luĭ Tudor nu sînt de loc fraţĭ cu copiiĭ Eleneĭ; Ion înse e frate cu ceĭ de'ntăiŭ prin mumă şi cu ceĭ de al doilea prin tată, asemĕnându-se cu uniĭ şi cu alţiĭ prin óre-carĭ particularităţĭ fisice saŭ morale. Dacă vom adăuga că tată-seŭ Petru şi mumă-sa Maria se născuseră şi eĭ din căte o păreche căsătorită de maĭ multe orĭ, şi dacă vom maĭ observa că Petru putea să fi fost Serb, Maria—Germană, Tudor—Grec, Elena—Francesă etc., atuncĭ vom avé de'naintea nóstră complexul relaţiunilor de ném ale luĭ Ion. In acelaşĭ mod, în linia verticală şi'n cea orizontală, se cercetéză genealogia uneĭ limbĭ.

Dificultăţile de învins ar fi immense, dacă o complicaţiune atât de mare s'ar reproduce în tóte casurile concrete. Ge-

neralmente înse nu este aşa. Ion, deşi născut die tată Serb şi mumă Germană, deşi avênd între moşĭ şi strămoşĭ pe Grecĭ, Francesĭ, Englesĭ, Turcĭ etc., totuşĭ represintă unul singur din tipurile ascendinţĭ maĭ mult decât pe tóte cele-l'alte. In limba română latinismul cel moştenit—nu vorbesc despre neologisme—ocupă cel puţin 60 la 100, remănênd abia 40 pentru diverse ingrediente ne-latine. In limba bulgară, cel puţin 60 la 100 aparţine din moştenire slavismuluĭ, restul de 40 împărţindu-se între tracism, turanism etc. Aprópe tóte limbile sînt chĭar din nascere omogene maĭ mult decăt pe jumătate şi, prin urmare, maĭ mult decăt pe jumătate problemul lor genealogic se simplifică.

VII. O pedică maĭ gravă decăt multiplicitatea de origine, este lipsa unor legăture intermediare. In arboriĭ genealogicĭ aĭ celor maĭ ilustre case aristocratice ne întimpină une-orĭ căte o individualitate necunoscută, deşi sînt bine cunoscuţĭ saŭ părinţiĭ, saŭ copiiĭ seĭ, saŭ chĭar uniĭ şi alţiĭ; Petru a născut pe N, N a născut pe Ion, cine înse a fost N? — nu se scie. Un asemenea punct obscur în istoria uneĭ limbĭ întrerumpe acea continuitate verticală şi orizontală, pe care noĭ am veḑut'o a fi o condiţiune *sine-quâ-non* a filologieĭ comparative genealogice. Ce'ĭ de făcut? Vrênd-nevrênd, limba-fiiă devine aci unica imagine a limbeĭ mume: Ion represintă atăt pe sine însuşĭ, precum şi pe tată-seŭ N. Legătura intermediară perdută se înlocuesce prin cea maĭ apropiată legătură intermediară existinte. Este o forţă majoră. Aşa, de exemplu, dialectul dacic al limbeĭ tracice fiind conservat numaĭ în limba română, consecinţa este că limba română, deşi de formaţiune secundară, se consideră totuşĭ ca primară prin elementele sale dacice, carĭ se compară apoĭ d'a-dreptul cu sanscrita, cu zendica, cu elina, cu celtica, cu litvana etc., ceia-ce nu s'ar permite, dacă graiul Dacilor, din nenorocire, n'ar fi pentru noĭ un *N*.

Vĕ aduceţĭ aminte din prima lecţiune, cătă lumină s'a reversat asupra zendiculuĭ *daêna*, lege, şi litvanuluĭ *daina*,

cântec poporan, prin dacicul *doina*, de asemenea cântec poporan? Acéstă *doînă*, conservată, dintre tóte fiícele limbeĭ tracice, numaĭ în româna, servă drept legătură orizontală între limbile indo-persice şi limbile leto-slavice, între carĭ Tracii ocupaŭ, în adevĕr, o posiţiune geografică intermediară. Sîm fericit de a maĭ puté adăuga — n'am sciut'o atuncĭ — că un celebru orientalist, profesorul Martin Haug dela München, încă de pe la 1855 a constatat prin texturĭ, că maĭ veche decât „lege" a fost semnificaţiunea zendiculuĭ *daêna* de „cântec consacrat prin tradiţiune",[25] adecă tocmaĭ ceia-ce este c â n t e c p o p o r a n. E interesant că unul din texturile citate de Haug, anume din Vendidâd, codul moral al religiuniĭ zoroastrice, îndémnă pe fete de a învăţa „doîne". De astă dată

---

[25] **Haug**, *Die Lehre Zoroasters nach den alten Liedern des Zendawesta*, în Z. d. d. m. G., IX, 692: »Der Glaube heisst daênâ (bloss dênâ zu sprechen, da das a im »Zend vor ê, ô, o, ein ganz müssiger Buchstab, eine sogenannte mater lectionis ist »und den Grund seiner Anwendung in dem eigenthümlich semitischen Character der »Zendschrift hat). Die Wurzel ist dî sehen, welche Bedeutung noch in dem neuper»sischen dîden videre erhalten ist. Diese ursprüngliche sinnliche Bedeutung wurde »indess sehr früh auf das geistige Gebiet übertragen; das sehen wurde als ein gei»stiger Act aufgefasst und so entstand der Begriff sinnen, nachdenken, welchen die »Wurzel auch im Zend hat; im Sanscrit hat das entsprechende dhjâi bloss die me»taphorische Bedeutung. Demnach heisst daênâ (fem.) 1) das Nachsinnen, Nachdenken, »und bezeichnet eigentilch das Schaffen und Bilden des Geistes, das nur möglich ist »durch eine gewisse Intuition; in diesem Sinne findet es sich J. 51,19. 2) das gei»stige Vermögen nachzudenken, Geist 46,7 3) Gesinnung, Sinn 31, 20. 46. 11. 4) »Product des Nachdenkens, des geistigen Schauens und zwar a) *Spruch, Lied, nament»lich ein überliefertes und durch die Überlieferung geheiligtes; in dieser Bedeutung steht »meist der Plural 46. 6. (Hier wird eine solche daênâ wörtlich angeführt: »Der ist ein »Schlechter, der dem Schlechten ist der Beste; der ein Frommer, dem der Fromme ein Freund »ist.« Andere finden sich 53, 4. denn V. 5 heisst es: „Euch den heirathenden Mädchen rufe »ich zu: gross, gross möget ihr werden; macht euch bekannt mit diesen daênâ's.«)* Weil »in solchen alten überlieferten Sprüchen, als deren Urheber der Hausvater, deng»paiti, der zugleich Priester der Familie war (45, 11), und die çaoskjantô's, die »ehrwürdigen Weisen und Dichter der Irânischen Vorzeit genannt werden, die »Grundlagen der ganzen Irânischen Religion enthalten waren, so wurde das Wort »b) eine Bezeichnung für Religion, Glaube überhaupt J. 44. 9. 10. 49, 4. 51, 13 »u. s. w. In diesem Sinne hat es öfter das Prädikat vanuhî gute (fem. von vôhu »sanskr. vasu, noch in unserem »besser« erhalten). Später wird es mit dem Zusatz »mazdajaçnî die bestimmte Bezeichnung der Irânischen oder spezieller der Zarathus»trischen Religion. Merkwürdigerweise hat sich dieses *daênâ in seiner ältern Bedeu»tung Lied* noch in dem Litthauischen daina, plur. dainôs, womit gewöhnlich die »schönen Volkslieder der Litthauer bezeichnet werden, erhalten.« — Aceste cuvinte ale luĭ Haug aŭ scăpat din vederea luĭ **Justi**, *Handb.*, 143.

vĕ voiŭ aduce, d-lor, un alt cuvînt, carele érăşĭ, deşi eminamente romănesc, totuşĭ prin proveninţa sa dacică împle în modul cel maĭ nemerit, ca representant al graiuluĭ tracic, o lacună în filologia comparativă genealogică a limbilor arioeuropee de formaţiune primară.

VIII. In zendica ne întimpină un substantiv de gen masculin *mûraka*. Spiegel îl traduce prin „şopărlă“ (Eidechse); Justi înse, basându-se pe tradiţiunea parsică, se plécă maĭ mult a'ĭ da înţelesul de „culbec“ (Schnecke)[26]; dar nicĭ unul din eĭ nu 'ĭ găsesce vre-un termen corespunḑĕtor în limbile persice. Nu se află óre nicĭ în cele-l'alte ario-europee? Inainte de a respunde, să stabilesc doă punturĭ preliminare. Voiŭ observa de'ntâiŭ că sonul *l* nu există de loc în zendica, fiind tot-d'a-una înlăcuit prin *r*, asfel că *mûraka* póte proveni din „mûlaka“ [27]; al doilea, că primitivul *i* devine une-orĭ în zendica *u*, precum din „ç*i*f“ (a găuri) — „ç*u*fra“ (plug), de unde urmézĕ că *mûraka* póte deriva din *mîlaka*. *Mu* din *mi*, prin urmare *mû* din *mî*, e cu atât maĭ legitim, cu cât nu numaĭ în zendica, dar în tóte limbile consóna labială *m* are o preferinţă pentru vocala labială *u*. In forma *mîlaka* luĭ *m* ĭ-ar fi fost ceva maĭ greŭ de a'şĭ acomoda pe *i* la *u*, căcĭ l'ar fi combătut de cea-l'altă parte predilecţiunea consóneĭ moĭ *l* pentru vocala móle *i*. In *mûraka*, din contra, trecerea luĭ *î* în *û* s'a operat chĭar cu ajutorul luĭ *r*, consónă dură, căriĭa îĭ place a înăspri vocalele învecinate şi maĭ cu sémă — a constatat'o profesorul Aufrecht dela Bonn printr'o mulţime de exemple — a le preface în *u*.[28] Asfel din radicala *mil*, sanscritul मिल् (mil), a se aduna, provine latinul *mille*, *millia* (o mie), în care duplul *l* este o simplă întărire inorganică în loc de *mîle*, *mîlia*[29].

[26] **Justi**, 234: »mûraka m. Spiegel: Eidechse; das Wort welches die Hzv.-Uebers. hat, wird von Ner. meist mit manda übersetzt, also wohl Schnecke? plur. nom. mûvakâca y. 11. 19.«

[27] Despre zendicul *r* pentru *l*, cf. **Pott**, *Über altpersische Eigennamen*, în *Z. d. d. m. G.*, XIII, 379 sqq.

[28] **Aufrecht** u. **Kirchhoff**, *Die umbrischen Sprachdenkmäler*, Berlin, 1849, in-8, p. 59.

[29] **Corssen**, *Krit. Beitr.* 310—11.

Din aceiaşĭ radicală *mil* cată a se trage tot-o-dată elinul μύριος, μύριοι (numer immens), inexplicabil prin orĭ-ce altă derivaţiune. Μύριος corespunde unuĭ latin *milius* cu acelaşĭ sens de „immens.“ Dintr'o formă colaterală **milis*, care se raportă către **milius* ca *alis* (alt) către *alius*, vine neutrul *mile*, *milia*, intocmaĭ ca *vile*, *vilia* din *vilis*. Lungul *i* din *mîle*, *mîlia*, contras din forma archaică *meilia*, este o gunificaţiune latină care nu necesitéză vocală lungă în gréca saŭ în sanscrita, căcĭ lungul *i* din latinul *îmus* (mergem) este scurt în grecul ἴμεν şi în sanscritul इमस् (imas), din radicala इ (i), a merge; totuşĭ în casul de faţă termenul grec se întâlnese cu cel latin până şi prin cantitate, *u* în μύριος fiind lung. Μύριο-ς=**miliu-s* corespunde unuĭ sanscrit *milya-s*, format din radicala *mil* prin sufixul *ya*, care trece regularmente la Elinĭ în ιο şi la Latinĭ în *iu*.[30] Dacă acéstă identificare a latinuluĭ *mîle* cu elinul μύριος, adecă *mûrios*, e corectă, atuncĭ nemic nu póte fi maĭ paralel cu zendicul *mûraka*=*mîlaka*.[31] Nu maĭ aduc exemple de trecerea luĭ *a* în *u* în posiţiune intermediară între *m* şi *r*, bună óră desiderativul sanscrit मुमूर्षामि (mumûrŝâmi), voesc a muri, din radicala मृ (mar), a muri, de unde de asemenea मूर्ति (mûrti)—corp, etc. Avem dară de'naintea nóstră o formă ario-europeă *mîlaka*. De o cam dată înse ea nu este realitate, ci numaĭ posibilitate. Legile fonologice nu i se opun, dar faptele n'aŭ venit încă s'o confirme. Este o pură ipotesă, care póte să ajungă a fi positivă prin alăturarea orizontală a zendiceĭ cu cele-l'alte limbĭ vechĭ congenere. Intre aceste limbĭ vechĭ congenere figuréză şi elementul dacic al limbeĭ române. Eŭ prefer totuşĭ a începe comparaţiunea dela capĕtul apusén al Europeĭ.

In dialecul celto-cimric din provincia francesă Bretania culbecul se chiamă *melc'hueden*, unde *c'h* se pronunţă din gât-

---

[30] Cf. **Schleicher**, *Compend.* ², § 217.

[31] Cf. **Chaveé**, *Lexiologie indo-européenne*, Paris, 1849, in-8, p. 354, pe care înse îl citez cu reserva făcută de **Fleischer** în *z. d. d. m. G.* IV, 449.

lej, ca un *k* fórte aspirat. Marea la Bretonĭ fiind *môr*, care devine *vôr* dacă 'ĭ precede un cuvînt terminat cu *n*, culbecul de mare se ḑice *melfeden-vôr*, la plural *melfed-môr*. Avem dară doă forme bretone: *melc'hueden* şi *melfeden*[32]. In glosse scrise în secolul XI în dialectul celto-cimric din Wales în Anglia, Whitley Stokes, unul din ceĭ de'ntâiŭ celtiştĭ din epoca nóstră, a găsit vorba compusă *mor-melu* în sens de scoïcă de mare, adecă scoïca ordinară = *melu*, maĭ bine *melv* — căcĭ în paleografia latină din evul mediŭ *u* şi *v* se confundă — cu care el compară pe *melwioges*, numele scoïceĭ în nesce glosse cornice, dialect celto-cimric perdut ce se vorbĭa altă dată în provincia englesă Cornwalis.[33] Aşa dară în tóte dialectele celtice din ramura cimrică — ramura gaelică, compusă din dialectele irlandes şi scotlandes, se separă în acéstă privinţă — posedă pentru culbec numele *melc'h*, *melf*, *melv*, *melw*, adecă un *mel* urmat de labială saŭ de gutturală aspirată şi diferenţiat prin sufixurĭ, pe carĭ dialectele celtice obicĭnuesc a le grămădi cu profusiune unul peste altul[34]. Cele doă forme bretone, *melc'hueden* şi *melfeden*, sînt maĭ importante decât tóte, căcĭ ele constată trecerea luĭ *c'h* în *f*, adecă a gutturaleĭ aspirate în labială spirantă, de unde se explică apoĭ labialele *w* şi *v* din cele-l'alte dialecte. Acéstă ecuaţiune *c'h*—*f* ne maĭ întimpină într'un alt cuvînt format întocmaĭ ca *melc'hueden*, anume *luc'heden*, fulger, care într'o veche şcriere bretonă se citesce *luffet*.[35] *Luc'hed*=*luffet* aruncă o viă lumină asupra luĭ *melc'hued* = *melfed*, nu numaĭ în privinţa treceriĭ luĭ *c'h* în *f*, dar încă sub raportul originiĭ acestuĭ *c'h*. Inlăturând duplul sufix *ed-en*, pe care'l vedem şi'n *melc'hueden*, restul *luc'h* este identic cu radicala din latinul *luc-eo* (luminez), *luc-s* (lumină) etc., adecă *c'h* corespunde latinuluĭ *c* şi, prin urmare, ario-europeuluĭ *k*[36].

[32] **Troude**, *Dictionnaire celto-breton*, Brest, 1842, in-8, p. 337.

[33] *The Old-Welsh glosses on Martianus Capella*, în *Beitr.* VII, 408.

[34] Cf. **Pictet**, *De l'affinité des langues celtiques*, Paris, 1837, in-8, p. 110.

[35] *Buhez mab den*, ap. **Stokes** în *Beitr.* V, 225.

[36] Despre numele fulgeruluĭ din ideia de lumină la Celţĭ, cf. **Bacmeister**, *Keltischen Briefe*, Strasburg, 1874, in-8, p. 30, care inse nu cunósce formele bretone ale cuvîntuluĭ.

Maĭ este ceva. Comparând pe *melc'hueden* cu *luc'heden*, noĭ observâm în *u* din cel întâiŭ începutul treceriĭ luĭ *c'h* în labială. In acest mod *melc'hueden* se reduce la *melk*—. Remâne înse obscură vocala *e*, care la Celţĭ póte represinta d'o potrivă bine pe un vechiŭ *a* şi pe un vechĭu *i*. Soluţiunea acestuĭ punct trebuĭ căutată în limba română. Uniĭ din d-v. şoptesc deja cuvîntul *melc*, numele cel maĭ comun al culbeculuĭ în tóte provinciele Dacieĭ Traiane. Aci voiam să ajung.

D. profesor Pontbriant deduce pe al nostru *melc* din latinul „limax„. [37] Acésta presupune o metatesă: *milax* din *limax*. Metatesa, dela μετατίθημι—strămut, este unul din accidentele fonetice cunoscute tuturor limbilor, dar de care vechiĭ filologĭ abusaseră atăt de mult, închipuindu-şi'l cu cale şi fără cale la orĭ-ce pas, încăt sciinţa linguistică de astăḑĭ nu maĭ recurge la el decăt cu sfială, admiţîndu'l numaĭ în casurile unde nu încape cea maĭ mică îndoélă. Tóte consónele, dar maĭ cu deosebire *r*, sînt expuse la metatesă. Asfel grecesce avem βάρδιστος lăngă βράδιστος (fórte încet) saŭ τάφρος lăngă τράφος (grópă), lătinesce *stravi* din *sterno* (aştern) saŭ *fretum* din *ferveo* (ferb), din latinul „pro" Spanioliĭ aŭ făcut *por*, ca şi Româniĭ *purced* din latinul „procedo", francesul *brebis* corespunde latinuluĭ *vervex* şi românuluĭ *berbece*, românul *frumos* este latinul *formosus*, al nostru *plop* şi italianul *pioppo* vin din latinul *populus*, slavicul *brada* stă alăturĭ cu germanul *bart* şi latinul *barba* etc. [38] Licuida *r* e atăt de neastĕmpărată, încăt trece une-orĭ tocmaĭ în a treĭa silabă, de exemplu în spaniolul *cocodrilo* din „crocodilus". Natura săltătóre a luĭ *r* este expresă pănă şi în sistema grafică a limbeĭ sanscrite. După alfabetul Dêvanâgari *r* nu se scrie lănga alte consóne în ordinea în care se pronunţă, ci sare ceva înainte, bună óră în loc de *munmûrşâmi* — „m mşâ im" (cu *r* deasupra şi *u*, *â* dedesubt). In acest exemplu vedeţĭ că

---

[37] *Dicţionar româno-frances*, Bucur., 1862, in-8, p. 431.

[38] Cf. **Heyse**, *System der Sprachwissenschaft*, Berlin, 1856, in-8 p. 323. — **Dwight**, *Modern philology*, New-York, 1869, in-8, t. 2, p. 121—23, etc.—Pentru limbile romanice, **Diez**, *Gramm.* [3], I, 205, 223, 295.

şi *i* nu stă la locul seŭ propriŭ, ci îndărăt: se dice *mi* şi se scrie *im*. In adevĕr, *i* între vocale e tot atăt de uşure ca *r* între consóne. Metatesa póte fi consonantică pură, póte fi consonanto-vocalică şi póte fi numaĭ vocalică. Gunificaţiunile române *oa* din *o* şi *ea* din *e*, pe carĭ le-am atins în prima lecţiune, ne apar ca o metatesă curat vocalică faţă cu gunificaţiunile zendice *aô* şi *aê*. Atăta ajunge pentru ca să aveţĭ o ideă clară despre caracterul acestuĭ accident fonetic. „Metatesa — dice Baudry — e maĭ rară şi maĭ puţin importantă decăt acomodaţiunea şi asimilaţiunea.“ [39] Maĭ rară şi maĭ puţin importantă — voiŭ adauga eŭ — afară de acea epocă primordială, despre care voiŭ vorbi pe larg altă dată şi'n care nefiinţând încă decăt monosilabele radicale, puţine grupurĭ fonetice de o simplicitate extremă, de exemplu *ar*, *ma*, *pa*, *ak* etc., metatesa era modul cel maĭ propriŭ de a le îmmulţi, creând alăturĭ cu ele nesce forme ca *ra*, *am*, *ap*, *ka* şi aşa maĭ încolo. [40] Observaţiunea luĭ Baudry, maĭ repet o dată, este înse fórte justă în privinţa periodului linguistic ario-europeŭ, cu atăt maĭ vîrtos când se presupune nu strămutarea a doă sonurĭ învecinate, ci un fel de metatesă maĭ puţin comună, numită une-orĭ ipertesă, care consistă în sărirea dintr'o silabă în alta. In limba latină, maĭ mult decăt în elina, metatesa este un accident excepţional, de care s'ar puté cita abia vr'o dece exemple. *L* maĭ în speciă nu se strămută nicĭ de cum. Chĭar în latinitatea poporană din epoca de decadenţă, *l* îşĭ schimbă locul cu *r*, precum *leriquiae* pentru *reliquiae* saŭ *fraglo* pentru *flagro*, [41] dar nicĭ o dată cu *m*. Acéstă consideraţiune ajunge ea singură pentru a invalida o metatesă atăt de îndrăznéţă ca *milax* din *limax*. Pus în capul cuvîntuluĭ, şi anume de'naintea vocaleĭ *i* cu care simpatisă maĭ mult ca cu cele-l'alte, *l* stă în *limax* fórte solid, încăt maĭ

[39] Baudry, *Gramm. comparée*, 88.
[40] Kühn, *Über Wurzelvariation durch Metathesis*, Bonn, 1868, in-8, p. 15sqq., cu rescrvele înse facute de Schleicher, *Comp.*[3], 333, nota I, şi de Curtius, *Grundz.*[3], 68, nota.— Cf. Joh. Schmidt, *Die Wurzel ak im Indogermanischen*, Weimar, 1865, in-8.
[41] Schuchardt, *Vokalismus d. Vulgarlateins*, I, 139. II, 527.

curând şi-ar fi putut strămuta locurile consónele din a doua silabă, precum o vedem în adevĕr în portugesul *lesma*, derivat din „limacs“ prin metatesa *lismac*. Aş maĭ întreba, dacă dintr'un latin „milax“, chiar să fi existat o asemenea formă, ar fi putut să derive românul *melc*, în loc de *melace* saŭ cel puţin *melac*, ca *purice* din „pulex“ saŭ *şórec* din „sorex“. Aşa dară *limax*, înrudit în linia orizontală cu grecul λείμαξ şi cu slavicul *stimak*, [42] n'are a face cu românul *melc*. Nu voiŭ contesta înse, d-lor, că metatesa propusă de d. Pontbriant e ingeniósă, încât merita de a fi combătută. Se póte chiar ḑice că, deşi fórte viţiósă, ea ar fi trebuit primită ca ipotesă provisóre în lipsă de o altă maĭ bună, dacă n'am avé pe celticul *melk*, de'naintea căruia cată să disparā orĭ-ce combinaţiune cât de plausibilă. Ipotesele sînt ca acele figure ce trec în murgul sereĭ şi 'n carĭ noĭ recunóscem pe cutare saŭ cutare individ, adesea reuşind a ghici, dar une-orĭ amăgindu-ne, căcĭ lumina se îngână cu întunerecul; însă orĭ-ce recunóscere de acéstă natură, fie ea nemerită saŭ nu, remâne în suspensiune până ce se face ḑiua, şi numaĭ atuncĭ se vede că *melc* nu este *limax*, de vreme ce din punt în punt e tocmaĭ... *melk*.

Prin confusiune cu pluralul *melcĭ*, se ḑice la noĭ căte o dată şi la singular *melcĭu*, întocmaĭ precum prin confusiune cu pluralul *paşĭ* se ḑice căte o dată şi la singular *paşĭu* în loc de *pas*. O înriurire analógă a pluraluluĭ asupra singularuluĭ se observă şi'n unele transiţiunĭ din latina în limbele romanice. Astfel *fóiă* nu derivă din singularul „folium“, de unde avem pe *foĭu*, ci din pluralul „folia“. Italianul *vela* (pânză de corabiă) nu vine din singularul „velum“, de unde *velo* (văl), ci din pluralul „vela“. [43] Sub forma *melcĭu*, relativamente maĭ nouă — căcĭ prioritatea luĭ *k* asupra luĭ *c'* este nedisputabilă în orĭ-ce limbă — aŭ împrumutat dela noĭ cuvîntul doă popóre slavice învecinate: pe de o parte Bulgariĭ, pre-

---

[42] Cf. Pictet, *Les origines*, I, 512.

[43] Cf. Sayce, 330.

făcêndu'l în *melc'of* [44], pe de alta Poloniĭ, al cărora *malz* (scoĭcă) este un învederat împrumut dela Românĭ, după cum admite însuşĭ principele slavistilor contimpuranĭ, ilustrul Miklosich. [45] S'ar puté face doă obiecţiunĭ contra identificăriĭ luĭ *malž* cu *melcĭu*: trecerea luĭ *e* în *a* şi a luĭ *c'* în *ž*. Ambele se înlătură înse prin fonologia polonă. Sub raportul vocalismuluĭ, românul *melcĭu* a devenit polonesce *malž* tot aşa ca germanul *pech* (răşină) — *pak*, *heftchen* (copce) — *haftka*, *segel* (pănză de corabiă)—*žagiel* etc. [46] In privinţa consonantismuluĭ, *ž* în *malz* din *c'* în *melcĭu* se explică prin luarea cuvîntuluĭ anume dela Moldovenĭ, la carĭ *c'* — o sciţĭ — se pronunţă maĭ mult ca *ş*, adecă *melşĭu*, de unde polonul *malž* tot aşa ca *žart* din germanul *scherz* (glumă), *potažu* din *potasche* (potasiŭ) etc.

Macedo-româniĭ aŭ perdut cu deseverşire forma cea primitivă *melc*, conservând numaĭ pe posteriorul *melcĭu*, de'naintea căruia s'a adaus la dînşiĭ *s* saŭ *z*, ca şi la noĭ în *sgripsor* saŭ *zgripsor* din γρύψ, adecă *smelcĭu* saŭ *zmelcĭu*, cu obicĭnuita „ţinţarizare“ a lui *c'*: *zmelţu*, după ortografia grécă ζμέλτ̌ζου [47]. Orĭ-cum, toţĭ Româniĭ de ambele laturĭ ale Dunăriĭ — numaĭ despre colonia română din Istria nu sînt sigur — sub o formă maĭ mult saŭ maĭ puţin veche aŭ pe *melc*, precum îl aŭ şi tóte dialectele celtice de ramura cimrică. Există înse o deosebire. Pe când la Celţĭ originea luĭ *e* în *melk* e obscură, vocalismul nostru în *melc*, din contra, e fórte limpede. Afară de casurĭ de asimilaţiune, acomodaţiune, contracţiune saŭ alte accidente justificate, bună óră: *mere* pentru *mĕre* din *măr*=„malum“ prin asimilaţiunea regresivă *a*+*e* = *e*+*e*; *greŭ* din „gravis“ prin metatesa *graius*, urmată de contracţiunea *ai* = *e*; *vreŭ* alăturĭ cu *voiŭ*, ca şi latinesce „volo“ şi „velle“,

[44] Cankof, *Grammatik der bulgarischen Sprache*, Wien, 1852, in-8, p. 180.

[45] Miklosich, *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*, în *Denkschriften der wiener Akad.*, XV, 108.

[46] Cf. Malinowski, *Zur Lautlehre der Lehnwörter in der polnischen Sprache*, in *Beitr.* VI, 278—509.

[47] Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen Völker*, Leipzig, 1774, in-8, p. 223.

de unde confusiunea între tema *vol-* şi tema *vel-* ; în Bucurescî până şi *picere* în loc de *picióre* prin *oa+e=e+e* etc.; afară de acestea şi altele analóge, vocala *e* nu derivă în limba română nicî o dată decăt dintr'un *i* saŭ un *e*, adecă tot din *i*, fie mediat saŭ immediat; ş'apoî nu numaî dintr'un *i* scurt ca în *plec* din latinul „plico" saŭ *frec* din „frico", dar şi dintr'un *i* lung, de exemplu *sec* din latinul „sîccus". Prototipul cuvîntuluî nostru *melc* este dară necesarmente *mil-* saŭ *mîl-*, şi prin urmare tot *mil-* saŭ *mîl-*, ér nu *mal*, după cum bănuiaŭ Whitley Stokes [48] şi Pictet [49], este prototipul celticuluî *melk*. Termenul român, ca representant al limbeî dacice, légă pe celticul *melk* cu zendicul *mûraka*, urcând pe ambele la un prototip ario-europeŭ *mîlaka* saŭ *milaka*, compus din sufixul *a-ka*, comun tuturor limbilor ario-europee sub variante de *ακο-*, *acu-*, *ac*, *ach* etc., şi din radicala *mîl* saŭ *mil*. Inainte inse de a ne ocupa cu acéstă radicală, o vorbă asupra sufixuluî.

In *-a-ka*, sufix propriŭ ḑis e *ka*, ér *-a-* nu este decăt o vocală de legătură menită a'l uni cu tema. In loc de *-a-* póte să jóce acelaşî rol un *-i-* saŭ un *-u-*, adecă: *i-ka* saŭ *u-ka*. Maî observ că tóte aceste vocale de legătură sînt susceptibile de a fi lungite, devenind astfel *â-ka*, *î-ka*, *û-ka*. In casul de faţă, zendicul *mûraka* ne indică ca sufix anume pe *a-ka*. Se nasce acum întrebarea: cum de a perdut pe vocala de legătură *-a-* forma celtică *melc'h-*, care ar fi trebuit să fie *melac'h-*? O asemenea perdere nu este contrară fonologieî celtice. Aşa Pictet pune pe celticul *gwarch*, acoperimînt, în paralel cu sanscritul वरक (varaka) [50], adecă *aka=ch*. Ca să vĕ daŭ un exemplu şi maî apropiat de *melc'h*, adecă anume din dialectul breton şi anume cu grupul medial *-lc'h-*, să luâm cuvîntul *balc'h*, care însemnéză pe un om mândru, orgolios, arogant.

---

[48] *Beitr.* VII, 408.

[49] *Les origines*, I, 419.

[50] *Les origines*, I, 319. — Cf. ib. 391: „Je compare le latin olor, cygne, pour volor, ainsi que le cymr. alarch, corn. elerch id., avec un suffixe additionnel, tel que l'offrirait en sanscrit un dérivé valoraka", adecă érăşî *aka=ch*.

Corespundintele sanscrit al acesteĭ vorbe nu póte fi decât *balaka* saŭ *valakà*, din radicala बल् (bal) saŭ वल् (val). a asupri, de unde derivă şi oseticul *valag* — nalt, cu transiţiunea ordinară în limba osetică à finaluluĭ *k* în *g*.[51] *Balc'h=balaka* confirmă deplin pe *melc'h=milaka*. Dacă vocala de legătură *a* a sufixuluĭ *a-ka* a putut să disparǎ în celtica, de aci înse nu urméză aceiaşĭ posibilitate pentru româna. Din contra, eŭ nu cunosc nicĭ un singur cuvînt în limba nóstră, în care finalul *ak* să se fi redus la *k*. Prin urmare *melc* nu derivă d'a-dreptul din *mîlaka* saŭ *milaka*, ci printr'o formă intermediară *mîlik* saŭ *milik*, în care *a* scădĭuse la *i* prin asimilaţiunea progresivă *i+a=i+i*. Din *milik*, perdêndu-se vocala *i* de'naintea finaluluĭ *k*, a devenit *melc*, tot aşa ca *salce* în loc de *salice* din „salix", *încarc* în loc de *încaric* faţă cu italianul „carico". *muşc* în loc de *mursic* din latinul „morsico", *pişc* în loc de *pisic* în comparaţiune cu italianul „pizzico", *năpârcă* în loc de *năpârtică* precum se ḑice până astăḑĭ în dialectul macedo-românĭ, *vălcea* în loc de *vălicea* din latinul „vallicella", etc. Un exemplu şi maĭ apropiat este deminutivul *molcuţ* în loc de *molecuţ*, latinesce „molliculus", unde *molc* represintă pe *molec* =„mollicus". Avem dară:

I. Prototipul ario-europeŭ *mîlaka* saŭ *milaka*. Ḑic „saŭ *milaka*", adecă cu *i*, nu numaĭ cu *î*, căcĭ generalmente se crede că vocalele lungĭ *î* şi *û* n'ar fi existat în epoca înainte de prima separaţiune a familieĭ ario-eoropee în grupurĭ. Din acest prototip ario-europeŭ *mîlaka* saŭ *milaka* s'aŭ născut:

II. Forma zendică *mûraka* prin *l=r* şi acomodaţiunea labială *mi=mu*;

III. Forma celto-cimrică *melk* prin *i=e* şi perderea vocaleĭ de legătură *-a-*;

IV. Forma dacică *mîlic* saŭ *milik* prin asimilaţiune vocalică, de unde apoĭ actualul *melc* prin perderea vocaleĭ de legătură *-i-*.

---

[51] Cf. Fr. **Müller**, *Beiträge zur Lautlehre des Ossetischen*, în *Sitzungsberichte d. wiener Akademie*, hist. phil. Cl., t. 41, p. 159.

Ne mal remâne de cercetat radicala. Sanscritul *mîl* e confirmat prin Rik (161,12), cel maĭ vechiŭ din cele patru Vede saŭ, maĭ bine, cel maĭ antic monument literar al întregeĭ familie ario-europee. *Mîl*, fără vocală lungită *mil*, presupune o tréptă maĭ veche *mi*, cu un înţeles general de mişcare, vag ca a tuturor radicalelor primitive, pe care adausul luĭ *l* l'a amplificat în afară, dar în întru l'a restrîns, l'a precisat, ĭ-a dat sensul de o varietate definită de mişcare, diferită de mişcarea *mi* şi de tóte cele-l'alte mişcărĭ derivate din *mi* prin adausurĭ consonantice diverse: *mi-g*, *mi-k*, *mi-v* etc. [52]. Aceste amplificaţiunĭ ale radicalelor primitive, prin carĭ ele se diferenţiaŭ în sens şi în formă, se chiamă „determinative“. In fond, ele nu sînt de cât sufixurĭ, înse din periodul cel maĭ antic al istorieĭ linguistice, atuncĭ când limba se compunea încă numaĭ din radicale. Cu alte cuvinte, „determinativele“ s'ar puté numi *sufixurĭ radicale* spre deosebire de *sufixurĭ verbale* saŭ *nominale*, carĭ aparţin uneĭ fase deja maĭ înaintate. Determinativul *l* nu diferă de sufixul *la*, determinativul *k* de sufixul *ka*, determinativul *s* de sufixul *sa* şi aşa maĭ încolo, diferind însă unele de altele prin vrăstă, ér din causa vrăsteĭ prin rolurile ce le eraŭ încredinţate, căcĭ acelaşĭ lucru servă la alt ceva pentru un prunc şi la alt ceva pentru un adolescinte. [53]. Să ne întrebâm acuma: graţiă determinativuluĭ *l*, óre ca ce fel de mişcare anume exprima radicala ario-europeă *mil* saŭ *mîl*? O răpede transiţiune dela a fi la a nu fi, cuprinsă în acţiunea de a se arăta şi a dispare îndată, de a se deschide şi a se închide succesivamente, în fine de „a clipi“. Acéstă semnificaţiune fundamentală a radicaleĭ *mîl* se aplică de o potrivă bine către tactica fricosuluĭ melc, care ese din scoĭcă şi se grăbesce érăşĭ a se ascunde, şi către şovăirea ochilor de sub pleópe. In adevĕr, începênd dela Rigveda,

---

[52] Cf. **Walter** în *Kz.* XI, 429—30; **Benfey**, ibid. VII, 53, etc.

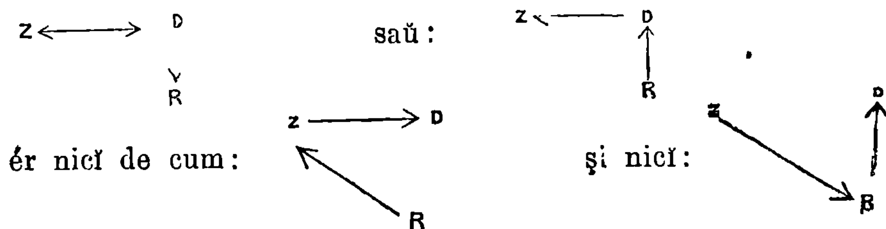
[53] Cf. **Curtius**, *Zur Chronologie der indogermanischen Sprachforschung*, Leipzig, 1873, în 8, p. 28, şi maĭ ales **Ascoli**, *Studj ariosemitici*, art. II, in *Memorie del R. Instituto Lombardo*, Milano, 1865, in-4, t. 10, p. 13—36.

sanscritul *mîl* se întrebuinţéză maĭ ales în privinţa ochilor. Limba română légă înse ambele aplicaţiunĭ ale sensuluĭ de „a se închide şi a se deschide succesivamente“, căcĭ la noĭ *melc* însemnéză pe de o parte culbec, ér pe de alta orbita ochĭuluĭ. Mitropolitul Dosofteiŭ, vorbind despre martirul Tirs, ne spune: „şi 'ĭ băgară undiţe în *melciĭ* ochilor“ [54]. Intr'un alt pasagiŭ, el descrie pe sântul Ion Gură-de-aur: „găvănat la *melciĭ* o-„chilor şi bulbuciĭ marĭ la ochĭ, din ce se tâmpla a fi vesel „la căutătură şi cu lucóre luminând“,[55] o frasă ce s'ar puté traduce prin versul luĭ Lamartine în „Jocelyn“:

„Ses yeux caves, cernés par un filon d'azur,
„Brillant comme un charbon dans leur orbite obscur...“

Melc în privinţa ochilor face derivaţiunea cuvîntuluĭ din radicala *mîl* saŭ *mil* tot atât de corectă sub raportul sensuluĭ, după cât ea este de legitimă prin fonologiă.

IX. Iată o vorbă română, fără care zendicul *mûraka* şi bretonul *melc'hueden* ar fi remas enigme. Acéstă onóre i se cuvine înse — maĭ repet o dată — nu pentru că este română, căcĭ atuncĭ ar trebui înlăturată din comparaţiunea cu nesce limbĭ mult maĭ vechĭ, cu carĭ nu se află într'o legătură imediată, dar fiind că represintă prin moştenire limba dacică. Dacă limba dacică ne-ar fi cunoscută d'a-dreptul, precum ni sînt cunoscute d'a-dreptul sanscrita, gréca saŭ latina, nu ne-ar maĭ fi permis de a compara pe zendicul *mûraka* cu românul *melc*, ci am fi datorĭ de a'l pune orizontal faţă'n faţă cu dacicul *milik*, de unde apoĭ ne-am pogorî vertical la *melc*, adecă:



[54] *Synaxar*, la 14 dec.
[55] Ibid. la 30 ian.

Un procediment genealogic atăt de neregulat, cănd se justifică prin forţa lucrurilor, póte să aducă une-orĭ multă lumină, dar cere tot-d'a-una o muncă înḑecită şi o impasibilitate de ghĭaţă din partea linguistuluĭ, căcĭ altfel îl va înpinge la conclusiunĭ pripite şi subiective, dându'ĭ o alucinaţiune personală în loc de realitate. Afară de acésta, chiar în casurile cele maĭ fericite resultatul analiseĭ nu este măĭ nicĭ o dată complet. Aşa, de exemplu, forma română *melc* ne-a permis a restabili cu destulă siguranţă forma dacică *milik*, contimpurană zendiculuĭ *mûraka*, pe când forma bretonă *melc'hueden* şi cele-l'alte forme cimrice actuale ne urcă la o formă *melk*, despre care noĭ nu putem afirma că ea nu este posterióră epoceĭ când se vorbĭaŭ limbile zendică şi dacică. Punênd alăturĭ cu zendicul *mûraka* şi cu dacicul *milik* pe celticul *melk*, noĭ riscâm dară de a comite un anacronism, şi totuşĭ în deşert ne-am încerca din materialurile de carĭ dispunem de a descoperi o formă celtică maĭ veche ca *melk*. Intre ario-europeul *mîlaka* saŭ *milaka* şi românul *melc* servă ca intermediar n e c e s a r dacicul *milik*; între ario-europeul *milaka* şi cimricul *melk*, din contra, nu ne intimpină nicĭ un intermediar n e c e s a r, maĭ multe forme intermediare fiind d'o potrivă posibile şi nicĭ una sigură.

X. Să mĕ resum. In sfera genealogică comparaţiunea se face numaĭ între doă limbĭ immediat legate, adecă o limbă órecare se compară fie cu surorile eĭ, fie cu părinţiĭ, fie cu uniĭ şi cu alţiĭ tot-o-dată. Numaĭ prin excepţiune, atuncĭ când părinţiĭ uneĭ limbĭ sînt perduţĭ, fiĭca cea existinte se consideră de forţă majoră ca representantă a lor. Limba francesă nefiind nicĭ soră, nicĭ fiiă, nicĭ părinte pentru gréca, şi limba latină, care constituă o legătură immediată între ambele, nefiind perdută, comparaţiunea franceseĭ d'a-dreptul cu gréca póte fi o petrecere de erudiţiune, dar nu este o lucrare seriósă, deşi se adăpostesce sub numele unuĭ Enric Etienne. Comparaţiunea genealogică sciinţifică a franceseĭ este: în liniă orizontală cu limbile romanice; în liniă verticală cu latina şi cu cel-

tica. O particularitate a francesei lipsind în latina, nu ne e permis de a o căuta în Elada, ci trebuĭ s'o urmărim maĭ ăntăiŭ în celtica şi 'n limbile romanice.

Acésta este cu atăt maĭ adevĕrat în privinţa sintaxeĭ, căcĭ orĭ-ce sentenţă fiind compusă din nesce părţĭ cu mult maĭ neatărnate una de alta de cum sînt sonurile ce compun o vorbă, latitudinea de a combina acele părţĭ face ca adesea doă limbĭ destul de înrudite să plece pe doă căĭ diametralmente opuse, pe când limbile cele maĭ eterogene, din contra, să se întĕlnéscă în alegerea aceleiaşĭ combinaţiunĭ. Max Müller crede că apără pe Enric Etienne, când ḑice că marele elenist se preocupă maĭ cu sémă de sintaxa greco-francesă. In loc de a fi apărare, tocmaĭ acésta aruncă asupra acusatuluĭ o sarcină cu atăt maĭ grea. Maĭ permis îĭ era de a alătura elina cu francesa sub raportul sonurilor, cuvintelor şi formelor, decăt pe terenul sintactic, dela care filologia comparativă genealogică cere într'un mod şi maĭ riguros de a nu face o singură săritură peste gradurile de filiaţiune ale limbilor. „In „sintaxă — observă profesorul Misteli dela Basel — se ma„nifestă propria logică şi cea maĭ intimă fisionomiă spirituală „a unuĭ popor, se exprimă individualitatea luĭ ca ce-va cu „totul a-parte, astfel că aci diferă fórte mult unul de altul „chĭar acele popóre pe carĭ le légă o apropiată înrudire lin„guistică. Cuvintele şi formele sînt o moştenire, pe care orĭ-ce „limbă în deosebĭ o póte întrebuinţa cu cruţare saŭ cu risipă, „cu eleganţă saŭ cu grosolaniă.“ [56]

Sintaxa, ca şi fonologia, posedă o desvoltare organică propriă fie-căruĭ popor în deosebĭ, o „corespundinţă sintactică“ (Satzentsprechung), care însă e maĭ a-nevoe de urmărit decăt acea fonologică, fiindcă — afară de alte consideraţiunĭ — ea cere o cunoscinţă maĭ intimă a tuturor limbilor puse în comparaţiune. Precum primitivul *dh* devine pe cale normală *ϑ* la Grecĭ, *f* la Latinĭ, *t* la Germanĭ, *d* la Slavĭ etc., tot aşa

[56] Misteli, *Syntaktische Lesefrüchte aus dem classischen Altindisch*, în *Sz.*, VII, 382.

o sentenţă trece pe cale normală în diverse limbĭ înrudite sub o altă formă. Transiţiunea uneĭ limbĭ sintetice cătră o construcţiune analitică este formula generală a acesteĭ desvoltărĭ organice a sintaxeĭ, precum transiţiunea sonuluĭ maĭ greŭ de pronunţat cătră o articulaţiune maĭ comodă este formula generală a desvoltăriĭ organice în fonologiă; înse aceste formule generale se realisă printr'o extremă varietate de mijlóce: precum un son comod pentru un popor este greŭ de pronunţat pentru un altul, tot aşa o construcţiune analitică ce convine unuia, nu se împacă cu predisposiţiunite altora. Dar ceia-ce îngreuéză sintaxa comparativă, ca şi fonologia comparativă, nu este atăt corespundinţa regulată din limbă în limbă, pre căt sînt accidentele.

Tóte accidentele, pe căte le-am constatat pănă acum şi altele ce le voiŭ maĭ constata în lecţiunile viitóre, asimilaţiunea, acomodaţiunea, disimilaţiunea etc., se găsesc, în sintaxă ca şi'n fonologiă, deşi nu în aceiaşĭ ordine de importanţă relativă. Când Elinul ḑicea: *μέμνησθε τοῦ ὅρκου οὗ ὀμωμόκατε*, adecă: „fiĭ ţiitor a-minte al jurămîntuluĭ *al căruĭ* aĭ jurat“, în loc de *ὅν ὀμωμόκατε*: „*pe care* aĭ jurat“, este un cas de asimilaţiune progresivă sintactică, genitivul *τοῦ ὅρκου* (al jurămîntuluĭ) prefăcênd în genitiv *οὗ* (al căruĭ) pe acusativul *ὅν* (pe care). Următórea frasă din Pravila luĭ Vasile Lupul: „*cela ce* va fi vrut să fure boŭ din ciródă şi va fi gonit pre „văcar şi, fiind ciréda fără păstor, *vor fi date nescare gadine* „de vor fi stricat şi alte vite, acestuia ca *să'ĭ scóţă ochiĭ*“ [57], oferă doă exemple fórte interesante de asimilaţiune regresivă sintactică în limba română. In loc de „vor fi *dat* nescare gadine“, sub influinţa pluraluluĭ feminin „gadine“ scriitorul pune „vor fi *date*“. Tot aşa dativul: „*celuĭa* ce va fi vrut să fure . . . acestuĭa să'ĭ scóţă ochiĭ“, se schimbă în nominativ „cela“ prin asimilaţiune cu nominativul „ce“ care 'ĭ urméză. Nemuritorul Grimm a constatat cel ântăiŭ că aşa numita

[57] *Carte româněscă de învăţătură dela pravilele împărătescĭ*, Iaşĭ, 1646, in-8, art. 33, p. 6.

că peste un timp, sub acţiunea tuturor acestor cause, doă limbĭ surorĭ pot ajunge la doă sintaxe absolutamente diverse, deşi vor diferi pré-puţin prin sonurĭ, prin cuvinte, prin forme gramaticale. Unul din ceĭ maĭ eminenţĭ representanţĭ aĭ linguisticeĭ în Germania, Georg von der Gabelentz, exclama sînt acum câţĭ-va anĭ: „Compare cine-va o frasă latină cu „o frasă francesă — ce diferinţă, ca dela pămînt până la „cer! Este încă o aplicaţiune a maximeĭ: le style, c'est „l'homme. In ce ordine cugetă un popor, în aceiaşĭ or„dine vorbesce. Distribuţiunea părţilor cuvîntuluĭ póte să „remână statornică în sînul uneĭ ginţĭ, precum se şi întîmplă „maĭ mult saŭ maĭ puţin la unele némurĭ, de exemplu în lim„bile turanice şi malaice, dar nu se întîmplă la tóte, căcĭ „direcţiunea, metoda, însăşĭ aptitudinea de a cugeta póte „să fie fórte diversă chiar la popórele fórte înrudite prin limbă."[59]

Iată de ce, d-lor, chĭar astăḑĭ, după ce linguistica s'a rădicat la înălţimea uneĭ adevĕrate sciinţe, noĭ avem fonologiă comparativă, lexicologiă comparativă, morfologiă comparativă, dar sintaxă comparativă — nu. Renumitul Heyse a scris pe vr'o cincĭ-sute de pagine „sistema sciinţeĭ limbeĭ". In aceste cincĭ-sute de pagine, împărţite în 235 paragrafurĭ, sciţĭ óre cât spaţiŭ s'a acordat sintaxeĭ? Opt rândurĭ, în carĭ autorul declară că sintaxa comparativă este... de făcut.[60] Schleicher, în voluminosul seŭ „Compendiŭ", mărturisesce cu francheţă că o sintaxă comparativă sciinţifică a limbilor ario-europee este de o cam dată peste putinţă.[61] Englesul Sayce, într'o carte publicată sînt acum câte-va lune, ḑice că sintaxa comparativă e ramura cea maĭ importantă a filologieĭ comparative, dar care „abia începe a fi lucrată."[62] Diez, în adevĕr, a reuşit a aşeḑa pe o basă solidă sintaxa comparativă roma-

[59] **Gabelentz**, *Ideen zu einer vergleichenden Syntax*, în *Sz.* VI. 377. — Cf. **Abel Rémusat**, *Recherches sur les langues tartares*, Paris, 1820, in-4, p. 277, despre diverginţa între sintaxele ost-turcă şi vest-turcă.

[60] *System*, 476.

[61] *Compendium* [3], 2.

[62] **Sayce**, *Principles*, X.

„atracţiune“ în sintaxă nu se deosebesce prin natură de ceia-ce este asimilaţiunea şi acomodaţiunea în fonologiă. [58] „Cuvintele „într'o sentenţă — ḑice el — lucréză unul asupra altuia progre- „siv şi regresiv, întocmaĭ precum lucréză unul asupra altuia „sonurile într'un cuvînt.“ Cu disimilaţiunea fonetică, pe de altă parte, corespunde în sintaxă ceia-ce se chiamă „anacolut“, *ἀνακόλουθος*, adecă „ne-consecinţa“, dela particula negativă *ἀν* şi *ἀκόλουθος* — următor. In pasagiul, pe care vi l'am citat din Pravila luĭ Vasile Lupul: „cela ce va fi vrut să fure . . . acestuĭa ca să'ĭ scóţă ochiĭ“, între *cela* şi *ce* este asimilaţiune, ér între *cela* şi *acestuĭa* — disimilaţiune. Maĭ mult decât atâta. In acelaşĭ pasagiŭ repetiţiunea dativuluĭ: „acest*uĭa* ca să'*ĭ* scóţă“ este accidentul fonetic şi sintactic de „propaginaţiune“, despre care nu v'am vorbit încă şi nu voiŭ vorbi astăḑĭ. Tot aşa Spaniolul ḑice prin propaginaţiune: „el *le* ha dado *à el* (el *ĭ*-a dat *luĭ*)“.

Asemenĭ accidente ar fi în stare singure a diferenţiá fórte mult sintaxa a doă popóre înrudite, şi totuşĭ ele sînt departe de a fi singure. Metatesa, care jócă un rol secundar în fonologiă, exercită în sintaxă, din contra, o acţiune predomnitóre. Frasa „Ion iubesce pe Maria“ cere lătinesce numaĭ treĭ cuvinte, carĭ însă se pot strămuta în şése modurĭ:

Joannes amat Mariam,
Joannes Mariam amat,
Mariam amat Joannes,
Mariam Joannes amat,
Amat Joannes Mariam,
Amat Mariam Joannes.....

La nascerea maĭ multor limbĭ dintr'o limbă, fie-care descendinte îşĭ apropriază dintre formele cele metatetice ale sintaxeĭ părintescĭ maĭ ales pe una, complicând'o apoĭ cu resultatele desvoltăriĭ organice şi ale celor-l'alte accidente, ast-fel

[58] Grimm, *Über einige Fälle der Attraction*, în *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1858. — Cf. Förstemann, *Assimilation im Deutschen*, în *Kz.* xx, 401.

nică, dar tocmaĭ prin ea a dovedit şi maĭ limpede, cât de mult se depărtéză pe acest teren chiar limbile cele maĭ înrudite. La aceiaşĭ conclusiune ne duce sintaxa comparativă slavică a luĭ Miklosich. Dacă dificultăţile sînt atât de marĭ în comparaţiunea sintactică a doă-treĭ limbĭ immediat legate una cu alta orizontal saŭ vertical, apoĭ ce să maĭ vorbim despre o comparaţiune pe sărite, ca aceia pe care nu s'a sfiit a nĭ-o da Enric Etienne între elina şi francesa?

Limba română şi limba germană sînt d'o potrivă arioeuropee. Eĭ bine, iată o frasă din Humboldt, una din cele maĭ uşóre şi maĭ scurte:

„Denn die Werke des Genies üben doch ihre Wirkung nur durch „die Art, wie sie von den Nationen aufgefasst werden, aus; und gera- „de die Einwirkung auf die Sprachen, mit der wir es hier zu thun ha- „ben, hängt vorzugsweise von dieser Auffassung ab.« [63]

O traducere română sintacticesce literală sună:

„Căcĭ le opere luĭ geniuluĭ ercită încă a lor lucrare numaĭ prin „'l mod, cum ele de a lor naţiunĭ înţeles vor fi, ex; şi tocmaĭ a influinţă „asupra le limbĭ, cu căruĭ noĭ acésta aci a face avem, tărnă principal- „mente de acesteĭ înţelegere a.«

Tradusă după sintaxa română, va fi:

„Căcĭ operele geniuluĭ exercită încă lucrarea lor numaĭ prin mo- „dul cum ele vor fi înţelese de naţiunĭ; şi tocmaĭ influinţa asupra lim- „bilor, cu care noĭ avem aci a face, atărnă principalmente de acéstă „înţelegere.«

Inse atuncĭ, retradusă literalmente în nemţesce, frasa devine:

„Denn Werke-die Genie-des ausüben doch Wirkung-die ihre nur „durch Art-die, wie sie werden aufgefassten von Nationen; und ge- „rade Einwirkung-die auf Sprachen-den mit die wir haben hier zu thun, „abhängt vorzugsweise von diese Auffassung.«

Un German va înţelege óre o asemenea frasă? Sub raportul sintaxeĭ, limba română este pentru el tot atât de exotică ca orĭ-ce limbă de pe la capetele pămîntuluĭ. Iacă,

---

[63] W. Humboldt, *Gesamm. Werke*, VI 238.

bună óră, începutul oraţiunii dominicale din limba bari din Africa, însoţită de câte o traducere literală germană şi română:

Baba	*likan*	*do*	*lu*	*gwogwon*	*ki*	*og'i*	*anian*
Vater	unser	du	der	sein	Himmel	nimm'an	dass
Tată	nostru	tu	care	a fi	cer	primesce	ca să
karin	*kunok*	*gwagwag'a....*					
Name	Euer	heilig sein					
nume	vostru	sănt a fi . . . . . [64]					

Mărturisiţi, d-lor, că pentru un German sintaxa română, ca şi pentru un Român sintaxa germană, nu este cu mult mai apropiată decât sintaxa selbatecă a limbei africane bari pentru unii şi pentru alţii.

Elinul avea articlul definitiv ὁ precum Francesul are pe *le*, ast-fel că ὁ ἄνθρωπος e sintacticesce identic cu *l'homme*, pe când Latinul nu avea nici un fel de articol. Urméză óre de aci vre-o conclusiune genealogică? Nici de cum. Se scie că în epoca omerică Grecii nu aveaŭ încă articol definitiv. Articlul definitiv arab *el* se asémĕnă şi mai bine cu francesul *le*. Intre ambele să fie óre vre-o înrudire anterióră separaţiunii între Semiţi şi Ario-europei? Arabizând pe Francesi, ar trebui să desarabizâm în acelaşi timp dialectul curat arabic mehri, în care nu există nici un articol, după cum nu exista nici în himyaritica, cea mai veche formă a limbei arabe! [65] Deja în secolul trecut celebrul Hervas — despre care voiŭ avé a vĕ vorbi intr'una din lecţiunile viitóre — observase că în limba tagalică tocmai din Oceania *ang* corespunde perfectamente articlului definitiv *il* al Italianilor: „*ang* gnalan mo“ — „*il* nome tuo“, „*ang* caharian mo“ — „*il* regno tuo“ etc. [66] Tagalii aú dară un articol definitiv prepus, ca şi Francesii, pe când limba latină, deşi muma francesei, totuşi nu 'l are. Fórte diferită de latina prin sintaxă, limba francesă—

[64] Fr. Müller, *Bari-Text*, în *Sz.* II, 254.

[65] Cf. Maltzan în *Z. d. d. m. G.* XXV, 208, şi Wetzstein în *Zeits. f. Erdk.* N. F. XVIII, 45.

[66] Hervas, *Saggio pratico delle lingue*, Cesena, 1787, in 4, p. 128: „*ang* è articolo *la, il*, che spesso si usa nel Tagalo, come nell' Italiano“.

ni-o spune chiar un orientalist frances—se întâlnesce tocmaĭ în sintaxă cu annamita, [67] una din aşa numitele limbĭ monosilabice indo-chinese, fără nicĭ o legătură cu familia ario-europeă. Pentru acésta, Francesiĭ să fie eĭ óre Indo-chinesĭ? Dar să vĕ spun, d-lor, ceva şi maĭ curios. Româniĭ aŭ un articol definitiv postpus, necunoscut celor-l' alte limbĭ romanice. Maĭ multe popóre selbatece aŭ şi ele articolĭ definitivĭ postpuşĭ. Maĭ ântâiŭ de tóte, îl are acea limbă africană bari, despre care v'am vorbit adineorĭ. Dr. Mitterrutzner, comunicând Societăţiĭ Germane Orientale un basm în acéstă limbă din centrul Africeĭ, ḑice într'o notă: „articlul masculin este *lo*, feminin *na*, la plural *ti*, punêndu-se, *ca şi românesce*, după substantiv“.[68] Articol definitiv postpus, ba încă anume *lo*, ca şi când azardul ar fi voit să-şĭ bată joc de al nostru *lu!* Tot în Africa, pe la capătul eĭ resăritén, se vorbesce o limbă numită somali, care posedă şi ea un articol postpus: *nin* însemnéză „om“, *nin-ka* — „omu'l“ [69]. Africa întrégă e plină de asemenĭ limbĭ cu articolĭ postpusĭ, carĭ însĕ nu vor da dreptul nimĕnuĭ de a ne africanizà, nicĭ chĭar pentru a ne pune maĭ în armonià cu pretinsul „*Negru-vodă*“*!*

Vedeţĭ dară, d-lor, că în sintaxă, maĭ mult decât în fonologiă, maĭ mult decât în lexicologiă, maĭ mult decât în morfologiă, orĭ-ce pas afară din legătura immediată orizontală saŭ verticală a limbilor ne scóte din sfera genealogică şi ne aruncă în acea antropologică. Articlul definitiv prepus al Francesilor este genealogic dacă 'l compară cineva în linia orizontală cu articlul definitiv prepus din italiana, spaniola, portugesa şi retoromana, saŭ în liniă verticală cu articlul definitiv prepus din celtica. Articlul definitiv postpus al Românilor este genealogic dacă 'l compară cineva în liniă ori-

---

[67] **Aubaret**, *Grammaire annamite*, p. 17, ap. *Congrès des orientalistes*, Paris, 1874, in-8, t. 1, p. 429: »La construction annamite est directe et semblable à celle de la langue française«.

[68] **Mitterrutzner**, *Thiermärchen im Lande der Bari*, în *Z. d. d. m. G.*, XXI, 225: »Lo, Artikel m., fem. na, pl. ti (c.), steht, *wie im Rumänischen*, nach dem substantiv.«

[69] **Praetorius**, *Ueber die Somalisprache*, ibid., XXIV, 146-7.

zontală cu articlul definitiv postpus al Albanesilor şi Bulgarilor, de unde ne putem urca în linia verticală la vechea limbă tracică, pe care o vom compara apoĭ iarăşĭ în linia orizontală cu articlul definitiv postpus din zendica şi arména. Din dată înse ce nu vom păzi filiaţiunea directă a limbilor, articlul prepus al Francesilor şi acel postpus al Românilor încetéză de a maĭ fi o particularitate genealogică, devenind un fenomen antropologic. Negreşit că nimic nu e maĭ preţios, maĭ necesar pentru studiul spirituluĭ uman, ca sintaxa comparativă sub punctul de vedere antropologic, ast-fel precum în timpiĭ din urmă s'a apucat a o studia maĭ cu sémă Georg von der Gabelentz; dar atuncĭ pe de o parte să ne ferim de a înfăţişa asemĕnările sintactice ca o probă de înrudire genealogică, ér pe de alta — să preferim în orĭ-ce cas de a compara limbile pe cât se póte maĭ eterogene. O comparaţiune de sintaxă între gréca şi francesa fără intermediul latineĭ este antropologică, şi totuşĭ e maĭ puţin convingătóre sub acest raport decât o comparaţiune de sintaxă între francesa şi tagalica saŭ francesa şi annamita, între carĭ o identitate în modul de a distribui părţile cuvîntuluĭ trebuĭ să resulte, chĭar în ochiĭ observatoruluĭ celuĭ maĭ sceptic, numaĭ şi numaĭ din identitatea natureĭ umane. Ceia-ce a făcut Enric Etienne, nicĭ genealogic nu este, dar nicĭ interes antropologic nu presintă, fiind pur şi simplu un joc de erudiţiune, ca tot ce se scriea pe atuncĭ asupra filiaţiuniĭ limbilor.

XII. Am fost silit, d-lor, de a consacra întréga lecţiune de astăḑĭ fruntaşuluĭ filologieĭ propriŭ ḑise din epoca anterióră seculuĭ trecut, căcĭ o somitate ca Max Müller — ale căruĭ aserţiunĭ când se combat, cată a fi combătute nu cu uşurinţă, ci prin nisce arme la înălţimea unuĭ asemenea adversar — acórdă cărţiĭ luĭ Enric Etienne, între diferite încercărĭ de comparaţiune linguistică din periodul empiric, o posiţiune excepţională, puţin meritată. Ilustrul profesor de la Oxford n'ar fi trebuit să ḑică alt ceva decât: însuşĭ Enric Etienne n'a făcut nimic! In adevĕr, dacă nicĭ chiar autorul „tesauruluĭ limbeĭ grece“,

spirit atât de vast, atât de petrundětor, atât de imparţial, n'a fost în stare de a scăpăra o radă de lumină în milenara întunecime ce înfăşurase filologia comparativă în urma luĭ Verriŭ, apoĭ *à-fortiori* să n'o cerem dela ceĭ-l'alţĭ corifeĭ maĭ mărunţĭ din secoliĭ XVI şi XVII.

Asupra contimpuranilor seĭ, Enric Etienne are o superioritate necontestabilă şi astădĭ ne maĭ contestată. El nu merge cu extravaganţa până a dice că articlul definitiv frances *le* vine din elenicul *ὁ* prin schimbarea luĭ *o* în *e* şi a luĭ *h* în *l*: „adjecta Graeco articulo *l* litera vocalitatis gratia pro aspiraţione“, după cum pretindea în acelaşĭ secol un alt elenist frances destul de renumit [70]; dar totuşĭ bunul simţ de a nu cădé în asemenĭ extremităţĭ nu constituă încă o diferinţă de fond, ci numaĭ de *plus* şi *minus*, saŭ maĭ bine dicênd, este o gradaţiune între maĭ multe minusurĭ: —1,—2,—3..., carĭ deşi se deosebesc unul de altul, nu maĭ puţin însă tóte sînt de o potrivă nisce cantităţĭ negative.

Nivelul general, pe care se afla filologia din acea epocă sub raportul comparaţiuniĭ limbilor, este atât de jos, atât de viţiat până la temelia, încât nu e de mirare că primele semne de îndreptare nu s'aŭ arătat de acolo, ci cu totul de aiurĭ. Precursoriĭ filologieĭ comparative sciinţifice, despre carĭ vě amintisem deja în lecţiunea trecută, dar óra ce a sunat mě face a'ĭ amâna până la viitórea nóstră întrunire, aŭ fost Leibnitz, Fréret şi Vico. Leibnitz nu era linguist, ci matematic. Fréret nu era linguist, ci archeolog. Vico nu era linguist, ci filosof.

[70] **Perionius**, *Dialogorum de linguae Gallicae origine ejusque cum Graeca cognatione libri quatuor*, Parisiis, 1554, f. 107.

OPERELE

D-LUI

B. PETRICEICU-HASDEU

1. **Viéța și scrierile luĭ Luca Stroicĭ**; Bucurescĭ, 1864, în 16.
2. **Filosofia portretuluĭ luĭ Țepeș**; Bucurescĭ, 1864, în 16.
3. **Analise literarie esterne: Wolf, Raicevich, Eutropius, Palauzow, etc.**; Bucurescĭ, 1864, în 16.
4. **Micuța**, o nuvelă satirică; Bucurescĭ, 1864, în 16.
5. **Ión vodă cel Cumplit**, cu un portret și 10 gravure; Bucurescĭ, 1865, în 8, pagine 246. — Puține esemplare maĭ sînt de vîndare la autor. Prețul 7 sfanțĭ.
6. **Treĭ Evreĭ: Schylock, Gobseck și Moise**; studiŭ literariŭ; Bucurescĭ, 1866, în 8.
7. **Talmudul ca profesiunea de credință a poporuluĭ Israelit**; studiŭ filosofic; Bucurescĭ, 1866, în 8°.
8. **Industria națională față cu principiul concurențeĭ**; studiŭ politico-economic; Bucurescĭ, 1866 în 8°.
9. **Răzvan-vodă**, dramă istorică în 5 acte în versurĭ; Bucurescĭ, 1869, în 8°. Edițiunea III.
10. **Istoria toleranțeĭ religióse în România: protestanțĭ, catolicĭ, mahometanĭ, lipovenĭ și judanĭ**; edițiunea 2, Bucurescĭ, 1868, în 8°. — Prețul 2 sfanțĭ; pe hârtiă velină — 3 sfanțĭ.
11. **Satirul**, diar umoristic, Bucurescĭ, 1866, în-fol.
12. **Archiva istorică a Românieĭ**; Bucurescĭ, 1865—1867, în 4, 3 tomurĭ marĭ. — De vîndare la Socek și la Ioanid. — Deposit la ministerul de Instrucțiune Publică.
13. **Poesiĭ**, Bucurescĭ, 1873, în-8.
14. **Istoria critică a Românilorŭ**, tomul 1-ŭ, a 2-a edițiune. Tomulŭ II sub pressă. In-4 mare în 2 colóne fără linie. Prețulŭ tomuluĭ I — 24 leĭ noĭ. — Depositŭ la autorŭ.